

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВОРОБЕЙ ВІТА МИКОЛАЇВНА

УДК 343.98.001.36

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У
СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ**

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В. М. Воробей**

Науковий керівник: **Тимошенко Юрій Петрович,**

кандидат юридичних наук, доцент

Київ–2022

АНОТАЦІЯ

Воробей В. М. Криміналістична характеристика та розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2022.

У дисертації здійснено комплексне дослідження правових, теоретичних та організаційно-тактичних засад криміналістичного забезпечення розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, з огляду на нормативні положення чинного кримінального процесуального законодавства. Досліджено теоретичні положення та науково обґрунтовано рекомендації щодо вирішення проблемних аспектів здійснення досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Вивченням стану сучасних науково-теоретичних досліджень підтверджено наявність проблем доказування під час провадження досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Сформульовано власне визначення поняття сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, під яким потрібно розуміти фізичний, сексуальний або психологічний вплив (дію) сексуального характеру, не пов'язані з проникненням в тіло іншої особи, без її згоди, на особу шляхом застосування до неї насильства чи погрози його

застосування з боку батьків, осіб, які їх замінюють, а також інших осіб, які перебувають у близьких відносинах.

Виокремлено та надано класифікацію проявів сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, з-поміж яких: зґвалтування, примушування або схиляння до статевого акту, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, примушення одного з подружжя щодо задоволення статевої пристрасті неприродним шляхом, примушення особи до роздягання проти бажання, фотографування в сексуальних позах, примушення дивитися та/ або повторювати порнографічні дії, фізичне примушування або схиляння в інший спосіб займатися проституцією, порнографією або мати сексуальні стосунки з іншими людьми.

З'ясовано рівень законодавчої регламентації та особливостей розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, на підставі чого сформульовано наступні ключові моменти: – кримінальне законодавство зарубіжних країн передбачає відповідальність за велику кількість різних насильницьких злочинів, що заподіюють шкоду життю, здоров'ю, статевій свободі та недоторканості неповнолітніх, їх нормальному розвитку та вихованню; – результати вивчення нормативно-правового забезпечення деяких країн ближнього і далекого зарубіжжя показують, що з точки зору законодавчої техніки правова регламентація кримінальної відповідальності за насильницькі сексуальні посягання відносно неповнолітніх у зарубіжних країнах перебуває на різних рівнях; за кримінальним законодавством більшості зарубіжних країн захист інтересів, особистих прав та свобод осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах і піддаються сексуальному насиллю, є суворим та чітко регламентованим; у напрямі вдосконалення нормативно-правових заходів протидії сексуальному насильству щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, закріплених у КК України та інших законах,

вітчизняному законодавцю необхідно насамперед здійснити ратифікацію міжнародних правових актів і повну імплементацію їхніх норм, спрямованих на захист дітей від сексуального насильства, зокрема в сім'ї; з метою підвищення ефективності названих заходів варто орієнтуватися не тільки на міжнародний досвід, а й на досвід окремих зарубіжних держав, у кримінальному законодавстві яких норми щодо відповідальності за злочини проти інтересів неповнолітніх змістовно передбачають найбільш широкий перелік видів відповідної злочинної поведінки.

Досліджено елементи криміналістичної характеристики і визначено, що обстановка, спосіб, місце, час вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, обумовлені характером взаємовідносин між кривдником і потерпілим, морально-психологічними особливостями кривдника, рівнем родинних зв'язків, характером таких взаємовідносин, особливостями обстановки вчинення кримінального правопорушення.

Проведено аналіз причинного комплексу чинників вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, які необхідно розглядати як сукупність соціально-етичних, демографічних, психологічних, моральних, етичних, культурних, політичних, економічних та інших умов життєдіяльності суспільства, які впливають на виникнення насильства щодо особи, яка перебуває у вказаних вище відносинах, і виражають основні причини, які полягають в економічному добробуті (стан бідності, умови проживання), соціальних конфліктах, переломлюються на різних рівнях життя суспільства, наростання соціально-економічних негараздів, алкоголізації і наркотизації частини населення, а також у специфічних поглядах, традиціях і звичках, які диктують вирішення конфліктів із застосуванням насильства.

На основі вивчення нормативно-правового забезпечення, яке регламентує суспільні відносини щодо насильства в сім'ї, наукової літератури та практики боротьби з цим видом злочинів, до органів, які безпосередньо повинні виявляти ці факти, віднесено підрозділи дільничних офіцерів поліції, ювенальної превенції та кримінальної поліції Національної поліції України; навчальні заклади Міністерства освіти і науки України, насамперед дошкільні, шкільні; органи та заклади охорони здоров'я; управління (відділи) у справах сім'ї та молоді; служби у справах дітей та сім'ї; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Міністерства соціальної політики України; структурні підрозділи, відповідальні за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів правоохоронних органів з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, а також інші органи влади, підприємства, установи та організації, які тією чи іншою мірою працюють з неповнолітніми, і, врешті решт, засоби масової інформації, які також можуть виявляти та реагувати на факти вчинення різного роду насильства в сім'ї.

Конкретизовано організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, освідкування, одночасного допиту раніше допитаних осіб. Акцентовано увагу на тому, що проводити слідчі (розшукові) дії потрібно в якомога коротший термін, оскільки це є важливим моментом і пов'язане з емоційним станом, в якому перебуває неповнолітній після вчинення щодо нього сексуального насильства, так би мовити «під враженням».

З урахуванням змісту загальної характеристики групових порушень громадського порядку, та ґрунтуючись на результатах аналізу слідчої практики, визначено типові слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування злочинів цієї категорії, а саме: а) встановлено факт

вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, проте відсутня інформація про причетність до злочину членів сім'ї, особистість злочинця не встановлено; б) слідча ситуація, коли є член сім'ї, який зазнав сексуального насильства, проте його пояснення щодо ситуації, що трапилася, за отриманою інформацією не відповідають дійсності; в) слідча ситуація, коли отримано інформацію про сексуальне насильство, яке вчинене в родині, і встановлено особу, яка його вчинила.

Ключові слова: сексуальне насильство, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, законодавча регламентація, криміналістична характеристика, досудове розслідування, типові слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, взаємодія.

SUMMARY

Vorobey V. M. Forensic characteristics and investigation of sexual violence against a person who is in a family or close relationship. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 – Law. – PJSC «Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv, 2022.

The thesis is devoted to the complex research of the legal, theoretical, organizational and tactical principles of forensic investigation of sexual violence against a person who is in a family or close relationship, given the regulations of current criminal procedure law. Theoretical principles are studied and the recommendations for solving the problematic aspects of the pre-trial investigation of sexual violence against a person in a family or close relationship are scientifically substantiated. The study of the state of modern scientific and theoretical research has confirmed the existence of problems of proof during the pre-trial investigation of sexual violence against a person who is in a family or close relationship.

The own definition of the concept of sexual violence against a person in a family or close relationship is formulated, which should be understood as physical, sexual or psychological influence (action) of a sexual nature, not related to penetration into another person's body, without his consent, on the person by using violence or threatening to use it on the part of parents, persons replacing them, as well as other persons who are in a close relationship.

The classification of manifestations of sexual violence against a person in a family or close relationship is singled out and provided, it includes: rape, coercion or incitement to sexual intercourse, sexual intercourse with a person who has not reached sexual maturity, coercion of one of the spouses to satisfy sexual

intercourse unnatural passions, forcing a person to undress against the will, taking photographs in sexual poses, forcing to watch and / or repeat pornographic acts, physical coercion or otherwise inciting prostitution, pornography or having sexual intercourse with other people.

The level of legislation and features of the investigation of sexual violence against a person in a family or close relationship is determined, on the basis of which the following key points are formulated: – Criminal law of foreign countries provides for liability for a large number of various violent crimes that harm life, health sexual freedom and inviolability of minors, their normal development and upbringing; – the results of the study of regulatory and legal support of some countries near and far abroad show that from the point of view of legislative technique the legal regulation of criminal liability for violent sexual assault on minors in foreign countries is at different levels; under the criminal law of most foreign countries, the protection of the interests, personal rights and freedoms of persons who are in a family or close relationship and are sexually abused is strict and clearly regulated; in order to improve legal measures to combat sexual violence against a person in a family or close relationship, enshrined in the Criminal Code of Ukraine and other laws, the domestic legislator must first ratify international legal acts and fully implement their norms aimed at protecting children from sexual abuse. violence, particularly in the family; in order to increase the effectiveness of these measures should focus not only on international experience but also on the experience of individual foreign countries, in the criminal law of which the rules on liability for crimes against the interests of minors provide the widest range of relevant criminal behavior.

The elements of forensic characteristics are studied and it is determined that the situation, manner, place, time of sexual violence against a person in a family or close relationship, due to the nature of the relationship between the offender and

the victim, moral and psychological characteristics of the offender, family ties, nature such relationships, the peculiarities of the situation of a criminal offense.

The analysis of the causal complex of factors of sexual violence against a person in a family or close relationship is carried out, which should be considered as a set of socio-ethical, demographic, psychological, moral, ethical, cultural, political, economic and other conditions of society that affect the occurrence of violence against a person in the above relationship, and express the main causes, which are economic well-being (poverty, living conditions), social conflicts, broken down at different levels of society, increasing socio-economic problems, alcoholism and narcotics population, as well as in the specific views, traditions and habits that dictate the resolution of conflicts through violence.

Based on the study of normative and legal support, which regulates public relations on domestic violence, scientific literature and practice of combating this type of crime, the bodies that should directly reveal these facts include units of district police officers, juvenile prevention and criminal police National Police of Ukraine; educational institutions of the Ministry of Education and Science of Ukraine, first of all, preschool, school; health authorities and institutions; management (departments) for family and youth affairs; services for children and families; centers of social services for families, children and youth of the Ministry of Social Policy of Ukraine; structural units responsible for the implementation of state policy on the prevention of domestic violence, children's services, centers of social services for families, children and youth and relevant law enforcement agencies for the implementation of measures to prevent domestic violence, and as well as other authorities, enterprises, institutions and organizations that work with minors to some extent, and, finally, the media, which can also detect and respond to various forms of domestic violence.

The organizational and tactical features of conducting certain investigative (search) actions, in particular the inspection of the scene, inspection, simultaneous

interrogation of previously interrogated persons are specified. Emphasis is placed on the need to conduct investigative (search) actions as soon as possible, as this is an important point and is related to the emotional state in which the minor is after sexual abuse, so to speak, "impressed".

Taking into account the content of the general characteristics of group violations of public order, and based on the results of the analysis of investigative practice, typical investigative situations are identified at the initial stage of investigation of crimes of this category, namely: a) the fact of sexual violence against a person in a family or close relationship are established, but there is no information about the involvement of family members in the crime, the identity of the offender is not established; b) an investigative situation where there is a family member who has been sexually abused, but his explanations about the situation, according to the information received, are not true; c) an investigative situation when information is received about sexual violence committed in the family and the person who committed it is identified.

Keywords: sexual violence, crimes against sexual freedom and sexual inviolability, legislative regulation, forensic characteristics, pre-trial investigation, typical investigative situations, investigative (search) actions, interaction.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Воробей В. М. Особливості криміналістичної характеристики сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 40. Т. 4. С. 174–179.
2. Воробей В. М. Поняття та види сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 4. С. 99–102. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_4_2017/23.pdf
3. Воробей В. Н. Причины и условия, влияющие на совершение сексуального насилия в отношении лица, находящегося в семейных или близких отношениях. *Право и политика*. 2017. № 1. С. 89–94. (Киргизская Республика).
4. Vorobey V. M. Foreign experience in investigating sexual violence against a person who is in a family or close relationship. *European Reforms Bulletin*. № 2. 2018. P. 57–62.
5. Воробей В. М. Нормативно-правове регулювання сексуального насильства над особою, яка перебуває у сімейних чи близьких стосунках: зарубіжний досвід. *Юридична наука*. 2019. № 9. С. 155–159.
6. Воробей В. М. Кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Юридична наука*. 2020. № 3. С. 232–235.
7. Воробей В. М. Особливості виявлення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Юридична наука*. 2020. № 4. С. 201–206.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Воробей В. М. Особливості законодавства зарубіжних країн з протидії вчинення насильства щодо особи, що перебуває у сімейних або близьких стосунках. *Роль юриспруденції в формуванні сучасного суспільства*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6 жовт. 2017 р.). Київ: Навч.-наук. ін-т права ім. Володимира Великого МАУП, 2017. С. 17–19.
9. Воробей В. М. Сексуальне насильство: реалії сучасності в Україні. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 берез. 2018 р.). Київ: Навч.-наук. ін-т права ім. Володимира Великого МАУП, 2018. С. 10–12.
10. Воробей В. М. Деякі особливості проведення огляду місця події під час здійснення досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 лип. 2019 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т права, 2019. С. 44–47.
11. Воробей В. М. Тактика проведення допиту під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 верес. 2020 р.). К.: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2020. С. 41–44.

ЗМІСТ

<u>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ</u>	14
<u>ВСТУП</u>	15
<u>РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ВЧИНЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ</u>	26
<u>1.1 Стан наукового розроблення розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах</u>	26
<u>1.2 Поняття та види сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.</u>	44
<u>1.3 Зарубіжний досвід розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах</u>	66
<u>Висновки до розділу 1</u>	81
<u>РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ</u>	83
<u>2.1 Криміналістична характеристика сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах</u>	83
<u>2.2 Детермінанти, що впливають на вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.</u>	101
<u>2.3 Особливості виявлення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах</u>	120
<u>Висновки до розділу 2</u>	139
<u>РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ</u>	142

3.1 Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій по злочинах, пов'язаних із насильством у сім'ї 142

3.2 Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування по справах зазначеної категорії 161

3.3 Взаємодія слідчих, оперативних підрозділів та інших суб'єктів під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах 179

Висновки до розділу 3 197

ВИСНОВКИ 199

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 205

ДОДАТКИ 232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГУНП	Головне управління Національної поліції
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КПК –	Кримінальний процесуальний кодекс України
КК –	Кримінальний кодекс України
МВС –	Міністерство внутрішніх справ України
НДЕКЦ –	Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
ОРД –	оперативно-розшукова діяльність
СОГ –	слідчо-оперативна група
СРД –	слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, стосується кожного громадянина суспільства. Сексуальні посягання вважаються найчастішою причиною того, що особи, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, часто тікають з дому, починають вести антисоціальний спосіб життя, вживати алкоголь, наркотики. Вчинення зазначених посягань спричиняє негативний вплив на психічний розвиток дитини, що, своєю чергою, породжує безпритульність і протиправну поведінку неповнолітніх осіб. З цієї причини тільки раннє виявлення причин виникнення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, може сприяти ефективній організації як профілактичної роботи, так і збільшенню ймовірності попередження сексуальних насильницьких проявів у майбутньому.

Сексуальне насильство – це статевий акт, який здійснюється без згоди іншої сторони, або спроба його здійснити; дії сексуального характеру, які не передбачають статевого контакту (наприклад, вуайєризм або сексуальне домагання) без згоди іншої сторони; дії, спрямовані на торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, які здійснюються до осіб, нездатних дати згоду або відмовитися; а також сексуальна експлуатація в інтернеті.

Згідно з даними офіційної статистики Офісу Генерального прокурора (Генеральної прокуратури України), з 2013 р. по 10 місяців 2021 р. в Україні було вчинено 7432 злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, з яких 1614 – становило сексуальне насильство¹. Більш сумними є дані, що стосуються фізичного та сексуального насильства в

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України.* URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402

Україні, адже щороку його зазнає приблизно 1 мільйон жінок, при цьому звертаються до поліції максимум 10 % із них².

Проблема відсутності актуальної інформації щодо поширеності та характеристик насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, є одним з найбільш значущих факторів, що стримують розробку та впровадження цільових програм попередження домашнього сексуального насильства. Сімейне насильство в Україні залишається латентним явищем, яке стає очевидним тільки тоді, коли приховувати проблему вже неможливо. Уявлення про те, що насильство має місце тільки в соціально неблагополучних сім'ях не відповідає дійсності: воно відбувається поміж будь-яких категорій населення, незалежно від класових, культурних, соціоекономічних аспектів.

Статистична інформація свідчить, що більше 50 % населення України потерпали від різного роду насильства в сім'ї впродовж свого життя. Йдеться не лише про фізичне насилля, а жорстоке поводження загалом, зокрема психологічне, сексуальне, економічне. Все що робиться супроти волі іншого члена сім'ї представляється свого роду виявом насилля. За деякими оцінками, ця проблема стосується чи не кожної другої жінки, особливо складна ситуація у сільській місцевості, що пов'язано з місцевими, локальними стереотипами. Насильство в сім'ї, незважаючи на те, чи є воно фізичним, економічним, сексуальним чи психологічним, є одним з найбільших порушень прав людини – права на життя та фізичну і психологічну недоторканість.

Насильство чоловіків щодо жінок завжди вважалося «приватною справою» сім'ї, до якої певним чином залучені жінки, і лише впродовж останніх 40 років про цю проблему говорять як про проблему всього

² За домашнє насильство – за грати: як в Україні та світі борються зі знуцанням у родині. URL: https://zik.ua/news/2019/11/22/za_domashnie_nasylstvo__za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_bori_atsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_946146

суспільства, оскільки насильство стосується не лише жінок, які стали жертвами, але й суспільства загалом.

Так, за результатами дослідження GfK Ukraine на замовлення «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні» – спільного проєкту Європейського Союзу та Програми розвитку ООН в Україні, було з'ясовано, що жінки частіше стикалися з насильством в сім'ї у дорослому віці (33 % проти 23 % чоловіків), а чоловіки – у дитячому (34 % проти 27 % жінок). 35 % українців стикалися з психологічним насильством (найчастіше це постійне приниження та контролююча поведінка); 21 % – з фізичним насильством (побиття, а також замикання, зв'язування, примушення стояти в нерухомому положенні); 17 % – з економічним насильством (примушення звітувати за кожну копійку, присвоєння обманним шляхом чи знищення майна), 1 % – з сексуальним насильством (насильне примушення до статевого акту)³.

Вагомий внесок у дослідження методики розслідування окремих видів злочинів зробили Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, В. В. Бірюков, В. І. Бояров, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, А. В. Іщенко, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, О. П. Кучинська, В. В. Лисенко, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, О. Ю. Татаров, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, В. Г. Хахановський, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші вчені.

Дослідженню сексуального насильства на рівні кандидатських дисертацій присвятили свої праці С. А. Афанасьєв, Л. О. Бігунов, О. І. Бугера, В. В. Вітвіцька, Л. Г. Козлюк, М. Г. Куп'янський, І. І. Лановенко,

³ Боротьба з насильством над жінкою в Україні. URL: https://dnipr.kyivcity.gov.ua/files/bor_z_nas_nad_ginkoyu.pdf (дата звернення 22.09.2020).

А. Ю. Лісова, Т. П. Матюшкова, М. М. Милованова, І. В. Січковська, А. В. Старушкевич, В. Г. Танасевич та інші науковці.

Разом з тим, незважаючи на значну кількість наукових праць, які присвячені розслідуванню злочинів сексуального характеру, наразі перед слідчими виникають численні труднощі, пов'язані з недосконалістю кримінального процесуального законодавства та відсутністю чіткої взаємодії слідчого з оперативними працівниками щодо виявлення сексуального насильства, вчиненого щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Тому, беручи до уваги зазначене, виникає потреба в теоретичному забезпеченні нормативно-правового регулювання та практики реалізації компетенції слідчого з розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Відсутність комплексного теоретико-методологічного дослідження проблем розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, та погіршення криміногенної обстановки, що виникла у зв'язку зі змінами в законодавстві, підтверджують актуальність і своєчасність виокремлення сімейної сфери, як особливого об'єкта, який потребує негайного регулювання та вдосконалення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обраний напрям дослідження узгоджується з Пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки на період до 2020 року (Закон України від 9 вересня 2010 р. № 2519- VI), Національною стратегією у сфері прав людини на період до 2020 року (Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015) та Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки (Постанова загальних зборів НАПрН України від 3 березня 2016 р.). Дисертаційна робота відповідає Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013). Дисертація є частиною Загального

плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2018–2020 рр. «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (номер державної реєстрації: 0113U007698).

Тему дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 26 вересня 2018 р. (протокол № 9).

Мета та завдання дослідження. *Метою* дослідження є комплексний аналіз теоретичних і практичних проблем, що виникають у процесі розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, розроблення на цій основі науково обґрунтованих теоретичних положень і методичних рекомендацій, спрямованих на розслідування даного виду кримінальних правопорушень.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

- на підставі аналізу теоретичних поглядів учених визначити стан наукової розробленості досліджуваної проблеми;
- охарактеризувати поняття і надати класифікацію вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах;
- окреслити особливості вітчизняної та міжнародно-правової діяльності при розслідуванні сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах;
- надати кримінально-правову та кримінологічну характеристику сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах;

- визначити основні детермінанти, що впливають на вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах;

- виокремити особливості виявлення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах;

- конкретизувати організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах;

- визначити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вказаного виду злочинів;

- розкрити організаційно-правові засади взаємодії оперативних підрозділів, слідчих та інших суб'єктів під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Предметом дослідження є криміналістична характеристика та розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Методи дослідження визначені з урахуванням поставленої мети і завдань. Загальну методологічну основу дослідження становить система методів і прийомів наукового пізнання. У процесі написання дисертаційної роботи застосовано сучасні загальнонаукові та спеціальні методи, що дало змогу забезпечити достовірність одержаних результатів дослідження. Так, *системно-структурний* метод використано для дослідження стану розробленості проблематики розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах; *історико-правовий* та *порівняльно-правовий* методи – для аналізу нормативно-правового

забезпечення розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, у різних зарубіжних державах з метою визначення найбільш ефективних для кожної країни способів здійснення цієї роботи та встановлення можливості їх використання в сучасних умовах; *статистичний* – для збору та аналізу емпіричних даних про стан практики розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, та для підтвердження репрезентативності зроблених висновків; *емпіричного дослідження* (спостереження, порівняння, аналіз) – для визначення задуму та ідеї дослідження на підставі зібраних даних; *соціологічний* (опитування, анкетування, інтерв'ювання, вивчення офіційних, наукових, літературних та бібліографічних джерел) – для збору та накопичення первинної, вихідної інформації про об'єкт і предмет наукового дослідження; *логіко-юридичний* та *аксіоматичний* – для підкріплення зроблених висновків аналізом емпіричного та теоретичного матеріалу, розробки пропозицій щодо підвищення ефективності та вдосконалення розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Емпіричну базу дослідження становлять 125 архівних кримінальних справ і кримінальних проваджень досліджуваної категорії; 251 судовий вирок, статистична інформація Офісу Генерального прокурора (Генеральної прокуратури України) з 2013 р. по 10 місяців 2021 р., а також зведені дані результатів анкетування 285 респондентів, з яких: 170 слідчих та 115 співробітників оперативних підрозділів досудового розслідування Національної поліції України Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Одеської, Тернопільської, Харківської та Чернігівської областей.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексних досліджень теоретичних

і практичних проблем розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, та сформульовано й обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, що вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне і практичне значення, зокрема:

вперше:

- визначено стан науково-теоретичного розроблення проблем розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, що полягає в реалізації комплексу правових, організаційних і практичних заходів з метою аналізу кримінологічної ситуації, що характеризує сучасний стан сексуальної злочинності;

- запропоновано авторське визначення поняття сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, під яким потрібно розуміти фізичний, сексуальний або психологічний вплив (дію) сексуального характеру, не пов'язаних з проникненням в тіло іншої особи без її згоди, на особу шляхом застосування до неї насильства чи погрози його застосування з боку батьків, осіб, які їх замінюють, а також інших осіб, які перебувають у близьких відносинах;

- сформовано типові слідчі ситуації та розроблено алгоритм дій слідчих та оперативних підрозділів на початковому етапі розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах;

- розроблено комплексну криміналістичну характеристику сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Обґрунтовано положення про значну латентність цих злочинних діянь, проведено їх порівняння за кримінально-правовими та кримінологічними ознаками, сформульовано положення щодо тотожності кримінологічних характеристик вивчених злочинів з іншими злочинами й обґрунтовано їх наукове та практичне значення;

удосконалено:

- розподіл сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, у структурі злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості;

- організацію взаємодії слідчих, оперативних підрозділів та інших суб'єктів під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах;

- криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, допиту, призначення експертиз), а також особливості залучення спеціалістів для надання жертвам психологічної допомоги;

дістало подальший розвиток:

- обґрунтування доцільності виокремлення сексуального насильства в самостійний вид насильства по відношенню до неповнолітнього на підставі того, що цей вид насильства не тільки робить замах на його тілесну недоторканність і заподіює психічну травму, а й порушує також його честь і гідність, нормальний розвиток його вольових і моральних якостей. Запропоновано сексуальне насильство по відношенню до малолітніх прирівняти в правовому відношенні до сексуального зловживання;

- на основі вивчення позитивного зарубіжного досвіду обґрунтовано основні пріоритетні напрями щодо удосконалення українського законодавства в контексті підвищення ефективності досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, шляхом впровадження превентивних норм і створення реєстру сексуального кривдника.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані у:

- *практичній діяльності* з питань узагальнення практики розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких

відносинах (Акт впровадження Апеляційного суду м. Києва від 2 вересня 2021 р.);

– *науково-дослідній діяльності* – з метою подальшого розвитку та удосконалення наведених положень, а також як підґрунтя для формування і реалізації окремих криміналістичних методик розслідування (акт Навчально-наукового інституту права ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 14 січня 2021 р.);

– *освітньому процесі* – при підготовці лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінального процесу, криміналістики й теорії оперативно-розшукової діяльності (акт Навчально-наукового інституту права ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 14 січня 2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації положення, що становлять її наукову новизну, висновки й результати, отримані та сформульовані авторкою особисто. Матеріали дослідження, викладені у наукових статтях і тезах доповідей, становлять власні теоретичні розробки дисертантки. Авторська частка у статтях, опублікованих у співавторстві, становить не менше 50,0 %.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки й рекомендації оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: «Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 27 березня 2018 р.); «Роль юриспруденції в формуванні сучасного суспільства» (м. Київ, 06 жовтня 2017 р.); «Роль юриспруденції в формуванні сучасного суспільства» (м. Київ, 6 жовтня 2017 р.); «Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 27 березня 2018 р.); «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Київ, 17–18 липня 2019 р.); «Сучасні правові системи світу в умовах

глобалізації: реалії та перспективи» (м. Київ, 15–16 вересня 2020 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено в 11 наукових публікаціях, з яких п'ять статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України, дві статті – у закордонних юридичних виданнях, чотири – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (268 найменувань на 27 сторінках) і 3 додатків на 16 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 235 сторінок, з них основного тексту – 190 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ВЧИНЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ

1.1 Стан наукового розроблення розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах

Однією з найбільш негативних характеристик стану злочинності за останні роки є зростання насильницьких злочинів. Даний вид суспільно-небезпечних діянь завдає величезної, часом непоправної шкоди суспільству, значну психічну, моральну шкоду потерпілим і їхнім близьким. Насильницька злочинність завжди посилює напруженість у суспільстві, позначається на стані соціальної захищеності громадян. Різновидом насильницької злочинності є сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Виявлення та розслідування вчинення сексуального насильства в різних його формах є першочерговим завданням правоохоронних органів, які повинні приділяти більше уваги її вирішенню. Разом з тим без наукового обґрунтування шляхів вирішення будь-якого завдання важко досягти того чи іншого позитивного результату, а тим більше в такій складній сфері суспільних відносин, як забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави від будь-яких видів загроз, в тому числі і від сексуальних насильницьких злочинних посягань. У зв'язку з цим очевидна актуальність і необхідність проведення дослідження наукового розроблення проблем розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Вивчаючи складну систему особистість–суспільство–культура, яка складається з різних елементів, можна говорити, що її компоненти можуть перебувати в безлічі різних взаємозв'язків і співвідношень. Розглядаючи різноманітність форм сексуальної поведінки в різних культурах і типах суспільств, наявних сьогодні, ми отримуємо зріз цих форм поведінки, які перебувають у постійній динаміці. Ця динаміка може приймати характер безперервного, поступального розвитку революції. Останній тип динаміки (у вигляді революції) особливо важливий при розгляді сексуальної насильницької поведінки, так як сексуальна революція всередині минулого століття, що відбулася на Заході, має величезні, в тому числі й правові наслідки для сучасності. Будь-які революційні зміни спрощують ієрархічну соціальну організацію в тій сфері, в якій вони відбуваються. Сексуальна революція стерла багато граней гендерної відмінності, синхронізувала одностатеві поведінки. На її хвилі виник рух фемінізму, отримали легітимність гей-шлюби, виникли численні організації сексуальних меншин, декриміналізовані практично будь-які форми консенсусної сексуальної поведінки.

Своєю чергою, історичний процес також складається з революційних і еволюційних періодів. Періоди революції або синхронії другого типу відбуваються всередині соціальних інститутів, які формують ідеологію, відповідальних за самоконтроль поведінки – релігії, філософії, мистецтва, науки, і зміни, що відбуваються всередині цих інститутів, стосуються окремих сторін структури особистості і відповідних форм поведінки, а також беруть участь у створенні особистісної індивідуальності. Динаміка таких революційних процесів на прикладі соціальних інститутів науки описана Т. Куном в його епохальній для ґносеології книзі «Структура наукових революцій» [1].

Варто відмітити, що Античний світ у більшості гуманітарних і природничо-наукових досліджень виступає як точка історичного відліку, від якої йде безперервний прогрес цивілізації західного типу. При цьому в ідеалізовану модель античності як джерелі науки, мистецтва, філософії та права погано вписуються особливості сексуальної поведінки, тому в більшості випадків гуманітаріїв воліли або обходити їх стороною, або критикувати в рамках моралі свого часу (як, наприклад, історики XIX століття), або поблажливо ставитися, посиляючись на давність років. До таких особливостей сексуальної насильницької поведінки відносяться педофільна гомосексуальність і проституція. Ці феномени були поширені в усьому Стародавньому світі, але вони залишалися в тіні й не носили інституційного характеру як в Стародавній Греції. Крім того, вони були інтегровані з іншими соціальними інститутами, а саме педофілія з вихованням, освітою і військовим мистецтвом, проституція з релігією, державною економікою та політикою [2, с. 267–274, 330–337].

Так, наприклад жінка в афінській державі була позбавлена громадянських прав, у тому числі й під час укладення шлюбного договору. Створення сім'ї та шлюб передусім були справою держави, так як бездітний афінянин не мав усієї повноти політичних прав, він не міг бути обраний архонтом або стратегом. Тому за відсутності дітей чоловік повертав свою дружину назад до батьків. Розлучення за бажанням чоловіка здійснювалось негайно, і діти залишалися з ним.

Проституція в Стародавній Греції формується в диференційований соціальний інститут. «Жриці кохання» мають різні соціальні статуси: *romai* – живуть в загальнодоступних публічних будинках і мають найбільш низький соціальний статус. Флейтистки або *авлетриди*, які крім сексуальних послуг забезпечували музику на святах, щось співвідносне з сучасними дівчатами за викликом, і *гетери*. Останні ж приймали клієнтів у своїх власних будинках і

мали найбільш високий соціальний статус, перебуваючи в оточенні філософів і політичних діячів [3, с. 308].

Перелюбство розглядалося греками як заборонена законом поведінка лише у випадку зв'язку із заміжньою жінкою і каралося смертною карою, але дана норма, як відмічає В. Дюрант, практично ніколи не приводилася у виконання, і покарання обмежується «дорученнями побити грішника, іноді задовольнялись грошовою компенсацією» [3, с. 310]. Така ситуація у ставленні до закону можлива тільки за умови політеїзму, індивідуальної особистості й позитивного розуміння права; в умовах християнського монотеїзму і східних культур закон дотримується неухильно, він представляє ритуал, імператив, так як він є сакральним, божественним одкровенням (закони Мойсея або сури Корану) або законом світобудови (принцип Дао).

Ураховуючи той факт, що більшість західних дослідників сексуального насильства поведінки Стародавньої Греції представляє педофілію як поширене та узаконене явище, цю думку можна вважати досить спірною [4]. Закон Скантія, що припадає на IV століття до н.е. (приводом до видання якого слугувала спроба насильницького мужолозтва щодо сина патриція Метелла), карав злочинців за насильницьке посягання на гідність вільно народжених громадян. За цим законом за вчинення акту педерастії над вільнонародженим Публіцієм був засуджений римлянин на ім'я Папірій. Моргус, військовий трибун, був засуджений за те, що вчинив акт мужолобства щодо офіцера легіону. Центуріон Корнелій був проведений крізь стрій за те ж саме діяння, вчинене ним у відношенні подібного собі громадянина.

Однак згідно з цим же Законом гвалтувати рабів та ілотів не заборонялося. Участь у містеріях Діоніса, що супроводжувалися ритуальним проміскуїтетом, була закрита для дітей молодше 14 років. Законодавчо було заборонено випускати дітей із шкіл після заходу сонця і до світанку.

Відповідно, сексуальне насильство щодо дітей мало законодавчо регламентований характер.

Звертаючись до правової історії Європи, варто відмітити, що вона починається з епохи варварських «Правд», як основних нормативів того часу. Соціальна організація варварів носить характер великої патріархальної сім'ї, сини в якій з віком набували юридичної свободи. Побут, звичаї і звички варварів стали відомі багато в чому завдяки їх опису Тацитом. Варварське суспільство відчувало нестачу жінок, тому шлюб – це покупка дружини і основні закони, що спрямовані на її охорону саме як власності [5, с. 73].

У «Салічній Правді», розділ XIII «Про викрадення вільних», зазначено:

1. Якщо три людини викрадуть вільну дівчину, вони зобов'язані сплатити по 30 сол. кожен, однак якщо це викрадення вчинено рабом або неповноправною, залежною людиною, то вона піддається смертній карі. Для порівняння, в розділі XX «Про те, хто схопить вільну жінку за руку, за кисть або за палець», засуджувався до сплати 15 сол, тобто сума за викрадення всього в два рази перевищувала таку [6, с. 36]. Також, відповідно до цього Закону особа, що позбавляла життя жінку дітородного віку, сплачувала 600 сол, якщо вона вже не може більше мати дітей, повинна була сплатити 200 сол [6, с. 37]. У Аламанській Правді за вбивство жінки плата становить в два рази більшу суму, ніж за вбивство чоловіка. Відповідно, прописується охорона дружини як власності, якщо який-небудь вільний проти закону відведе дружину іншого, то повинен її повернути і сплатити 80 сол [7].

Варто зазначити, що формування канонічного, церковного права як в римо-католицької, так і греко-православної традиції спиралося, насамперед, на святе письмо, книги Старого і Нового Завіту. Відповідно, інститут шлюбу оголошується моногамним і нерозривним. Крім обов'язкового публічного характеру шлюбу додається компонент сакрального, в формі здійснення таїнства. На місці великої патріархальної сім'ї починається процес її

нуклеаризації. У селянському середовищі, яке становило основну частину соціуму середньовічної Європи, нуклеарна сім'я була економічно вигіднішою структурою і змінила в аграрному суспільстві примусову рабську працю на добровільну, що виконується селянами, які отримали статус вільних (*liber*) і колонів (*colonus*), вільних, але довічно прив'язаних до маєтку. На відміну від римської системи патрілінійної спорідненості вводиться нова когнітивна система, на противагу тимчасової патрілінійної наступності вона є розширенням на момент життєвого циклу сім'ї та дає вигоду у взаємодопомозі.

Момент сакрального, який став обов'язково присутнім у шлюбній церемонії, уможливив гвалтівників і викрадачів перетворювати в женихів: таким чином, вже вчинене насильство ставало немов би санкціонованим, проявлене свавілля, влада символічно ставала церковною в обмін на прощення гріха. Відносно викраденої повинні були вимовлятися публічні вибачення: «Дорога і кохана дружина, загальновідомо, що я заволодів тобою проти твоєї волі та волі твоїх батьків і що злочином викрадення я пов'язав тебе зі своєю долею, яка могла б поставити моє життя під загрозу, якби тільки священнослужителі не відновили розуміння і мир», – так приблизно звучала вибачлива формула [8]. Якщо для світської влади і судейників основний інтерес зосереджений на родині й поділі власності, то для релігійної влади на перший план висуваються моральні проблеми, тому сексуальне насильство постає центральною проблемою. Один із законодавців блаженний Августин писав: «Ми радимо і закликаємо до стриманості в шлюбі, оскільки шлюб без утримання незаконний, але є гріхом і [шлюб] дозволений владою Господа не для задоволення похоті, а для народження дітей» [9, с. 21].

Законодавство Візантійської імперії Еклога, яке особливо вплинуло на розвиток права на Русі й визначило канонічне право Греко-православної

церкви, містить положення Титулу XVII Покарання за злочини, де розглядаються сексуальні злочини.

Принциповим християнським нововведенням Еклоги була заборона сексуальних відносин з рабами і наложницями. Так, § 21–22 свідчать, що «якщо чоловік, який має дружину, вступить у зв'язок зі своєю рабинею і буде викритий у цій справі, то місцевому архонту належить забрати її і продати за межі провінції, а вартість її передати у відомство кару. Якщо хто-небудь вступив в зв'язок з чужою рабинею, то якщо він належить до числа осіб сановних, сплатить за свою помилку господареві рабині» [10].

Особливо караються злочини, пов'язані з сексуальним насильством і перелюбством щодо спеціальних суб'єктів – черниць і наречених, навіть якщо такі дії носять добровільний характер. Так, титул XVII передбачає: «§ 24 – Той, хто викрав черницю або світську дівчину з будь-якого місця, якщо він збезчестив її, піддається відсіканню носа. Ті ж, хто сприяв цьому викраденню, підлягають вигнанню; § 30 – згвалтував дівчину і збезчестив її, підлягає відрізання носа; § 31 – збезчестив неповнолітню, тобто у віці до тринадцяти років, підлягає обрізанню носа і має віддати половину свого статку потерпілій. Відносно перелюбу: § 23 – Якщо хто-небудь вступить зв'язок з черницею, так як образив церкву Божу, піддається відсіканню носа, так як своєю розпустою відділив черницю від церкви. Те ж покарання застосовується по відношенню до черниці; § 32 – збезчестив чужу наречену, якщо це зроблено з її згоди, підлягає відрізання носа» [10, с. 43].

Варто зазначити, що Еклога значно розширює поняття інцестних зв'язків, насамперед за рахунок того, що в християнстві хресні батько і мати стають родичами, аналогічними кровним, а також за рахунок сексуального зв'язку між екзогамними родичами. Так, у § 25 сказано: «Якщо чоловік надумав вступити в шлюб з тією жінкою, яка стала його хрещеницею при святому і рятівному хрещенні, або вступив з нею без шлюбу в тілесний

зв'язок, то після того як вони будуть розлучені один з одним, обидва будуть віддані покаранню за перелюбство, тобто відсіканню носа; § 34 відмічено: той, хто свідомо вступає в зв'язок з чужими жінками, що припадають один одному матір'ю і дочкою, підлягає покаранню – обрізанню носа. Тим же карається і та особа, яка свідомо брала участь у цьому» [10].

У судебниках канонічного права відсутнє покарання за проституцію, що виглядає досить несподівано, хоча блаженний Августин і засуджує проституцію як явище, але одночасно він зазначає: «І все ж видали проституцію з справ людини, і він забруднить все своєю пожадливістю ... Приберіть каналізаційні труби і ми заповнимо палац брудом ... Видаліть повій зі світу і ви заповните його содомією» [11].

J. Brundage у роботі, присвяченій правовому регулюванню сексуальної поведінки, пише: «Моралісти раннього Середньовіччя вірили в те, що пристрасть, особливо сексуальна, несла в собі загрозу благополуччю як особистості, так і суспільства. Оскільки сексуальна пристрасть спонукала чоловіків і жінок шукати плотського задоволення практично з будь-яким, у будь-який час і будь-яким способом, який вони в змозі були придумати, християнські моралісти і законодавці вбачали в сексі руйнівну силу, небезпечну для життя суспільства. Сексуальні потяги, з їхньої точки, повинні бути введені в правильне русло і поставлені під контроль, інакше це порушить процес упорядкування сімей [12].

Однак таке уявлення має дещо спрощений характер і не дає можливості інтерпретації специфіки покарань, тяжкості гріха у філософських світоглядах того періоду. Страх перед содомією блаженного Августина обумовлений систематикою гріхів, гріх проти природи відноситься до числа найбільш небезпечних і карається мечем або кастрацією. Тому вибирається менше зло. Якщо інцест – це порушення в ієрархії влади і відносин всередині сім'ї (в тому числі святого сімейства, тобто хресних батька і матері), то

гомосексуальна поведінка – гріхи, які порушують відносини порядку всередині самої природи. Ця концепція знаходить свій остаточний розвиток у працях іншого батька церкви Фоми Аквінського.

У XIII ст. Фома Аквінський, визначаючи гріх як порушений порядок речей, до протиприродної похоті, або *vicium contra naturam*, відносить мастурбацію, скотолозтво, гомосексуалізм і незвичайні способи спарювання, тобто всі ті форми сексуальної поведінки, які порушують видовий порядок, роблять помилку біологічного синтаксису.

Ален де Лібера, французький фахівець з історії середньовічної філософії, з цього приводу писав: «У своєму аналізі гріха проти природи Фома Аквінський намагався пояснити, в чому цей самий гріх спотворює статевий акт: в тому, що він протиставляється порядку, тобто природному завершенню дії, невластивому роду людському. Досить сказати, що в томистській перспективі істинним володарем, скажімо, сексуальним суб'єктом повинен бути чоловік – людський вид, а не індивід» [13, с. 165]. Відповідно, відсутність індивідуальної особистості та її сімейна ідентифікація носить не груповий, а видовий характер як біологічний вид. Біологічна сутність людини як виду береться як стандарт ідентифікації, який в подальшому розвитку традиції Заходу призведе до постановки питання щодо біологічної індивідуальності людини.

Історична еволюція Середньовічного Заходу щодо норм регуляції сексуального насильства зазнала певних значних змін, які в подальшому призведуть до епох Відродження і Реформації, слідом за якими підуть промислові революції, що знаменують собою перехід до Нового часу і становлення суспільства індустріального типу. До цих змін відноситься процес диференціювання канонічного, церковного і світського, цивільного права, рецепція римського права, поява Хартій міського права, Статутів і

капітуляріїв університетського права і зміна ментальності, одним із наслідків якого стане поява куртуазної любові.

Ослаблення впливу церкви і реформаторські течії в лоні католицизму ведуть до появи феномена безладних шлюбів, таких шлюбних союзів, які відбувалися всупереч волі старших членів родини. Винахід друкарської справи, друга інформаційна революція людської історії після винаходу писемності вносить свою значну лепту. Поряд з поширенням Священного писання, починає видаватися непристойна література, опис любовних поз Брантом і Арстіно, що мали свого часу таку ж репутацію, як пізніше і маркіз де Сад. Саме ці обставини стануть причиною появи на арені у 1501 році Олександра Борджія, з якого почнеться книжкове аутодафе.

Розмежування семантики церковного і світського права починається з робіт юристів, що відносяться до XIII–XIV століть. Так, італійський юрист Сассофerratо Бартол пише твір «Про відмінності між канонічним правом і цивільним», де значна частина положень відводиться інститутам шлюбу та сім'ї, і насильницьких статевих злочинів. Так, шлюб він розрізняє за канонічним правом – батько може видати заміж свою дочку, навіть не питаючи її згоди; за цивільним – без негідності й ганьби – не може, відсутність вимоги згоди на шлюб батьків [14, с. 331].

Відносно розподілу кримінальних форм сексуального насильства в канонічному і світському праві С. Бартол пише: «№ 75 – за канонічним правом покаранням за інцест і перелюбство – смерть, але за цивільним правом жінка підлягає переходу в монастир; № 83 – вчинений з черницею інцест за цивільним правом карається смертною карою; за канонічним – клірик, мирянин відлучаються від церкви; № 90 – за канонічним правом безчестя може бути нанесене тільки дівчині; за цивільним правом також вдові, хлопчику чи розлученому; № 93 – за цивільним правом батько, що застав свою дочку в перелюбстві і вбив її, не підлягає покаранню, а за

канонічним – карається; і №№ 165–166 – за цивільним правом дружина не може звинувачувати чоловіка в перелюбстві; за цивільним правом за перелюбство передбачене тілесне покарання, за канонічним – відлучення від ложа» [14, с. 325].

Розмежування правових систем, що проводиться С. Бартолом, звичайно, далеке від досконалості, але воно являється історично одним з перших документальних свідчень, присвячених компаративістському аналізу в області насильницьких сексуальних правопорушень. Порівняння системи права різні, так як одне будується на канолах і догматах віри, інше формується на основі норм римського права, але факт їх диференціювання є свідченням зміни ментальності й розвитку рефлексії в сфері права.

Київська Русь, на думку Н.М. Карамзіна, отримала свої цивільні статuti від скандинавів і характеризуючи звичаї слов'янських племен до прийняття християнства, писав: «Давні письменники хвалять цнотливість не тільки дружин, але і чоловіків слов'янських. Вимагаючи від наречених доказів їхньої дівочої непорочності, вони вважали за святий для себе обов'язок бути вірним подружжям. Слов'янки не хотіли переживати чоловіків і добровільно спалювалися на вогнищі з їхніми трупами. Вдова жива – безчестя сімейству» [15, с. 84]. Статут Святого князя Володимира щодо регуляції сексуальної поведінки переслідує блуд, кровозмішування: «аже хто з сестрою згрішить, аже свекор з невістками створить блуд, аже кум з кумою створить блуд, аже хто з мачухою створить блуд, багатоженство: аще хто з двома сестрами впаде в безчінное злягання» [16, с. 170].

Наступним важливим історичним правовим документом є Руська правда або Закони Ярославів. Ця історична пам'ятка правової думки аналогічна варварським правдам Середньовічної Європи, оскільки в ній прописані світські норми поведінки, що в основному відносяться до кримінальних правопорушень, і відсутні релігійні й моральні догми [17]. Як

відзначав ще Н.М. Карамзін, в Руській правді Ярослава немає згадки про насильство над жінками, так як воно здавалося законодавцю сумнівним і неясним у доказах [15].

Сексуальне насильство як форма поведінки не виступає в суспільстві Стародавньої Русі як протизаконна поведінка, про що свідчить не тільки викрадення нареченої, але і практика судочинства, судовий поєдинок: остаточне рішення надається зброї – чий меч гостріший, той і бере верх. Хто переможе в бою, той і виграє справу [18].

Незважаючи на зазначені особливості, стандарти відмінності чоловічої і жіночої поведінки, як і в інших традиційних суспільствах, у Київській Русі були переважаючими. Дружини або цінувалися мало, або також мало цінували своїх чоловіків жінки. Шлюби нечасто укладалися по любові, взаємної поваги. Насильницьке викрадення жінок не є специфічною традицією, а повсюдно поширеною в стародавньому світі. Коріння сексуального насильства, як справедливо зазначають У. Мастерс, В. Джонсон і Р. Колодний, сягають ще часів племінної організації, коли чоловік викрадав жінку з іншого племені й приводив до своєї родини, після чого охороняв як власність [19]. Розглядаючи історичну ретроспективу вчинення сексуального насильства, умовно можна виокремити три форми, що зберігають своє значення та актуальність дотепер:

1. Кримінальне сексуальне насильство (заборонене, табуйоване) – це, як правило, насильство по відношенню до членів свого племені, роду і т. ін. Критерії, за якими проводилися відмінності, могли бути самими різними – від кольору шкіри або мовного діалекту, до суто міфологічних й ідеологічних. Так, наприклад, стародавні греки відрізняли цивілізованих – ми від варварів – інших, залежно від їжі, що вживається, крім того, харчування визначало і ступінь варварства [20, с. 11]. Відповідно, насильство, спрямоване проти своїх, заборонене, відносно ж інших – це прояв мужності, героїзм.

2. Інституційне (санкціоноване, ритуалізоване) насильство – це ті форми, що закріплені традицією, тому що так робили предки, герої, міфологічні персонажі і т. ін. Це внутрішнє насильство, на якому засноване підтримання порядку і контроль за поведінкою всередині того чи іншого соціального інституту. Внутрішньо-сімейне сексуальне насильство традиційного суспільства відноситься якраз до такої форми. Співвідношення зовнішнього насильства, спрямованого на інших, і внутрішнього, спрямованого на контроль поведінки своїх членів всередині соціального інституту, і створює смугу вільної поведінки в соціальній організації.

3. Символічні форми сексуального насильства здійснюються за допомогою символів культури, без реального застосування, це вплив на ключові знакові образи, світогляд, мислення і відчуття [21, с. 389].

Поряд з розглядом історичних етапів наукового становлення вчинення сексуального насильства зупинимось на думках і поглядах вітчизняних науковців з цього приводу.

Досліджуючи теоретичні й практичні аспекти притягнення до відповідальності за вчинення сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, ми зверталися до праць таких учених, як: Ю. М. Антонян, О. М. Гумін, Г. Б. Дерягін, О. М. Джужа, І. І. Лановенко, С. Г. Киренко, І. С. Кон, С. С. Косенко, Т. П. Матюшкова, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус та ін.

Досліджуючи форми сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, та особливості розслідування цих злочинів, варто відмітити, що чимало наукових праць було проведено у сфері кримінально-правової доктрини [22].

Значний внесок було зроблено українським ученим І. І. Лановенком у дисертаційній роботі «Концепція ранньої профілактики статевих злочинів» (1995), де автор визначив основні причини формування сексуального

насильства у сім'ї, окремо відмітивши рівень ефективності статевого виховання в сім'ї, який значною мірою залежить і від структури самої сім'ї [23, с. 16].

У дисертації «Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх» (2003) В. В. Вітвіцької міститься комплекс актуальних проблемних питань теоретичного і практичного характеру, які пов'язані з розробкою заходів кримінологічного попередження злочинів, що посягають на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх. Досліджується еволюція становлення законодавства про захист прав і інтересів неповнолітніх на міжнародному рівні. В роботі аналізуються норми чинних законів і кримінального законодавства, які регламентують захист прав і законних інтересів неповнолітніх [24, с. 17].

Так, С. А. Афанасьєв у своєму науковому доробку визначає доцільність залучення спеціаліста й пропонує три основних напрями використання цих осіб: у процесі проведення первинних слідчих і оперативно-розшукових заходів в якості консультанта; в якості спеціаліста при провадженні слідчих дій за участю підозрюваного / обвинуваченого; в якості експерта [25, с. 19].

Своєю чергою, А. В. Старушкевич запропонував свою класифікацію сексуальних убивств за низкою засад (особливостями особи, намірами, умислом і віковими характеристиками сексуального убивці, віковими та статевими характеристиками потерпілих (жертв); поєднанням з несексуальними мотивами та способом убивств; способом приховування, місцем і знаряддями вчинення злочину та ін.), а також методичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності розслідування сексуальних злочинів [26, с. 198].

Л. А. Бегуновою виокремлено основні форми і напрями взаємозв'язку особистісних особливостей злочинців з криміналістичною картиною

злочинів, вчинених з сексуальних мотивів, серед яких автором виокремлено певні вікові періоди, періодичність діянь, місце злочину і проживання, початок злочину, вибір жертви та ін. [27, с. 17].

У роботі «Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці» (2002) С. В. Веліканов запропонував криміналістичну концепцію слідчої ситуації, яка включає в себе: сутність слідчої ситуації як криміналістичної категорії, інформаційно-логічну модель слідчої ситуації; класифікацію слідчих ситуацій: Критерії (підстави) класифікації слідчих ситуацій; особливості класифікації слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів [28, с. 14]. Запропонована концепція, на думку автора, пришвидшує процес обробки наявної інформації, її оптимізації, що призводить до більш ефективного процесу досудового розслідування.

Вагомий внесок було зроблено М. М. Миловановою у праці «Методика розслідування сексуальних злочинів, скоєних щодо малолітніх дітей» (2003). Так, авторкою доведено, що розслідування насильницьких злочинів сексуального характеру, вчинених стосовно малолітніх, включає наступні елементи: 1) пошук джерел доказової та орієнтованої інформації; 2) процес доказування (встановлення обставин предмета доказування); 3) прогнозування і нейтралізація протидії розслідуванню [29, с. 13].

Як слушно відмічає І. В. Янушенкова у дисертаційній роботі «Використання сексуальних знань при розслідуванні насильницьких дій сексуального характеру» (2004), найбільшу складність представляє розслідування зґвалтувань неповнолітніх і малолітніх. Це пов'язано з особливостями психіки дітей, їх схильністю до фантазії, з сугестивністю, відсутністю достатнього життєвого досвіду. Вчиненню вказаних злочинів передуює заздалегідь обдуманий намір і чітко сформований мотив [30, с. 15].

Не менш важливий внесок у розслідування злочинів сексуальної спрямованості зробила В. О. Малярова у своєму науковому доробку

«Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця» (2005). Дослідницею зазначено, що криміналістична інформація про шуканого злочинця являє собою відомості про його соціально-демографічні, морально-психологічні, функціонально-динамічні, анатомо-морфологічні, біологічні (субстратні) властивості, що отримані з матеріальних та ідеальних слідів за допомогою криміналістичних засобів, прийомів і методів [31, с. 201].

Т. П. Матюшкова у дисертаційному дослідженні на тему «Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів» надала криміналістичну класифікацію потерпілих-жінок від насильницьких злочинів, а також охарактеризувала кожен з класифікаційних груп з точки зору їх впливу на тактику допиту. Дослідницею визначено, що вивчення особистості жінки-потерпілої є необхідною передумовою ефективності її допиту, у зв'язку з чим розроблено окремі положення щодо поняття, функцій та методів криміналістичного вивчення потерпілої. Вченою визначено особливості тактики допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів, а також розроблено систему тактичних правил підготовки і проведення допиту потерпілих-жінок у типових ситуаціях досудового та судового слідства [32, с. 16].

Значну наукову важливість має робота О. В. Лускатова на тему: «Розслідування нерозкритих злочинів минулих років» (2006). Варто розуміти, що специфіка вчинення сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких стосунках, характеризується високою латентністю, а їх розкриття, як показує практика, відбувається інколи через декілька, а то й десятки років. Науковцем систематизовано причини, за яких злочини не розкриваються, та фактори, що впливають на їх розслідування. Запропоновано програму аналізу кримінальних справ про такі злочини та визначено типові слідчі ситуації, що складаються в ході розслідування. Узагальнено та оптимізовано завдання на різних рівнях організації

розслідування нерозкритих злочинів, заходи непроцесуального характеру [33, с. 156].

Важлива робота була проведена О.І. Бугерою, якою у роботі на тему «Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинам серед неповнолітніх» досліджено вплив ЗМІ на підвищення рівня сексуального насильства щодо дітей. Мова йде про особливості висвітлення у ЗМІ поведінки (не завжди коректної або й негативної) щодо неповнолітніх, що сприймається ними як загальносхвальні (незаперечні) еталони, а відтак це може сформувати у них схильність до насильницької статевої поведінки [34, с. 15].

На підвищену суспільну небезпеку сексуального насильства вказує Л.Г. Козлюк у своїй роботі «Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього» (2009). Автор акцентує увагу на тому, що особи, які вчиняють статевий злочин щодо неповнолітнього, будучи психічно здоровими, вважають вказані дії допустимими. Це свідчить про сформованість неадекватного розуміння природного задоволення сексуальних потреб. Дослідником встановлено, що для запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх належить проводити комплекс заходів соціально-економічного, політичного характеру, які б посилювали повагу до загальнолюдських цінностей, оскільки вони, своєю чергою, сприятимуть вибору ненасильницьких засобів задоволення людиною своїх потреб, зокрема сексуальних. Виховання культури у статевих відносинах між людьми поряд з соціальними заходами, спрямованими на підвищення рівня життя населення, запобігатиме вчиненню статевих злочинів щодо неповнолітніх. Автор переконаний, що для дієвого запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх необхідно здійснювати просвітницьку діяльність на базі юридичних клінік вищих навчальних закладів, які готують

правознавців; визначальну роль відведено неналежному рівню культури в задоволенні сексуальних потреб [35, с. 14].

І. В. Січковська, здійснивши наукове дослідження на тему «Початковий етап розслідування сексуальних вбивств» (2013), відмічає, що одним з найбільш ефективних методів обґрунтованого звуження кола підозрюваних у вчиненні сексуального вбивства є метод просіювання. Використання інформаційних систем під час розкриття сексуальних убивств дозволяє створювати психологічний профіль убивці, виокремити коло осіб, які найперше повинні бути відпрацьовані на причетність до злочину, та сприяє розкриттю вбивств у найкоротший термін [36, с. 197].

Питання розслідування сексуальних злочинів торкнулась А. Ю. Лісова («Основи методики розслідування зґвалтування» (2014)), яка висловила думку, що методика досудового розслідування зґвалтування визначається сформованими типовими слідчими ситуаціями та залежить від того, чи відома особа гвалтівника потерпілій, чи невідома, не дивлячись на те, що вони можуть застосовуватися при вчиненні багатьох видів злочинів. Важливе значення має також аналіз ситуацій залежно від джерела вихідної інформації; від її обсягу та змісту; давності її отримання; кількості та віку потерпілих; тяжкості й характеру тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілій особі; очевидності серійності. Від типових ситуацій залежить планування розслідування та побудова слідчих версій, серед яких на початковому етапі варто зосередитися на таких варіантах: а) мало місце зґвалтування потерпілої; б) зґвалтування не було, статевий акт був добровільним; в) статевого акту не було, заява потерпілої є неправдивою; г) мало місце задоволення статевої пристрасті неприродним способом; д) зґвалтування вчинила особа, на яку вказує потерпіла; е) злочин не був закінчений, була лише спроба зґвалтування. Дослідницею зазначено, що особливості розслідування зґвалтувань обумовлені необхідністю глибокого дослідження та аналізу даних

про особистість гвалтівника і потерпілої особи, характеру їх взаємовідносин, способу, обстановки і механізму статевого посягання [37, с. 11].

Своєю чергою, М. Г. Куп'янський у дисертаційній роботі «Розслідування серійних сексуально-садистських убивств: організаційно-тактичні засади» (2016) виокремив типові сліди злочину щодо блоків, які свідчать про характер дій злочинця:

1) блок – сліди вбивства: а) ушкодження на трупі; б) поза трупа; в) ложе трупа; г) наявність (відсутність) знарядь і засобів учинення вбивства; ґ) стан одягу на трупі та його пошкодження; д) сліди у навколишньому середовищі (трасологічні сліди, мікрочастинки, одорологічні сліди та ін.);

2) блок – сліди сексуального насильства: а) поза трупа; б) пошкодження одягу на трупі; в) оголені статеві органи; г) відчленовані органи у людини і відсутність певних частин трупа; ґ) відсутність предметів одягу та окремих аксесуарів, що свідчать про заволодіння предметами фетишу (про фетишизм особи злочинця); д) наявність певних предметів у статевих шляхах чи анальному отворі; е) сліди біологічного походження: крові, сперми, поту, слини, волосся; є) трасологічні сліди;

3) блок – сліди приховування злочину: а) сліди впливу на труп; б) сліди приховування трупа або його частин [38, с. 199].

Як відмічає М. Г. Куп'янський, організація розслідування серійних сексуально-садистських убивств відрізняється специфікою, що потребує здійснення групового розслідування і формування слідчих груп, слідчих бригад або слідчо-оперативних груп. Також звернено увагу на важливість використання різних видів і форм взаємодії під час розслідування сексуальних насильств. У межах організації розслідування зазначеної категорії злочинів звернено увагу на певні трансформації щодо повноважень слідчого, процесуальне керівництво з боку прокурора, судовий контроль, надання доручень оперативним співробітникам [38, с. 200].

Важливе значення для розслідування сексуального насильства щодо осіб, які перебувають і сімейних або близьких стосунках, має монографія Ю.М. Чорноус, яка відмічає, що основний зміст техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів становлять відповідні спеціальні знання і технічні засоби, а також суспільні відносини, що складаються у процесі їх застосування. Розвиток суспільних відносин, вплив науково-технічного прогресу, удосконалення засобів і методів злочинної діяльності вимагають постійної уваги до вказаних питань [39].

Резюмуючи зазначене, варто звернути увагу на історико-правові особливості формування науково-теоретичного осмислення вчинення сексуального насильства щодо осіб, які перебувають і сімейних або близьких відносинах, а також актуальність цієї проблематики. Отже, маємо всі підстави вважати, що цей напрям потребує більш серйозних і ґрунтовних подальших наукових пошуків, щоб вирішити нагальні питання сьогодення у цій сфері.

1.2 Поняття та види сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах

Серед наявних в Україні різноманітних проблем, що хвилюють населення, найбільше занепокоєння викликають ті, які пов'язані із забезпеченням безпеки громадян від злочинних посягань, зокрема насильницьких. У зв'язку з цим попередження злочинного насильства в різних формах його прояву є першочерговим завданням правоохоронних органів, які повинні приділяти підвищену увагу її вирішенню. Однак без наукового обґрунтування шляхів вирішення будь-якого завдання важко досягти того чи іншого позитивного результату, а тим більше в такій складній сфері суспільних відносин, як забезпечення безпеки громадян, суспільства і

держави від будь-яких видів загроз, в тому числі й від насильницьких злочинних посягань. У зв'язку з цим очевидна актуальність і необхідність здійснення наукового кримінологічного аналізу насильства як соціального явища та його злочинних проявів у сім'ї.

Потрібно розуміти нагальність зазначеної проблематики, адже сексуальне насильство – це один із видів жорстокого поводження, жертв якого в Україні стає дедалі більше. Загальносвітові гуманітарні підходи до недопущення сексуального насильства закріплені у Женевській декларації прав дитини 1924 р., Загальній декларації прав людини 1948 р., Декларації прав дитини 1959 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенції про права дитини 1989 р., Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 р. Зокрема, у положеннях Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства останнє ототожнюється з домаганням дитини у сексуальних цілях [40, с. 52].

Правовий зміст поняття «сексуальне насильство» має морфологічне походження від термінологічного словосполучення «насильницький злочин, який вчиняється на сексуальному підґрунті», і містить такі структурні елементи, як «*насильство*», «*зло*», «*чин*» (тобто чинити), «*секс*» (тобто стать), «*підґрунтя*» (засада, основа, базис). Відтак мова йде про скоєння зла проти волі особи, котре стимульоване однобічними статевими потребами чи бажаннями.

Кримінальне насильство аналізованого змісту вчиняється на сексуальних засадах і передбачає низку насильницьких агресивних та аморальних дій. Зокрема, В. Даль визначає насильство як «примус, неволя, нестача, гвалтування, дії образливі й самовільні; насильний – вимушений силою діяння; насильницький – схильний до насилля; насилувати – силувати,

вимушувати до чого-небудь силою, поневолювати [41, с. 28]. Далі В. Даль роз'яснює, що «насильничати» вживається в одному тільки дурному значенні «насильства над жінкою» [41, с. 468–469]. С. Ожегов з визначеною конкретністю проводить знак рівнозначності між словами «згвалтувати» і «насилувати», зазначаючи, що «згвалтувати» означає «примушувати, притіснити кого-небудь; насильно примушувати до статевого акту» [42, с. 334]. Велика Радянська енциклопедія взагалі окреслює визначення насильства винятково соціально-політичними межами: як застосування тим чи іншим класом різноманітних форм примусу відносно інших класів з метою придбання або збереження економічного та політичного владування, здобуття певних прав чи привілеїв [43, с. 879].

Необхідно відзначити, що тема сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, найбільш закрита для обговорення та оцінки. Наприклад, про психологічний тиск й економічну маніпуляцію з боку близьких людей респонденти відкрито говорять, намагаючись відрефлексувати відносини й запобігти конфліктам. Фізичне насильство важко сховати, особливо якщо воно має очевидні наслідки для соматичного здоров'я, також воно найчастіше може обговорюватися як насильство. Про сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, говорити особливо важко.

Американські дослідники розглядають насильство як навмисне використання фізичної сили проти інших людей, заподіяння болю, образи, фізичного обмеження, як загрози або покарання для того, щоб змусити людей зробити небажані для них дії. Звісно ж, що в даному визначенні є деякі неточності, зокрема, необґрунтовано вказується на заподіяння образи в якості однієї з ознак насильства. Безпідставно також виокремлення в якості обов'язкової мети насильства — примусу вчинити дії, небажані для особи,

щодо якої він відбувається. Останнім часом усе частіше здійснюється насильство саме з певною метою.

Агресивність завжди є насильницькою, тому що вона передбачає руйнування. Агресія спрямована на те, щоб змусити жертву зробити щось таке, що вона сама по собі робити не буде. Насильницькі дії завжди мають внутрішній сенс і відбуваються заради досягнення чітко визначеної або конкретно невизначеної мети, що не завжди усвідомлюється оточуючими і навіть самим гвалтівником. Але все ж таки зазначимо, що прояв насильства ніколи не буває безглуздом. Незважаючи на те, що термін «насильство» застосовується дуже широко, наявна деяка неоднозначність у трактуванні значеннєвого змісту цього поняття. Однією з відмінностей агресії від насильства є те, що термін «агресія» застосовується тоді, коли її об'єктом є певне оточення людини (тобто як живі істоти, так і неживі). Термін же «насильство» застосовується виключно тоді, коли розглядається агресія тільки проти живих істот. У конфліктології насильство розуміється як тип дії або поведінки соціальних суб'єктів у конфлікті, при яких їх опонент піддається фізичному тиску або зазнає прямого фізичного збитку [44, с. 246].

Поряд з насильством предметом нашого дослідження є також сім'я як один із соціальних інститутів, в рамках якого вчиняється сексуальне насильство, злочини, що викликають особливе занепокоєння. Сім'я виступає найдавнішим соціальним інститутом, є основою суспільства. Підкреслюючи важливість сім'ї для суспільства, ще Г.В. Гегель відзначав, що сім'я – та початковий щабель соціалізації людини, первинна форма, яка якісно відрізняє соціум від зграї тварин [45, с. 209].

Варто погодитися і з А. Н. Ільяшенком, який говорить, що сім'я – це первинний осередок суспільства, його соціально-побутова основа, що, з одного боку, концентрує в життєдіяльності своїх членів весь комплекс відносин, наявних у суспільстві, і представляє собою начебто «зріз»

економічних, політичних, ідеологічних, соціально-психологічних процесів, що відбуваються в ньому, а з іншого боку – виробляє у людей базові соціальні цінності, орієнтації, потреби, інтереси та звички, а також причини їх «сортування» на пріоритетні, більш-менш значимі [46].

Таким чином, синтезуючи два поняття «наси́льство» і «сі́м'я», можна дійти висновку, що термін «наси́льство в сі́м'ї» означає ненормальне для людського спілкування, протиправне фізичне або психічне насилля однієї особи по відношенню до іншої, яка перебуває з нею в сімейних або близьких (родинних) зв'язках.

Сьогодні проблема кримінально-правової охорони осіб, які перебувають у відносинах, що забезпечують їх нормальний розвиток і виховання, які виключають насильство по відношенню до вказаної категорії осіб, набуває особливої актуальності. Аналіз діяльності правоохоронних органів у цій сфері призводить до висновку про те, що наявні сьогодні норми кримінального законодавства не повною мірою досягають мети щодо охорони прав і законних інтересів дітей та не забезпечують превенції жорстокого ставлення з ними, особливо з боку батьків.

Варто зазначити, що у науковій літературі розрізняють декілька видів насильства над особами, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, кожне з яких може мати різноманітні за ступенем тяжкості форми.

По-перше, це фізичне насильство, яке представляє собою суспільно небезпечний протиправний вплив на організм іншої людини, вчинений проти її волі. За характером воно може виражатися в нанесенні ударів, побоїв, поранень і в іншому впливі на зовнішні покриви тіла людини за допомогою фізичної сили, холодної вогнепальної зброї або інших предметів, рідин, речовин і т. ін., а також у впливі на внутрішні органи людини без ушкодження зовнішніх тканин (наприклад, шляхом отруєння). Злочинні дії, що

виражаються у фізичному насильстві, можуть різнитися між собою за розміром заподіяної жертві фізичної шкоди життю або здоров'ю (смерть або тяжкі, середньої тяжкості, легкі тілесні ушкодження, фізичний біль).

Так, наприклад Р.А. Базаров трактує фізичне насильство в кримінально-правовому сенсі як умисне застосування фізичної сили (своїї мускульної, або за допомогою зброї, інших предметів і речовин, а також за допомогою тварин) до іншої людини, спрямоване на порушення фізичної недоторканності особи, на заподіяння шкоди життю або здоров'ю [47, с. 42]. Л.Д. Гаухман під фізичним насильством розуміє суспільно небезпечний протиправний вплив на організм іншої особи проти її волі, яке може виражатися в двох різних за характером формах: 1) у впливі на тіло людини та 2) у впливі на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішніх тканин (споювання, отруєння, вплив наркотичних речовин) [48, с. 7].

Фізичне насильство, як було зазначено, може спричинити різні наслідки у вигляді заподіяння іншій людині фізичного болю, шкоди здоров'ю різної тяжкості або навіть смерті. Однак названі наслідки необхідно відрізняти від насильства. Насильство – це завжди дія, а шкода здоров'ю – його наслідки (результат протиправної дії). Насильство не в кожному випадку заподіює фізичну шкоду людині (наприклад, коли злочинець робить постріл з вогнепальної зброї, але промахується). Тобто прояв насильства може бути і без наслідків, але як діяння воно в будь-якому випадку має бути визнане злочинним і караним.

У зв'язку із зазначеним вище Ю. М. Антонян пише: «Під насильницькими злочинами потрібно розуміти передбачені кримінальним законом умисні фізичні дії, які заподіюють фізичний збиток особистості, а також загрози нанесення такого чи іншого збитку, примусовий вплив на людину, її утиск, порушення особистої недоторканності. Наслідком насильства може бути позбавлення життя, шкода соматичному або

психічному здоров'ю, честі, гідності та свободи індивіда, небажана для нього зміна його соціального статусу» [49, с. 34].

Виходячи з наведеного вище, фізичне насильство можна визначити як протиправний суспільно небезпечний умисний фізичний вплив на організм (тілесні покриви й внутрішні органи) однієї особи, що порушує фізичну недоторканність особи, вчинений проти або поза її волею, незалежно від настання наслідків від такого впливу.

Фізичне насильство, якому піддалася особа, можна розпізнати за особливостями зовнішнього вигляду, характером травм, особливостями психічного стану та поведінки. Це проявляється у багатьох пошкодженнях, що мають специфічний характер (сліди пальців рук, інших предметів, опіки, порізи та ін.) і різну ступінь давності (свіжі сліди та ті, що загоюються); затримки фізичного розвитку, відставання в рості та вазі, зневодненні (для грудних дітей); ознаках поганого догляду (гігієнічна занедбаність, неохайний вигляд, висип).

Специфікою застосування фізичного насильства щодо неповнолітніх є те, що його результатом може стати прояв у дитини характерних емоційних реакцій – тривоги, страху, неспокою. У багатьох дітей, які піддавались фізичним покаранням, виявляються розлади сну, апетиту, різні сипання, енурез, анкопрези та інша неврозоподібна симптоматика [50].

Сексуальне насильство в сім'ї є найбільш прихованою, латентною формою насильства, хоча статистика свідчить, що лише 25 % нападників – це зовсім сторонні для дитини особи. У 75 % випадків гвалтівники знайомі дітям в тій чи іншій мірі: у 45 % випадків агресором стає родич, у 30 % випадків – більш далекий знайомий (наприклад, друг брата, коханець матері). Серед родичів особами, що здійснюють зловживання, частіше за все стають батько, вітчим, піклувальник [51].

Як приклад, 21-річний батько, забравши свою доньку з дитячого садка, вчинив спочатку щодо неї розпусні дії, а потім декілька разів зґвалтував дитину, спричинивши тяжкі наслідки. Травмовану доньку він приніс до садиби своєї тещі та зник. Потерпіла малолітня була доставлена в тяжкому стані до лікарні, де були встановлені сліди зґвалтування, що спричинило тяжкі наслідки. Дівчинці було зроблено декілька хірургічних операцій. В матеріалах справи містилася достатня кількість доказів вчиненого злочину, але у справі була призначена судово-психологічна експертиза на предмет встановлення фактів фантазування (експертиза підтвердила правдивість показань) [51].

Резюмуючи викладене вище, під фізичним насильством щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, потрібно розуміти протиправне суспільно небезпечне умисне діяння на організм особи з боку батьків або осіб, які їх замінюють, а також її родичів, що може призвести або призвело до смерті потерпілого, порушення стану повного фізичного, душевного або соціального благополуччя, нанесення шкоди його честі та гідності.

Другим видом сімейного насильства є психічне насильство, під яким в кримінально-правовій доктрині прийнято розуміти дії, пов'язані із загрозою застосування або спричинення насильства. Під загрозою застосування насильства розуміється залякування та погроза застосуванням фізичного насильства. Наприклад, у судовій практиці під погрозою вбивством або заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю розуміються не тільки прямі висловлювання, в яких виражається намір негайного застосування фізичного насильства до потерпілої особи або до інших осіб, але і такі загрозливі дії винного, як, наприклад, демонстрація зброї або предметів, які можуть бути використані в якості зброї (ніж, бритва, сокира і т. ін.). Іншими словами, погроза застосування насильства – це засіб впливу на психіку, спрямований

на те, щоб змусити потерпілого підкоритися протиправним вимогам. Загроза найчастіше виражається в створенні враження неминучої розправи за допомогою певних слів, жестів, демонстрації знарядь і можливостей їх застосування.

Варто погодитися з тим, що насильницький вплив на психіку також може здійснюватися не тільки за допомогою погроз, а й шляхом образ, наклепів та інших форм, здатних заподіяти психічну травму.

Таким чином, основним об'єктом будь-яких загроз є психіка людини, а не її тілесна недоторканність. На психіку впливають не тільки загрози заподіяння шкоди життю і здоров'ю, а й загрози посягання на інші інтереси (наприклад, честь, гідність, свободу, власність та ін.).

Варто зауважити, що вплив на психіку осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, здатний спричинити не тільки прямі погрози і образи, виражені в тій чи іншій формі й спрямовані на придушення їхньої волі. До форм психічного насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, можна віднести також:

а) відторгнення – вербальні та невербальні дії, що демонструють неприйняття дитини, які принижують її гідність: вороже ставлення до дитини, применшення її цінності, приниження, в тому числі публічне; висміювання дитини за прояв природних емоцій (любові, горя, печалі та ін.); перетворення дитини в «козла відпущення», постійна критика на її адресу, часті покарання;

б) тероризування – загроза заподіяння дитині матеріальної шкоди, залишення її в небезпеці; загроза вчинення насильства над самою дитиною; загроза вчинення насильницьких дій над тим, кого дитина любить (включаючи домашніх тварин);

в) ізоляція – послідовні дії, спрямовані на позбавлення дитини можливості зустрічатися і спілкуватися з однолітками або дорослими як

вдома, так і за межами; необґрунтоване обмеження або заборона соціальних контактів дитини з однолітками чи дорослими в її середовищі;

г) розбещення – дії по відношенню до дитини, що сприяють розвитку у неї дезадаптивної поведінки (саморуїнуючої, антисоціальної, кримінальної, девіантної та ін.); спонукання дитини до антисоціальної поведінки, заняття проституцією, порнографією, злочинною діяльністю, вживання наркотиків, прояви жорстокості по відношенню до інших; формування поведінки, яка відповідає рівню розвитку дитини (інфантилізм, вимушене прийняття на себе ролі батька); перешкоджання природному розвитку дитини, розлучення дитини з близькими, позбавлення її права мати свої погляди, почуття, бажання;

д) ігнорування – відсутність емоційного відгуку на потреби дитини і позбавлення її емоційної стимуляції: небажання або нездатність дорослого до взаємодії з дитиною; взаємодія з дитиною тільки в разі крайньої необхідності; відсутність проявів прихильності до дитини, любові й турботи.

Наприклад, г-ка В., будучи матір'ю неповнолітнього гр-на А., 2002 року народження, протягом тривалого періоду, з фактичного народження дитини, умисно систематично не виконувала свої обов'язки по вихованню сина, жорстоко поводитися з ним. Також г-ка В. систематично зловживала спиртвмісних рідинами. Перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, в присутності малолітнього гр-на А. безпричинно влаштовувала скандали, що супроводжувалися нецензурною лайкою, спрямованою в тому числі і на малолітнього сина, а також завдавала побої своєму синові, тим самим завдаючи останньому психологічну травму і фізичного болю. Г-ка В. визнана винною в скоєнні злочинів, передбачених ст. ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» та 126 «Побої і мордування» КК України.

За обвинувальним актом, ОСОБА_1, будучи матір'ю двох неповнолітніх дітей ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2 року народження та ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_3 року народження в період з 2007 по 2009 роки злісно не виконувала, встановленні законом обов'язки по догляду за своїми дітьми, залишаючи їх без догляду тривалий час, не контролювала їх відпочинок і проведення ними вільного часу, не забезпечувала їх навчання, не піклувалася про їх здоров'я, фізичний та моральний розвиток, зловживала спиртними напоями, що призвело до відставання дітей в психічному розвитку.

В ході судового слідства підсудна ОСОБА_1 вину визнала повністю та пояснила, що вона згодна зі злісним невиконанням нею встановлених законом обов'язків по догляду за дітьми та в подальшому буде виправлятися.

Дії підсудної за ст. 166 КК України кваліфіковані правильно, оскільки ОСОБА_1 вчинила злочин за ознаками злісного невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка та піклування, що спричинило тяжкі наслідки.

ОСОБА_1 за ст. 166 КК України засуджена до двох років позбавлення волі. Згідно зі ст.75 КК України, звільнити її від відбування покарання з випробувальним строком у два роки [52].

За обвинувальним актом, упродовж 2007–2008 рр. ОСОБА_2, неодноразово перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вчиняв відносно свого неповнолітнього сина ОСОБА_3, 1995 р. н., насильницькі дії, які виражались у побитті та мордування, завдали фізичного болю, не спричиняючи тілесних ушкоджень.

19 серпня 2008 р. у с. Терешівці Хмельницького району ОСОБА_2 за місцем проживання, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, з мотивів виховання сина завдавав протягом тривалого часу останньому по різних

частинах тіла багато ударів, після чого, кинувши його на підлогу, поставив свою ногу на шию сина. Зазначені дії мали характер мордування та були припиненні лише за втручанням матері сина – ОСОБА_4.

Допитаний по суті пред'явленого обвинувачення ОСОБА_2 свою вину у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 126 КК України, визнав, пояснивши, що діяв у стані алкогольного сп'яніння, жалкує за вчиненим. У даний час вони з сином примирились.

Винність ОСОБА_2 у вчиненому злочині підтверджується зібраними по справі доказами, які ніким із учасників судового розгляду не оспорюються.

Дії ОСОБА_2 кваліфіковані органами досудового слідства правильно за ч. 2 ст. 126 КК України як умисні дії, які виразились у завданні удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, мають характер мордування.

При призначенні виду та міри покарання суд враховує ступінь тяжкості вчиненого, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, дані про особу підсудного.

Обставинами, що пом'якшують покарання ОСОБА_2 є те, що він притягується до відповідальності вперше, щиро кається, примирився з сином.

Обставинами, що обтяжують покарання, є вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння та вчинення злочину щодо неповнолітнього.

Керуючись ст. ст. 323, 324 КПК України, суд засудив ОСОБА_2 визнати винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 126 КК України, та призначити покарання у виді 2 років 6 місяців обмеження волі [53].

Узагальнивши зазначене, можна зробити висновок, що під психічним насильством щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, потрібно розуміти насильство, пов'язане з неповнолітніми, батьків або осіб, які їх замінюють, а також їхніх родичів на психіку дітей шляхом словесних

образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе, та може наноситися або завдаватися шкода психічному здоров'ю, а також нездатність жити гармонійно в мінливих умовах середовища.

Розглядаючи сексуальне насильство, потрібно розуміти, що це особливий вид насильства, при вчиненні якого поєднуються різні форми насильства як фізичного, так і психологічного у тісному взаємозв'язку. Сексуальне насильство, поряд з фізичним і психічним насильством щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, представляє собою посягання на статеву недоторканість дитини, що порушує її психічний розвиток, використання хлопчика або дівчинки дорослим або неповнолітнім для задоволення своїх потреб або отримання матеріальної вигоди шляхом використання в якості сексуального партнера для інших.

Сексуальне насильство здійснюється в формах статевих зносин, орального або анального сексу, взаємної мастурбації, інших тілесних контактів з статевими органами, оголення перед дитиною статевих органів, втягнення її в проституцію, порнобізнес, порнографію. Сексуальне насильство над дітьми американські дослідники визначають як будь-який сексуальний досвід між дитиною до 16 років (за окремим джерелами – до 18 років) та особою, яка старша від неї, як мінімум на п'ять років. Зазначений вид насильства характеризується втягненням залежних, психічно і фізіологічно незрілих дітей та підлітків в сексуальні відносини, які порушують табу сімейних ролей, які ними ще не можуть бути повністю зрозумілими і відповідно усвідомленої згоди [54].

Сексуальне насильство характеризується також і тим, що при зґвалтуванні або будь-яких інших діях сексуального характеру (якщо розглядати їх як найбільш поширені злочини) відбувається посягання не тільки на життя, здоров'я, тілесну недоторканність неповнолітніх, але і на

їхню честь і гідність, тобто, одночасно сексуальне насильство поєднує в собі ознаки і фізичного, і психічного насилля. Особливо, варто наголосити, що подібні дії можуть як супроводжуватися фізичним і психічним насильством, так і здійснюватися без застосування сили і навіть за згодою дитини, у зв'язку з тим, що вона в силу свого віку і розвитку не усвідомлює суспільної небезпеки вчинених з нею дій (як різновид безпорадного стану). У зв'язку з цим терміни «сексуальні зловживання» і «сексуальне насильство» повинні використовуватися в таких ситуаціях як рівнозначні. Злочином є не тільки сам статевий акт, а й демонстрація порнографічних фільмів, статевих органів і т.ін.

Продовжуючи розгляд даного питання, варто додати, що сексуальний зв'язок між близькими, кровними родичами (incest – кровозмішення і abuse – використання дитини як сексуального об'єкта батьком або матір'ю) повинні кваліфікуватися як найнебезпечніші форми сексуального насильства, так як вони є не тільки злочинами, а й свідченнями серйозних і необоротних порушень у функціонуванні сім'ї, тому випадки сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних чи близьких відносинах, як правило, набувають значного суспільного резонансу. Серед злочинів, жертвами яких стали діти, лідирують сексуальні посягання. Дослідження показують, що кожна 5-та дитина в Україні у віці до 18 років потерпає від сексуального насильства [55].

Наприклад, гр. Т., 1935 року народження, в один із днів середини червня 2006 року (точна дата не встановлена), перебуваючи в квартирі, будучи в стані алкогольного сп'яніння, свідомо знаючи, що внучка його співмешканки г-ки В. – г-ка Е. не досягнула повноліття, навмисне, з метою задоволення своїх сексуальних потреб, підійшов до сплячої г-ке Е., розбудив її, насильно закрив їй рот рукою, після чого зняв з неї трусики. З метою подолання волі г-ки Е. до опору гр. Т. став загрожувати потерпілій убивством, якщо вона

почне кричати. Потім, з метою реалізації свого злочинного наміру, продовжуючи насильно утримувати г-ку Е., гр. Г. став чіпати своєю рукою статеві органи малолітньої дівчинки, після чого дістав свій статевий член, яким також став чіпати її статеві органи. Г-ка Е. намагалася чинити опір, звести ноги, але гр-н Т. не давав цього зробити, насильно розводив її ноги з метою задоволення своїх сексуальних потреб. Г-н Т. визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 152 КК України, йому призначено покарання у виді позбавлення волі строком на вісім років.

Наслідки сексуального насильства можуть бути дуже серйозними, діти стають замкнутими, дратівливими, у них виникають різні поведінкові й психологічні порушення. Причому сексуальне насильство може заподіяти більшу шкоду здоров'ю та нормальному розвитку дитини, ніж фізична або психічна.

Найбільш поширеними в судовій практиці випадками сексуального насильства є кримінальні правопорушення, в яких потерпілими виступають неповнолітні особи жіночої статі, в зв'язку з цим у спеціалізованій літературі більша увага приділяється саме злочинам проти дівчаток, що створює помилкове уявлення про поодинокі випадки сексуальних посягань щодо неповнолітніх чоловічої статі. Однак проведене анкетування неповнолітніх, потерпілих від насильства в сім'ї, показало, що жертвами сексуального насильства стають до 47 % хлопчиків, середній вік яких 5–11 років. Проблема полягає в тому, що хлопчики, на відміну від дівчаток, часто не повідомляють про те, що сталася з ними біда. У більшості випадків звернення до психолога відбувається приблизно через рік після першого насильницького сексуального контакту, або не звертаються за допомогою зовсім. Тому злочини, пов'язані з сексуальним насильством по відношенню до неповнолітніх чоловічої статі, можна віднести до категорії високолатентних правопорушень.

Відповідно до Кримінального кодексу України під сексуальним насильством у викладеному вище значенні розуміють як вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних з проникненням у тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи. Такі дії караються за ст. ст. 153 «Сексуальне насильство», 152 «Зґвалтування», 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» і 156 «Розбещення неповнолітніх» [56]. У диспозиціях перших двох зазначених кримінально-правових норм сексуальне насильство проявляється у фізичному або психічному насильстві, а в диспозиціях інших норм сексуальне насильство проявляється у використанні фізіологічних і психологічних особливостей неповнолітньої особи, яка в силу свого віку і розвитку не усвідомлює суспільної небезпеки вчинених з нею дій.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що під сексуальним насильством щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, потрібно розуміти протиправні дії сексуального характеру з боку батьків або осіб, які їх замінюють, а також її родичів, які посягають на статеву недоторканність неповнолітньої особи, в результаті чого порушується її нормальний фізіологічний і психологічний розвиток.

Розглянувши поняття та види насильства, варто звернутися до аналізу особливостей сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, яке є обов'язковою ознакою кожного насильницького злочину, вчиненого в сім'ї.

Наразі у кримінально-правовій доктрині прийнято виокремлювати наступні види сексуального насильства, зокрема:

- зґвалтування – тобто статеві зносини із застосуванням фізичної сили чи погрози застосування сили щодо потерпілої особи або близьких їй

людей. Здійснювати статевий акт з особливою жорстокістю проти волі потерпілої;

- примушення або схиляння одного з подружжя в інший спосіб до статевого акту чи певного виду сексуальних стосунків проти бажання, в тому числі після побиття або погроз, примушення до статевого акту, наслідком якої може бути небажана вагітність;

- статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, – щодо статевих зносин, вчинених батьком, матір'ю, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладені обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього;

- примушення одного з подружжя щодо задоволення статевої пристрасті неприродним способом – насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, а саме задоволення статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи;

- розбещення неповнолітніх – оголення статевих органів винної або потерпілої особи, мацання їх, інші непристойні дотики, які викликають статеве збудження, навчання онанізму, вчинення у присутності потерпілого статевого акту, акту онанізму, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, схилення або примушення потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою або щодо винного тощо;

- примушення роздягатися проти бажання;

- фотографування в сексуальних позах, так само як і пропонування участі у виготовленні продукції порнографічного характеру, з метою розміщення в Інтернеті, так само як і передача фото-, відеофайлів за допомогою засобів комунікації, в т.ч. мобільних телефонів;

- примушення дивитися та/ або повторювати порнографічні дії;

- фізичне примушування або схиляння в інший спосіб займатися проституцією, порнографією або мати сексуальні стосунки з іншими людьми з метою отримання прибутку або для використання для подальшого психологічного тиску, приниження жертви.

Насамперед, як ми уже зазначали вище, поняття сексуального насильства у сім'ї на законодавчому рівні досі не регламентоване. У Кримінальному кодексі України є відмітка про загальне кримінально каране розуміння поняття «сексуальне насильство», але в юридичній науці наявна низка подібних визначень, що пропонуються різними вченими-кримінологами.

У юридичній енциклопедії насильство трактується як «навмисний вплив однієї людини на іншу, проти волі останньої, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою» [57, с. 68].

О. Джужа та інші кримінологи окреслюють насильницьку злочинність проти життя і здоров'я як сукупність умисних посягань, спрямованих на втручання у фізичну і психічну цілісність жертви злочину з метою заподіяння їй смерті, або тілесного ушкодження [57, с. 141]. Основними об'єктами посягання тут є: 1) життя і здоров'я людини; 2) її честь та гідність; 3) статева свобода і статева недоторканість; 4) її духовний розвиток [58, с. 211].

Загалом кримінологічне осмислення об'єктивних ознак насильницьких злочинів сексуального змісту розпочинається з вивчення родового і безпосереднього об'єктів цих злочинів. Статева поведінка – це комплекс складних фізіологічних, психологічних та поведінкових реакцій, що пов'язані із статевою функцією [59, с. 89]. М. Корчовий у зв'язку з цим зазначає, що родовим об'єктом статевих злочинів є суспільно наявний устрій у сфері статевих відносин. Він зазначає, що самому об'єкту зґвалтування можуть бути властиві ознаки кримінологічного характеру [60, с. 5].

Безпосереднім об'єктом насильницьких сексуальних злочинів є статева воля особи (жінки або чоловіка), проте не сама собою, а в органічному поєднанні з її фізичним і психічним здоров'ям, в окремо визначених випадках – вчинення умисних убивств, котрі поєднані зі зґвалтуванням, також окремо – власне життя особи. Без такого поєднання губиться реальний зміст такої правової категорії, як «сексуальне насильство».

За висловленнями Р. Блекборна, насильницькі сексуальні злочини являють собою тільки невеликий сегмент феномена людської агресії, що, незважаючи на негативні конотації, не є статистично аномальним [61, с. 255].

Відтак, Н. В. Машинська трактує поняття «насильство в сім'ї проти неповнолітніх» як активний свідомий акт поведінки батьків або іншої особи, яка зобов'язана за законом виховувати неповнолітнього, який відбувається всупереч його правам та інтересам, що заподіює або здатний заподіяти шкоду його фізичному і (або) психічному розвитку [62, с. 10].

На думку А. А. Нікітіної, побутове насильство по відношенню до неповнолітніх – це сукупність суспільно небезпечних і кримінально протиправних умисних діянь, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують такі блага особистості, як життя, здоров'я або тілесну недоторканність, поєднані з фізичним впливом на організм іншої людини або загрозою такого впливу шляхом здійснення впливу на її психіку, що вчиняється одним з членів сім'ї чи близьким родичем щодо неповнолітньої особи (незалежно від факту їх спільного чи окремого проживання) всупереч волі останньої [63, с. 12].

Б. Крейхі розглядає насильство як латентну властивість соціальних систем, що призводить до соціальної нерівності та несправедливості (наприклад, в інституалізації ієрархії влади між статями, котра робить жінок незахищеними перед сексуальним примусом з боку чоловіків) і передбачає

«силовий вплив на людей задля знищення, покарання чи контролю» [64, с. 21].

В останньому визначенні дещо перебільшені акценти гендерного змісту насильства. І справді, сексуальне насильство являє собою незаконне застосування сили, яке може спричинити зґвалтування та інші сексуальні напади. У цьому разі нападником і жертвою можуть бути особи як однієї статі, так і різних. Своєрідним загальним знаменником тут є агресія, котра характеризується навмисним заподіянням шкоди, поряд з імовірними тілесними ушкодженнями та крайнім психологічним дискомфортом жертви.

Виходячи з викладеного вище, можна підсумувати, що зміни, вироблені агресією і насильством, у деяких випадках ідентичні – тобто ці два поняття іноді позначають ту ж саму дію, той самий результат, і в цих випадках їхнє застосування як синонімів правомірне. Але коли метою насильницьких дій не є руйнування чи заподіяння збитку, то вживання терміна «агресія» буде недоречним і неправильним. Відтак можна наголосити, що ствердження, що одне з розглянутих понять є більш широким і містить у собі інше, буде досить спрощеним і передчасним. Насильницька чи агресивна поведінка стає кримінальною тільки тоді, коли ці дії зазначені в кримінальному законі.

У будь-якому разі насильство – це примусовий вплив на кого-небудь із заподіянням матеріального збитку чи тілесного ушкодження. На відміну від поняття «примус», що ширше за обсягом поняття «агресії», термін «насильство» визначає такий підтип агресії, що відноситься до надзвичайних форм фізичної агресії. О. Бандурка, С. Бочарова та О. Землянська інтерпретують агресію як множину різноманітних дій, які порушують фізичну чи психічну цілісність іншої людини (або групи людей), заподіюють їй матеріальні збитки, перешкоджають здійсненню її намірів, протидіють інтересам або ж знищують їх. Вочевидь зазначене визначення агресії і залишає поза увагою моральні аспекти збитків, що є характерною

особливістю досліджуваного тут феномена сексуальної агресії [65, с. 444]. Цитовані автори висловлюють думку, що агресія і жорстокість становлять формовияви насильства, але порівняно з жорстокістю агресивність все ж є ширшим поняттям, оскільки не завжди агресивні дії набувають жорстокості, хоча остання закономірно пов'язана з агресивною поведінкою [65, с. 445].

Сексуальне насильство – це статевий акт, який здійснюється без згоди іншої сторони, або спроба його здійснити; дії сексуального характеру, які не передбачають статевого контакту (наприклад, вуайєризм або сексуальне домагання) без згоди іншої сторони; дії, спрямовані на торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, які здійснюються до осіб, нездатних дати згоду або відмовитися; а також сексуальна експлуатація в Інтернеті. Потрібно виокремити, зокрема:

- сексуальні посягання відносно дитини, що включають в себе форми як фізичного, так і психічного насильства;
- поняття «інцест», яке повинно використовуватися в тих випадках посягань, коли відбувається кровозмішування;
- сексуальні посягання, до яких віднесено і сексуальну експансію щодо дітей та підлітків, наприклад, використання їх у дитячій порнографії.

Останнім часом для опису таких видів сексуальної поведінки став застосовуватися безоцінний термін – парафілія, тобто – «поза звичайною чи типовою любов'ю» [66, с. 392]. Цей термін зосереджує акцент на тому, що такі форми є вираженням психосексуальних порушень поведінки. В результаті сексуальне збудження або реагування іншим чином людини залежить від деяких незвичайних, екстраординарних чи навіть ексцентричних дій. Оскільки подібні сексуальні відхилення в своєму абсолютному прояві нехарактерні (нетипові) для більшості людей у суспільстві, ми пропонуємо називати надалі такі прояви, що мають кримінально-правовий опис заборон, як «нетипові сексуальні злочини». Крім

вказаної вище градації, класифікація сексуальних перверзій на істинні та хибні може мати істотне кримінологічне значення.

Сексуальні розлади підрозділяються на три головні групи:

- 1) сексуальні дисфункції;
- 2) парафілії;
- 3) порушення гендерної ідентичності.

Більшість сексуальних дисфункцій відноситься до гіпофілій, тобто меншій, ніж у нормі, сексуальній активності. Гіперфілії ж (сексуальна активність, що перевершує нормальну), навпаки, привертають менший інтерес, хоча вони можуть зашкодити відносинам, якщо партнер не задоволений рівнем активності. Крім того, сексуальні дисфункції підрозділяються на такі різновиди:

1) первинні дисфункції відзначалися в анамнезі особи постійно, тоді як вторинні дисфункції є нещодавно поширеними порушеннями;

2) повною дисфункцією називається та, що виявляється в усіх ситуаціях, тоді ж як часткова дисфункція відноситься виключно до певних визначених ситуацій: чоловік, наприклад, може страждати від недостатньої ерекції при вступі в сексуальний зв'язок;

3) чоловіки і жінки можуть страждати від одних і тих же проблем, але ясно, що деякі дисфункції є специфічними в сексуальному відношенні – наприклад, розлад ерекції;

4) стадії (фази) статевого акту часто використовуються для підрозділу розладів; маються на увазі фази бажання, порушення й оргазму; до цього додаються більш загальні проблеми: сексуальні болючі розлади.

Крім перерахованого, специфічними розладами сексуальних функцій на різних стадіях є дисфункції потягу, дисфункції збудження, оргазмічні дисфункції, сексуальні болючі розлади (диспареунія, вагінізм).

Кримінологічне значення мають виключно примусові парафілії, до яких зарубіжні дослідники відносять такі:

- 1) ексгібіціонізм;
- 2) непристойні дзвінки по телефону;
- 3) вуайеризм (тобто одержання сексуального задоволення від спостереження за сексуальною активністю незнайомих людей, без згоди на це останніх).

Але викликає здивування у наведеній класифікації те, що сексуальний садизм як засіб досягнення сексуального збудження шляхом заподіяння фізичного чи морального болю віднесений Р. Круксом і К. Бауром до непримусових парафілій [66, с. 398].

Б. Гульман пропонує класифікувати загальний масив сексуальних злочинів як сексуальне убивство, зґвалтування, сексуальний садизм, інцестне зґвалтування, педофілія та ефебофілія, геронтофілія, ексгібіціонізм, гомосексуалізм з педофілією й ефебофілією [67, с. 194]. Цим автором підставами для класифікації пропонуються психофізіологічні ознаки сексуально мотивованих дій, але не визначаються негативні наслідки, що наступили від таких дій.

Ми ж, своєю чергою, створюючи класифікацію, приймемо сукупність двох ознак: 1) насильницької форми задоволення сексуальної потреби і 2) кримінально заборонених наслідків від цих дій [68].

За цими підставами впливає така класифікація насильницьких злочинів, які вчиняються на сексуальному ґрунті:

- 1) убивства;
- 2) зґвалтування;
- 3) насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Отже, сексуальна жорстокість як особистісна риса вирізняється спрямованістю на заподіяння страждань та мук людям і виражається у діях та словах, а також фантазіюванні відповідного змісту, і є особливою складовою загальної агресивності. Водночас сам термін «агресія» має різні значення. Так, з позиції соціальної психології вона розуміється як особлива форма соціальної поведінки, котра, з одного боку, формується соціальним довкіллям індивіда, а з іншого – впливає на це довкілля та його представників. В етології агресію розглядають як внутрішню енергію, у соціології – як продукт еволюції, а в генетиці – як спадкову передумову. Існують різні психологічні пояснення агресії як інстинкту руйнування, реакції на негативні емоції, наслідки прийняття рішення, функції переробки інформації та ін. [66, с. 101].

Наслідки вчинення насильницьких кримінально караних діянь щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, що посягають на її фізіологічний, психічний, моральний розвиток і суспільні відносини, що забезпечують життя й здоров'я особи, можуть проявитися в порушеннях психічного і фізичного розвитку, а також в нездатності жити гармонійно в мінливих умовах суспільного середовища, що призводить до нездорового розвитку дитини.

Відсутність у визначенні насильства в сім'ї вказівки на можливість заподіяння шкоди психічному стану усуває суспільну небезпеку психічного насильства, здійснюваного в сім'ї, а отже, дозволяє уникнути винному члену сім'ї відповідальності. У зв'язку з цим розглянуте визначення варто було б доповнити вказівкою на можливість заподіяння шкоди і психічному здоров'ю потерпілого.

Викладене вище стає більш актуальним, якщо насильство в сім'ї застосовується щодо неповнолітніх осіб особами, які зобов'язані за законом піклуватися про їх фізичний і психічний розвиток, тобто батьками або особами, що їх замінюють, а також їхніми родичами.

На підставі викладеного пропонується власне поняття сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, під яким потрібно розуміти фізичний, сексуальний або психологічний вплив (дію) сексуального характеру, не пов'язаних з проникненням в тіло іншої особи, без її згоди, на особу шляхом застосування до неї насильства чи погрози його застосування з боку батьків, осіб, які їх замінюють, а також інших осіб, які перебувають у близьких відносинах. У результаті вчинення зазначених дій часто спостерігається порушення фізичного, морального і соціального благополуччя особи, яка зазнала такого впливу, та перешкоджає її гармонійній соціалізації в умовах нестабільного соціального середовища і призводить до аномалій у розвитку потерпілої особи.

1.3 Зарубіжний досвід розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах

Нормативно-правове забезпечення протидії сімейному сексуальному насильству щодо неповнолітніх реалізується не тільки в рамках українського законодавства, подібні норми містяться і в законах інших держав. Це обумовлено тим, що насильство в сім'ї, а особливо сексуальне, не є виключно національною проблемою України, сексуальне насильство по відношенню до особи, яка перебуває в родинних або близьких відносинах, є проблемою міжнародного характеру.

Згідно з міжнародним правом зґвалтування та інші форми сексуального насильства можуть, залежно від обставин, складати і являти собою елементи військових злочинів, злочинів проти людяності, геноциду, тортур та інших порушень чи обмежень прав людини і гуманітарного права. Акти сексуального насильства тягнуть за собою відповідальність держав,

відповідальність сторін конфлікту та індивідуальну кримінальну відповідальність [69].

Міжнародні стандарти визнають сексуальне насильство порушенням прав людини і вимагають, щоб держави докладали належних зусиль для запобігання, розслідування таких актів, вчинених державними чи недержавними суб'єктами, і покарання за їх вчинення.

Важливість боротьби з насильницькими злочинами сексуального характеру обумовлена тими негативними наслідками, які настають після таких посягань. Адекватна протидія зазначеним злочинам можлива лише при наявності широкого кола можливостей своєчасного та оперативного реагування на зазначені виклики. З цією метою в зарубіжних країнах створюються різні організації спрямовані на оперативне виявлення, попередження та розслідування вчинення сексуального насильства.

Так, наприклад в Австрії створено низку установ та організацій, покликаних на попередження сексуального насильства, серед яких найбільш відомими є центри проти сексуального насильства (CASA), служби підтримки свідків (WAS), потерпілих (VSA), служби підтримки неповнолітніх (CWS), які стали жертвами або свідками сексуального насильства [70].

У Камбоджі та Малайзії, де більша половина зґвалтованих осіб неповнолітнього та навіть малолітнього віку, досудове розслідування відбувається за участі фахівців, які мають спеціальні знання в галузі медицини, психології, педагогіки і т. ін. Це запроваджено з метою вивчення причин наруги над неповнолітніми, а саме причин інцесту, оскільки понад 50 % сексуальних злочинів учиняють батько або вітчим [71].

Сексуальне насильство є грубим порушенням особистої недоторканності й заборонено низкою міжнародних актів у галузі прав людини, учасницею яких є Україна. Статті 7, 9 і 10 Міжнародного пакту про

громадянські і політичні права передбачають, що «ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню», «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність» і «всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, властивої людській особистості». У Пакті прямо встановлено «рівне для чоловіків і жінок право користування» всіма передбаченими в ньому правами [72]. Конвенція про права дитини вимагає, щоб держави-учасниці захищали дитину «від усіх форм фізичного або психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання» [73].

Як зазначає В. В. Лунєєв, міжнародне співтовариство, починаючи з Загальної декларації прав людини (1948 р.) [74], яка проголосила право людини на життя, особисту недоторканність, заборона на насильство, тортури і жорстоке поводження, у багатьох наступних правових актах, резолюціях і рішеннях невідступно розвивало і відстоювало ці фундаментальні основи [75]. Різні держави в міжнародних правових документах неодноразово визнавали необхідність проведення активних заходів з метою всебічного обліку гендерних аспектів у будь-якій політиці та програмах, пов'язаних з насильством щодо жінок; заохочення більш рішучих дій по боротьбі зі злочинністю та насильством, особливо по відношенню до жінок, дітей і людей похилого віку; прийняття рішень, що стосуються викорінення насильства щодо жінок; покладання на себе зобов'язань вживати заходів щодо припинення насильства по відношенню до жінок і дітей, сексуальної експлуатації і всіх форм торгівлі людьми [76].

Сексуальне насильство значною мірою впливає на фізичне і психічне здоров'я особи. Крім того, що воно завдає фізичних травм, воно підвищує ризик отримати низку сексуальних і репродуктивних проблем, причому

наслідки для здоров'я можуть виникати як безпосередньо після вчинення акту, так і через багато років [77]. Психічний вплив може бути таким же серйозним, як і фізичний і теж може тривати довго. Сексуальне насильство може призводити до смерті в результаті суїциду, ВІЛ інфекції [78, с. 11] або вбивства – жертва може бути вбита під час сексуального нападу або після нього «заради порятунку честі» [79]. Сексуальне насильство може також сильно впливати на соціальне благополуччя жертв; сім'я та інші люди можуть зганьбити її і піддати ostracizmu [80, 81].

Насильницький секс може мати на меті одержання сексуального задоволення, хоча часто його справжньою метою є демонстрація сили і панування над жертвою. Часто чоловіки, що примушують дружину до сексуального акту, вважають, що їхні дії законні, так як вони одружені на цій жінці. Зґвалтування жінок і чоловіків часто застосовується як «зброя» під час війни, як символічні дії, коли жінок ворога підкорюють і принижують, а бійців чоловіків захоплюють у полон [82]. Воно може також використовуватися для покарання жінок за порушення ними соціальних і моральних норм, наприклад тих, що забороняють подружню зраду або пияцтво на очах у всіх. Чоловіки і жінки можуть бути також зґвалтовані в поліцейській дільниці або у в'язниці. Хоча сексуальне насильство може бути спрямоване не тільки проти жінок, але і проти чоловіків. Розглянемо особливості законодавчого регулювання та розслідування сексуального насильства по відношенню до особи, яка перебуває в родинних або близьких відносинах, з боку інших людей крім їхніх батьків або вихователів.

Сексуальне насильство визначають як: будь-який сексуальний акт або спробу його вчинити; небажані сексуальні зауваження або загравання; будь-які дії проти сексуальності людини з використанням примусу, що здійснюються будь-якою людиною незалежно від його взаємовідносин з

жертвою, в будь-якому місці, включаючи будинок і роботу, але не обмежуючись ними.

За висловлюваннями Р. Блекборна, насильницькі сексуальні злочини являють собою лише невеликий сегмент феномена людської агресії, що, незважаючи на негативні конотації, не є статистично аномальним [83, с. 255].

У будь-якому випадку насильство – це примусовий вплив на кого-небудь із заподіянням матеріального збитку або тілесного ушкодження. На відміну від поняття «примус», що ширше за обсягом поняття «агресії», термін «насильство» визначає такий підтип агресії, який відноситься до надзвичайних форм фізичної агресії.

Сьогодні сексуальне насильство завдає значної шкоди не тільки фізичному, психологічному, а й інколи психічному здоров'ю дитини, а також моральному стану її особистості; перешкоджає подальшому відповідному розвитку та соціалізації. Особа-жертва сексуального насильства, яка перебуває в сімейних або близьких відносинах, зазвичай потребує комплексної тривалої допомоги, пов'язаної зі значними матеріальними видатками. Тому, цілком логічною постає зарубіжна судова практика, коли за вчинення статевого кримінального правопорушення передбачається покарання не лише у виді позбавлення волі на певний строк, але й матеріальної компенсації жертві [84, с. 12–13].

О. Бандурка, С. Бочарова та А. Землянська інтерпретують агресію, як безліч різноманітних дій, які порушують фізичну чи психічну цілісність іншої людини (або групи людей), завдають їй матеріальну шкоду, перешкоджають здійсненню її намірів, протидіють інтересам або знищують їх. Очевидно визначене поняття агресії і не враховує моральні аспекти шкоди, є характерною особливістю досліджуваного тут феномена сексуальної агресії [85, с. 444]. Цитовані автори висловлюють думку, що агресія і жорстокість

становлять зміст насильства, але в порівнянні з жорстокістю, агресивність усе ж є більш широким поняттям, оскільки не завжди агресивні дії набувають жорстокості, хоча остання закономірно пов'язана з агресивною поведінкою [85, с. 445].

Одночасно зауважимо, що в теорії «агресивність» в її суто абстрактному вигляді мало придатна для кримінологічної науки. Завдання соціальних норм полягає в тому, щоб припиняти небезпечні прояви внутрішньовидової агресії, яка спрямована проти собі подібних. Це допомагає забезпечувати необхідну стабільність існування соціальної системи [86, с. 122]. Б. Крейхі та інші автори стверджують, що статеві зносини визначаються як вагінальне або анальне проникнення пеніса [64, с. 227]. У зв'язку з цим під зґвалтуванням у Великобританії та Німеччині розуміються статеві зносини з іншою особою попри її незгоду, або у випадках ігнорування бажань потерпілої (го). Отже, продовжуючи розгляд досліджуваної теми, вважаємо доречним проведення короткого міжнародно-правового аналізу по визначенню поняття і видів статевого злочинів.

Взагалі сексуальне насильство завжди було областю, якою нехтували дослідники. Відомості, що є в наявності, завжди мізерні й фрагментарні. Так, наприклад, дані поліції часто неповні та обмежені. Багато жінок не повідомляють про сексуальне насильство в поліцію, так як їм соромно або вони бояться, що їх звинуватять, не повірять або будуть погано ставитися до них. Медико-юридичні клініки в основному працюють з більш жорстокими випадками сексуального насильства, тому їх дані можуть дещо викривлювати загальну картину. Частка жінок, які звертаються за медичною допомогою у зв'язку з безпосередніми проблемами, які пов'язані з сексуальним насильством, також відносно невелика.

Хоча в минулому десятилітті наукові дослідження, які проводились щодо цієї проблеми, здобули важливих результатів, вони користувалися дуже різними визначеннями насильства. Не всі культури також готові однаково розкривати сексуальне насильство перед дослідниками. Тому при проведенні глобальних порівнянь поширеності сексуального насильства також потрібна обережність.

У багатьох містах і країнах були проведені опитування серед жертв злочинів по загальній методології, щоб полегшити можливість порівняння їх результатів. Зазвичай вони включали питання щодо сексуального насильства. Згідно з цими дослідженнями [87] частка жінок, що повідомляли про те, що вони були жертвами сексуального нападу, варіювала від менш ніж 2 % у таких містах, як Ла-Пас (Болівія) (1,4 %), Габороне (Ботсвана) (0,8 %), Некін (Китай) (1,6 %) і Маніла (Філіппіни) (0,3 %) до 5 % і більше в Тирані (Албанія) (6,0 %), Буенос-Айресі (Аргентина) (5,8 %), Ріо-де-Жанейро (Бразилія) (8,0 %) і Боготі (Колумбія) (5,0 %). Важливо відмітити, що в цих дослідженнях не робилися відмінності між зґвалтуванням незнайомими людьми та інтимними (близькими) партнерами. Обстеження, які не роблять такої відмінності або враховують зґвалтування тільки незнайомими людьми, зазвичай недооцінюють поширеність сексуального насильства [88].

Окрім оглядів самих злочинів, також було проведено огляд невеликої частки досліджень з репрезентативними вибірками, коли жінок опитували про сексуальне насильство. Наприклад, у національному огляді, проведеному в США, 14,8 % жінок у віці старше 17 років повідомили, що вони були зґвалтовані хоча б раз протягом життя (при цьому 2,8 % намагалися зґвалтувати), а 0,3 % потерпілих були зґвалтовані в попередньому році [89].

Обстеження провінцій Південно-африканських республік показало, що за попередній рік 1,3 % жінок були змушені – фізично або за допомогою вербальних загроз – до сексу проти їхньої згоди [89].

Фізична сила не завжди застосовується при зґвалтуванні, й фізичні травми не завжди є його наслідком. Відомо, що зґвалтування може закінчитися і смертю, хоча ступінь поширеності таких випадків сильно розрізняється в різних країнах світу. Часто звичайними наслідками сексуального насильства стають репродуктивні можливості, психічний розлад здоров'я та соціальне благополуччя.

Випадки застосування сексуального насильства по відношенню до особи, яка перебуває в родинних або близьких відносинах, схильні до окремого регламентування і в кримінальному законодавстві країн далекого зарубіжжя.

Наприклад, за Кримінальним кодексом Китайської Народної Республіки (далі – КК КНР) спеціальною нормою, яка передбачає кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з членами сім'ї, є ст. 260, частина перша якої встановлює покарання за діяння, вчинене при обтяжуючих обставинах, – позбавлення волі на строк до двох років, короткостроковий арешт або нагляд. Відповідно до ч. 2 ст. 260 КК КНР жорстоке поводження з членами сім'ї, що спричинило за собою важкі наслідки, каліцтво або смерть потерпілого, карається позбавленням волі на строк від двох до семи років. Особливістю аналізованої норми є те, що вона закріплює положення, відповідно до якого вказаний у частині першій ст. 260 КК КНР злочин тягне за собою покарання тільки у разі подання скарги до суду, тобто є злочином приватного обвинувачення [90].

Аналогічне правило міститься і в § 5 ст. 157 Кримінального кодексу Польської Республіки (далі – КК Польщі), відповідно до якого при заподіянні шкоди здоров'ю, за винятком тяжкого, коли наявне порушення функцій органів тіла або розлад здоров'я тривало більше семи днів, а потерпілим є близька особа, досудове розслідування зазначеного злочину здійснюється за

його заявою [91]. Такі норми є характерними для європейського кримінального законодавства.

За кримінальним кодексом Японії (далі – КК Японії) вбивство людини, що перебуває у родинних стосунках по прямій висхідній лінії з нею або її чоловіком, карається смертною карою або довічним позбавленням волі з примусовою фізичною працею (ст. 200 КК Японії). У разі вчинення сексуального насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, винна особа підлягає покаранню у виді позбавлення волі з примусовою фізичною працею на строк до двох років, або виплатою грошового штрафу на суму до трьохсот тисяч ієн, або кримінального арешту, або незначного штрафу (ст. 208 КК Японії) [92].

У КК Японії відсутня глава, окремо присвячена злочинам проти родини або неповнолітніх, які в Кодексі фактично прирівняні до дорослих осіб. Такий законодавчий підхід, на нашу думку, є необґрунтованим і прямо суперечить положенням Загальної декларації прав людини і Декларації прав дитини про те, що діти мають право на особливе піклування і допомогу. Відсутність спеціальних норм про кримінально-правову охорону сім'ї пояснюється, очевидно, своєрідним сімейним укладом японців, що склалися протягом багатьох століть, згідно з яким взаємини в сім'ї регулюються традиціями і звичаями, й додаткові правові регулятори не потрібні [92, с. 125].

Кримінальний кодекс Німеччини (далі – КК ФРН) передбачає відповідальність за сексуальне насильство по відношенню до особи, яка перебуває в родинних або близьких відносинах, у спеціальній нормі – § 225 «Катування опікуваних осіб», відповідно до якої караними є муки, катування, заподіяння шкоди здоров'ю, а так само зловмисне нехтування своїм обов'язком піклуватися про потерпілого, якщо ці діяння вчинені щодо особи, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, і якщо потерпілий знаходиться під

опікою або відноситься до сімейства винного, або надано в розпорядження винного, який зобов'язаний надавати йому матеріальну допомогу, або підпорядкований винному в рамках службових і робочих відносин [93].

Крім того, КК ФРН містить значну кількість кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочинне сексуальне насильство по відношенню до особи, яка перебуває в родинних або близьких відносинах. Зокрема, відповідно до § 174 КК ФРН караються позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим штрафом сексуальні зловживання щодо опікуваних, тобто сексуальні дії по відношенню: до особи, яка не досягла шістнадцяти річного або вісімнадцятирічного віку, яку довірено винному для виховання, здобуття освіти або для піклування про її спосіб життя; до своєї кровної або прийомної дитини [93].

Відповідальність за сексуальні зловживання щодо дітей передбачає § 176 КК ФРН: 1) при здійсненні сексуальних дій відносно особи, яка не досягла чотирнадцятирічного віку (дитини), або дозвіл робити ці дії відносно себе передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до десяти років; 2) такому ж покаранню підлягає той, хто схиляє дитину до вчинення сексуальних дій по відношенню до третьої особи або дозвіл третій особі здійснювати такі ж дії щодо себе; 3) позбавленню волі на строк до п'яти років або грошовому штрафу піддається той, хто здійснює сексуальні дії в присутності дитини, схиляє дитину до здійснення сексуальних дій з ним, або впливає на дитину, показуючи їй порнографічні ілюстрації, зображення, даючи прослуховувати магнітофонні записи порнографічного змісту або ведучи відповідні розмови [93].

Окремо варто відмітити положення, передбачені кримінальним законодавством Франції. Так, у Кримінальному кодексі Франції (далі – КК Франції) спеціальну відповідальність за статеві насильницькі злочини, вчинені щодо неповнолітніх, передбачаються в наступних нормах: ст. 222-24

– зґвалтування (відповідно до ст. 222-23 – це будь-який акт сексуального проникнення будь-якого роду, вчинений щодо іншої особи шляхом насильства, примусу, загрози або обману), вчинене щодо неповнолітнього, який не досяг п'ятнадцятирічного віку, або вчинений законним, природним або прийомним родичем по висхідній лінії або будь-якою іншою особою, яка має владу над потерпілим (карається двадцятьма роками кримінального ув'язнення); ст. 222-25 – зґвалтування, що спричинило смерть потерпілого (карається тридцятьма роками кримінального ув'язнення); ст. 222-26 – зґвалтування, якщо йому передували, його супроводжували або за ним слідували катування або акти жорстокості (карається довічним кримінальним ув'язненням); ст. 222-29 – сексуальні агресії, які не є зґвалтуванням, якщо вони вчинені щодо неповнолітнього, який не досяг п'ятнадцятирічного віку (караються тюремним ув'язненням терміном на сім років), а в разі якщо вказане діяння вчинене законним, природним або прийомним родичем по висхідній лінії або будь-яким іншою особою, що має владу над потерпілим, – десятьма роками тюремного ув'язнення (ст. 222-30); ст. 227-22 – сприяння або спроба сприяти (ст. 222-30); ст. 227-22 – сприяння або спроба сприяти розбещенню неповнолітньої особи (карається п'ятьма роками тюремного ув'язнення), а в разі якщо неповнолітній не досяг п'ятнадцяти років або якщо дії вчинені всередині будь-якого шкільного або виховного закладу, або у випадках входу або виходу учнів, на підступах до такої установи, або якщо неповнолітній був залучений в контакт з виконавцем злочинних дій завдяки використанню телекомунікаційних мереж при поширенні повідомлень, адресованих невизначеному колу осіб, покарання становить сім років тюремного ув'язнення. Такі ж покарання застосовуються до дій повнолітніх осіб, спрямованих на організацію зборищ, пов'язаних з актами експлібіціонізму або з сексуальними стосунками, на яких неповнолітній присутній або в яких він бере безпосередню участь [94].

Аналіз норм Кримінального кодексу Швеції засвідчив, що сексуальним насильством є всі статеві злочини, які вчиняються щодо дітей до 15-річного віку [95, с. 189]. Стає зрозумілим, що досліджуване нами поняття «сексуальне насильство» у багатьох зарубіжних країнах ототожнюється з поняттям «сексуальне насильство щодо дітей».

Варто зазначити, що сьогодні в країнах ЄС зберігаються дуже різні підходи до прав у сексуальній сфері, такі як право мати дітей, право на аборт: вони повинні дати чіткий сигнал щодо блоку питань, що стосуються насильства над жінками та їх сексуальних прав. До цих пір Єврокомісія не виявляла особливого ентузіазму щодо цієї проблематики. У найближчій перспективі в ЄС буде оголошено рік боротьби з насильством.

Своєю чергою, науковці США визначають сексуальне насильство над дітьми (Child Sexual Abuse – CSA) як будь-який сексуальний досвід між дитиною до 16 років (за окремими джерелами – до 18) та особою, принаймні, на 5 років старшою від неї (як формальний критерій залежності або безпорадного стану). В контексті зазначеного дослідники С. Дункан та А. Бейкер визначають поняття «сексуальне зловживання дітьми» як залучення дорослого до сексуальних зносин (оральних, вагінальних, петтингу, анальних) незрілої дитини чи підлітка [96, с. 460].

Дещо інше тлумачення дає Г. Кемп, який відмічає, що під сексуальними зловживаннями щодо дітей потрібно розуміти схиляння залежних, нерозвинених дітей і підлітків до сексуальної активності, сутності якої вони повністю нездатні зрозуміти і на яку вони нездатні дати згоду [97, с. 59].

Важливим елементом попередження сексуального і фізичного насильства над жінками виступає колективна ініціатива чоловіків. Чоловічі групи, що виступають проти домашнього насильства і зґвалтування, є в Австралії, Африці, Латинській Америці й Карибському регіоні, в Азії і в багатьох частинах Північної Америки та Європи. Вихідний пункт такого роду

ініціатив полягає в тому, що чоловіки як індивідууми повинні вжити заходів, щоб знизити застосування ними насильства [98].

Серед типових дій таких груп групові обговорення, збори, освітні кампанії, робота з чоловіками, які застосовують насильство, семінари в школах, в'язницях і на робочих місцях. Такі акції часто проводяться у співпраці з жіночими організаціями, зайнятими попередженням насильства і наданням допомоги жінкам, з якими погано поводяться.

Тільки в США існує понад 100 таких чоловічих груп, багато з яких фокусуються саме на боротьбі з сексуальним насильством. Наприклад, група «Men Can Stop Rape» у Вашингтоні (округ Колумбія) намагається створити альтернативний образ мужності, з відсутністю насильства і гендерною рівністю. Серед останніх дій цієї групи – проведення презентацій в середніх школах, створення плакатів, видання книг для вчителів і молодіжного журналу.

Також заслуговує на увагу один із методів попередження сексуального насильства, започаткований у штаті Нью-Йорк США, у якому діє Закон «Про реєстрацію сексуального злочинця». Відповідно до цього Закону злочинець, який відбув покарання за статевий злочин, зобов'язаний зареєструватися за місцем проживання, після чого будь-який житель штату Нью-Йорк, що зареєстрований на відповідному вебсайті (DCJS), має можливість отримувати повідомлення на електронну пошту, факс, телефон про вихід з-під варти гвалтівника, який проживав поряд.

Сучасні міжнародні товариства все частіше звертаються до практики широкого застосування громадського впливу та моніторингу злочинності й шляхів її подолання інструментами засобів комунікації, спільного проведення поліцією і громадянами інформаційно-пропагандистських компаній з профілактики та попередження сексуального насильства в тому числі. В контексті зазначеного варто наголосити на необхідності впровадження схожої

моделі реєстрації суб'єктів вчинення сексуальних правопорушень з урахуванням особливостей українського законодавства відповідно до сучасних умов, що знайшло своє підтвердження у респондентів (82 % опитаних висловили думку про необхідність впровадження згаданого реєстру правопорушників) (Додаток Б).

У багатьох країнах є системи, які заохочують людей повідомляти про випадки сексуального насильства в поліцію, що збільшує швидкість розгляду таких випадків у судах. У правоохоронних органах є підрозділи, присвячені домашньому насильству і сексуальній злочинності, проводяться гендерні тренінги для поліції та судових чиновників, створюються поліцейські ділянки, що складаються тільки з жінок, і спеціальні суди для осіб, які вчинили зґвалтування. Проблеми іноді виникають через небажання медичних експертів з'являтися до суду. Причина цього полягає в тому, що розклад судових справ непередбачуваний, справи часто відкладаються, а свідкам, які повинні дати короткі свідчення, доводиться чекати дуже довго. У ПАР, щоб вирішити це питання, прокуратура навчає чиновників переривати судочинство у справах про сексуальне насильство, коли прибуває судмедексперт, щоб можна було негайно взяти свідчення і поставити перехресні запитання свідкам.

Сексуальне насильство є поширеною і серйозною проблемою охорони здоров'я, яка впливає на мільйони людей в усьому світі. Нею керують багато факторів, наявних у соціальних, культурних та економічних сферах, поряд з цим у центрі сексуального насильства, спрямованого проти жінок, стоїть гендерна нерівність.

Порівняльно-правовий аналіз законодавчої регламентації та особливостей розслідування сексуального насильства, що вчиняється відносно особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, дозволив нам сформулювати наступні ключові моменти:

– кримінальне законодавство зарубіжних країн передбачає відповідальність за велику кількість різних насильницьких злочинів, що заподіюють шкоду життю, здоров'ю, статевій свободі та недоторканості неповнолітніх, їх нормального розвитку й вихованню;

– результати вивчення нормативно-правового забезпечення деяких країн ближнього і далекого зарубіжжя показують, що, з точки зору законодавчої техніки, якість правової регламентації кримінальної відповідальності за насильницькі сексуальні посягання відносно неповнолітніх у зарубіжних країнах знаходиться на різних рівнях;

– за кримінальним законодавством більшості зарубіжних країн захист інтересів, особистих прав і свобод осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах і піддаються сексуальному насиллю, є досить суворим;

– у напрямі вдосконалення нормативно-правових заходів протидії сексуальному насильству щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, закріплених у КК України та інших законах, вітчизняному законодавцю необхідно, насамперед, здійснити ратифікацію міжнародних правових актів і повну імплементацію їхніх норм, спрямованих на захист дітей від сексуального насильства, в тому числі і в сім'ї;

– з метою підвищення ефективності названих заходів потрібно орієнтуватися не тільки на міжнародний досвід, а й на досвід окремих зарубіжних держав, у кримінальному законодавстві яких норми щодо відповідальності за злочини проти інтересів неповнолітніх змістовно передбачають найбільш широкий перелік видів відповідної злочинної поведінки.

У багатьох країнах дані по більшості аспектів сексуального насильства відсутні, й всюди є нагальна необхідність їх наукового дослідження. Такої ж уваги заслуговують і заходи по боротьбі з сексуальним насильством. Вони можуть бути різними, але головним є первинне попередження сексуального

насильства проти жінок і чоловіків, підтримка жертв сексуального нападу, заходи, що збільшують ймовірність затримання і покарання осіб, винних у зґвалтуванні, а також зміна соціальних норм і підвищення статусу жінок. Життєво важливо розробляти заходи, які підходять для бідних країн, і строго оцінювати ефективність програм як в індустріальних, так і в країнах, що розвиваються.

Підводячи підсумки порівняльного аналізу кримінального законодавства зарубіжних країн в області регламентації і розслідування сексуального насильства по відношенню до особи, яка перебуває в родинних або близьких відносинах, доходимо висновку про наявність значної кількості відмінних моментів (незважаючи на загальну тенденцію до встановлення досить суворих санкцій) в регламентації різних проявів руйнівного сексуального впливу. На нашу думку, з огляду на особливий деструктивний характер сексуального насильства по відношенню до дітей, що породжує наслідки як фізичного, так і психологічного характеру, законодавцю України потрібно врахувати позитивний досвід зарубіжної законодавчої регламентації. Це дозволить суттєво посилити гарантії статевої недоторканності осіб, які перебувають у сімейних чи близьких відносинах [99, 100, 101].

Крім розглянутих вище кримінально-правових норм про відповідальність за сексуальне насилля щодо особи, яка перебуває в родинних або близьких відносинах, у законодавстві зарубіжних країн закріплені й норми, що передбачають покарання за різні діяння, які передбачають неналежне виконання обов'язків по вихованню неповнолітніх і жорстоке поводження з ними.

Висновки до розділу 1

Проаналізовано низку наукових думок авторів з досліджуваного питання та запропоновано власне визначення сексуального насильства по відношенню до особи, яка перебуває в родинних або близьких відносинах, під яким потрібно розуміти фізичний, сексуальний або психологічний вплив (дію) сексуального характеру, які не пов'язані з проникненням в тіло іншої особи без її згоди шляхом застосування до неї насильства чи загрози його застосування з боку батьків, осіб, які їх замінюють, а також інших осіб, які перебувають у близьких відносинах.

Акцентовано увагу на тому, що справедлива та ефективна система кримінального правосуддя, невід'ємною частиною якої є повне й об'єктивне розслідування кримінальних правопорушень, сприяє зміцненню суспільної довіри і прищеплює повагу до законності та порядку.

У результаті вчинення зазначених дій часто спостерігається порушення фізичного, морального і соціального благополуччя особи, яка зазнала такого впливу та перешкоджає його гармонійній соціалізації в умовах нестабільного соціального середовища і призводить до аномалій у розвитку потерпілої особи.

Вивчивши зарубіжний досвід розслідування даного виду злочинів, з'ясовано, що подібною до української системи органів, які здійснюють досудове розслідування, є німецька система. З'ясовано, що з метою адекватної протидії сексуальному насильству в зарубіжних країнах створені різні організації, діяльність яких спрямована на оперативне виявлення, попередження та розслідування фактів сексуального насильства. Так, наприклад, в Австрії створено низку установ і організацій, покликаних на попередження сексуального насильства, серед яких найбільш відомі центри проти сексуального насильства (CASA), підтримки свідків (WAS), які постраждали (VSA), підтримки неповнолітніх (CWS), які стали жертвами або свідками сексуального насильства. Загальною позитивною рисою в багатьох

країнах є системи, які заохочують людей повідомляти про випадки сексуального насильства в поліцію, що прискорює розгляд таких випадків у судах.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ

2.1 Криміналістична характеристика сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах

Сьогодні актуальність проблеми сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, загострюється тим, що вона чинить негативний вплив на психічний розвиток особи, породжуючи бездоглядність і можливу протиправну поведінку вказаних осіб. Дослідники проблематики зв'язків жертви зі злочинцем відзначали важливість слідів (матеріальних та ідеальних), залишених потерпілим, криміналістичне (доказове) значення яких не менше, ніж сліди злочинця. Цей факт важко заперечити, можна лише додати, що поряд із так званими традиційними слідами, які залишають потерпілі (сліди самооборони, образ жертви в пам'яті свідка тощо), потрібно завжди намагатися звертати увагу на наявність додаткових слідів жертви [102, с. 41–44; 103].

Наукові положення з питань виявлення і розслідування злочинів були закладені у роботах видатних учених-криміналістів, зокрема Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, В. К. Весельського, О. Ф. Долженкова, В. П. Колмакова, В. Є. Коновалової, В. В. Лисенка, В. О. Меркулової, М. В. Салтевського, В. В. Тіщенка, В. Ю. Шепітька та інших. Однак у їхніх працях не ставилося за мету комплексне дослідження проблем виявлення і розслідування сексуального насильства, вчиненого щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Розпочинаючи розгляд даного питання, варто відмітити, що ключовим інструментом професійної діяльності органів досудового розслідування є криміналістична методика. Вона включає в себе систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування і запобігання окремим видам злочинів [104, с. 119]. Звідси випливає, що криміналістична методика розробляє найбільш раціональні й оптимальні способи розслідування окремих видів злочинів.

Вивчаючи окремі аспекти розслідування сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, варто звернутись до визначення основних наукових категорій, які оптимізували наше дослідження. Ведучи мову про значення криміналістичної методики, необхідно згадати видатного українського вченого В.П. Бахіна, який під криміналістичною методикою розумів засіб практичної реалізації положень (рекомендацій) криміналістичної техніки і криміналістичної тактики, оскільки поза реальними умовами розслідування конкретних злочинів немає їхнього застосування і використання [105, с. 235].

Провівши аналіз наукової літератури, ми з'ясували, що більшість науковців мають спільні ознаки щодо наповнення змістом поняття криміналістичної методики [106, с. 233]. Своєю чергою, О. Ю. Головін та М. П. Яблоков підкреслюють, що основним завданням методики розслідування окремих видів злочинів є озброєння слідчих правоохоронних органів необхідним для їх професійної діяльності науково-методичним комплексом знань і навичок з розкриття, розслідування і попередження окремих видів злочинів у різних слідчих ситуаціях, що виникають у процесі здійснення такої діяльності [107, с. 141].

На думку видатного українського вченого В. Ю. Шепітька, під криміналістичною методикою потрібно визначати розділ науки криміналістики, який містить систему комплексних криміналістичних

рекомендацій щодо виявлення, розслідування та профілактики окремих видів злочинів [104, с. 369].

Заслуговує уваги визначення поняття, запропоноване О.Г. Філіпповим, який під методикою розслідування окремих видів злочинів розуміє систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій з розслідування та попередження окремих видів і груп злочинів [106, с. 6].

Своєю чергою, розслідування вчинення конкретного злочину можливе з використанням окремої методики на основі криміналістичної характеристики злочину, яка є окремою складовою методики розслідування злочинів. Варто відзначити, що незважаючи на масив проведених досліджень з даної тематики, серед науковців і досі немає спільної думки щодо наповнення поняття «криміналістична характеристика злочинів», а також сутності та елементів її структури. Спір з цього приводу є одним з найбільш розповсюджених при розробці методик розслідування окремих видів злочинів. З огляду на неоднозначність цієї проблематики нами було вирішено опрацювати визначену наукову категорію та охарактеризувати її з огляду на об'єкт і предмет дослідження.

Серед науковців-криміналістів наявні різні думки та погляди на склад елементів криміналістичної характеристики злочину. Так, наприклад, на думку М.П. Яблокова, до структури криміналістичної характеристики злочину варто включити криміналістичні ознаки способу вчинення злочину, типові слідчі ситуації, характер інформації, що підлягає встановленню [108, с. 38].

Більш ширше поняття пропонує Л.Я. Драпкін, який під криміналістичною характеристикою злочину розуміє наукову категорію, в якій з достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події, обстановки, способу й механізму вчинення суспільно-небезпечних діянь певної класифікаційної групи, процесу освіти і локалізації доказів,

типологічні якості особистості та поведінки винних, потерпілих, а також стійкі особливості інших об'єктів посягання [109, с. 17].

Іншої думки притримується І. Ф. Герасимов, який вказує, що криміналістична характеристика злочину має не тільки інформаційну роль, але й слугує фактичною базою для вирішення питань, що розглядаються в інших структурних елементах, зокрема:

1) відомості про способи вчинення злочинів, що надають можливість класифікації їх у методичних цілях і розробки окремих методик розслідування або диференціації методичних положень у рамках загальної методики;

2) висунення версій та планування досудового розслідування;

3) тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій [110, с. 8–10].

Заслуговує на увагу позиція Л. Л. Каневського про те, що криміналістична характеристика включає в себе найважливіші структурні елементи злочину і щодо певної категорії злочинів повинна містити криміналістичний аналіз найважливіших структурних елементів даної категорії злочинів (місця, часу, способу вчинення злочину, характеристики потерпілого і злочинця, мотивів злочину та ін.) або така характеристика названих елементів повинна вказувати на закономірні зв'язки з особами, які вчинили злочин [111, с. 25].

О. Я. Баєв визначав, що криміналістична характеристика складається з комплексу елементів, які перебувають між собою у внутрішніх та зовнішніх закономірних зв'язках. Вона складається саме із системи взаємозв'язаних елементів, а не просто з множини чи сукупності, оскільки зміни, викликані одними елементами, перебувають у закономірному взаємообумовленому зв'язку з елементами, які викликали ці зміни [112, с. 17].

Р.С. Белкін вказує, що криміналістична характеристика – це найбільш вірогідна модель події, яка як єдине ціле має практичне значення лише у тих

випадках, коли встановлено кореляційні зв'язки і залежності між її елементами, що носять закономірний характер і виражені в кількісних показниках. Вона включає в себе наступні елементи, зокрема:

- характеристику типової вихідної інформації;
- систему даних про типові способи вчинення й укриття даного виду злочинів і типових наслідків їх застосування;
- особистість імовірного злочинця й імовірні цілі та мотиви злочину;
- особистість імовірної жертви злочину і дані про типовий предмет посягання;
- дані про деякі типові обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка);
- дані про типові обставини, що сприяли вчиненню конкретного виду злочинів [113, с. 668].

У контексті зазначеного варто відмітити, що встановлення кореляційних зв'язків і є ключовим завданням будь-якої криміналістичної характеристики. Ми ж, своєю чергою, підтримуємо позицію Р.Л. Степанюка, що включати до її визначення як обов'язкової ознаки наявність статистично встановлених кореляційних зв'язків між елементами недоцільно, оскільки це суттєво звужує поняття, дозволяє ставити під сумнів можливість розроблення криміналістичних характеристик, а отже, й існування цієї наукової категорії в понятійному апараті криміналістичної науки [114, с. 178].

Резюмуючи викладене вище, варто відмітити, що, на нашу думку, криміналістична характеристика сексуального насильства, вчиненого щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, – це система взаємозалежних даних щодо криміналістично важливих елементів кримінального правопорушення, які сприяють якісному, швидкому розкриттю і розслідуванню шляхом висунення та перевірки слідчих версій у результаті

проведення запланованих слідчих (розшукових) дій та інших розшукових заходів.

Враховуючи наведене визначення поняття криміналістичної характеристики сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, важливим питанням у контексті цього дослідження є визначення складових елементів її структури.

Відтак, на думку В.В. Тіщенка, визначення складу елементів криміналістичної характеристики злочинів здійснюється на основі структури людської діяльності, охоплює суб'єкт, мету і мотиви, об'єкт (предмет), процес чи механізм (способи, знаряддя, засоби та ін.), результат [115, с. 60]. Разом з тим В.Ю. Шепітько до переліку елементів криміналістичної характеристики включає наступні елементи, зокрема:

- спосіб злочину;
- місце й обстановку;
- час учинення злочину;
- знаряддя та засоби вчинення злочину;
- предмет злочинного посягання;
- особу потерпілого (жертви);
- особу злочинця;
- типові сліди злочину [116, с. 318].

Протилежну точку зору складу криміналістичної характеристики висунув О.Н. Колесніченко, який взагалі по іншому окреслює структуру досліджуваної наукової категорії, а саме до зазначено поняття він включає:

- особливості вчинення окремих видів злочинів;
- відомості про типові слідчі ситуації;
- основні напрями досудового розслідування;
- можливі шляхи встановлення злочинця, тобто всю інформацію, що має відношення для досудового розслідування [117, с. 9].

М.О. Селіванов узагальнив перелік елементів криміналістичної характеристики та запропонував свій поділ, зокрема за:

- об'єктом злочинного посягання (у т.ч. особи потерпілого);
- обставинами злочину (місце, час і спосіб вчинення);
- його наслідками (зміни в об'єкті злочинного посягання та оточуючої обстановки, в т.ч. сліди злочинця);
- об'єктивною стороною та особою злочинця [118, с. 56].

Підсумовуючи проведений огляд позицій науковців, можна достатньо повно й однозначно встановити коло елементів, які необхідно розробляти теоретично в рамках цієї характеристики і враховувати на практиці, до якого варто включити:

- 1) інформацію про жертву події;
- 2) спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину;
- 3) типові джерела матеріально-фіксованої інформації;
- 4) типові джерела ідеальної інформації;
- 5) коло осіб, серед яких імовірніше перебуває особа, яка вчинила злочин;
- 6) типові мотиви і цілі вчинення такого роду злочинів.

На нашу думку, правильною видається позиція, відповідно до якої до змісту криміналістичної характеристики сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або дружніх відносинах, не повинні входити елементи, що відносяться не до самого кримінального правопорушення, а до його розслідування (напрями розслідування, шляхи і засоби встановлення злочинця та ін.).

У структуру криміналістичної характеристики сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або дружніх відносинах, як її основних елементів доцільно включити інформацію, що характеризує:

1) обставини виникнення сприятливих ситуацій для вчинення сексуального насильства;

2) специфіку кримінальних ситуацій (спосіб вчинення злочинів, їх мотиви і цілі; наслідки, що настали);

2) особистість злочинця, мотиви і мету його злочинної поведінки;

3) особу потерпілого;

4) основні обставини вчинення кримінального правопорушення (місце, час, обстановку);

5) особливості механізму підготовки, вчинення і приховування злочинів.

Разом з тим у ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України закріплено вичерпний перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зокрема:

– подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини скоєння кримінального правопорушення);

– винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета скоєння кримінального правопорушення;

– вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

– обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, що виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

– обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

– обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок скоєння

кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його скоєння, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

– обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [119].

Сексуальне насильство існує по всьому світі. Хоча в більшості країн проводилося мало наукових досліджень з цієї проблеми, є дані про те, що в деяких країнах кожна четверта жінка піддається сексуальному насильству з боку інтимного партнера [103, 120, 121], а 1/3 дівчат-підлітків повідомляють, що їх перший сексуальний досвід був насильницьким [122].

Сексуальне насильство дуже впливає на фізичне і психічне здоров'я. Крім того, що воно завдає фізичну травму, воно підвищує ризик отримати низку сексуальних і репродуктивних проблем, причому наслідки для здоров'я можуть виникати як безпосередньо після вчинення акту, так і через багато років. Його психічний вплив може бути таким же серйозним, як і фізичний та тривати також довго. До того ж сексуальне насильство може призводити до смерті в результаті суїциду, ВІЛ-інфекції [123] або вбивства – жертва може бути вбита під час сексуального нападу або після нього «заради порятунку честі [124]. Сексуальне насильство може також сильно впливати на соціальне благополуччя жертв, сім'я та інші люди можуть затаврувати їх ганьбою і піддати остракізму [104, 125].

Насильницький секс може мати на меті одержання сексуального задоволення, хоча часто його справжньою метою є демонстрація сили і панування над жертвою. Часто чоловіки, які примушують дружину до

сексуального акту, вважають, що їхні дії законні, так як вони одружені на цій жінці.

У загальному сенсі під сексуальним насиллям розуміють дії, спрямовані на привчання людини до сексуальних відносин, засобів фізичного та / або психологічного впливу. Тут варто додати, що об'єктом сексуального насильства може бути не тільки доросла людина, але і діти. Цей вид злочину по відношенню до дітей відрізняється високою латентністю: реєструється один з десяти випадків сексуального зловживання, а коли мова йде про такі зловживання щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, то про такі випадки не повідомляють навіть протягом життя [102].

Слушно зауважував Ю. М. Антонян, на думку якого, сексуальне насильство по відношенню до дітей зазіхає на основи людського існування та співіснування [126].

Вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, пов'язане з використанням її насильником для задоволення своїх статевих потреб. Важливо відмітити, що цей вид злочину може відбуватися як за згодою дитини, так і без такого. В останньому випадку мова йде про те, що дитина в силу психологічної незрілості не може повною мірою усвідомлювати трагічні для себе наслідки втягнення себе в сексуальні дії.

У контексті зазначеного вище під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, важливою представляється інформація, що стосується передзлочинних психічних ситуацій. У практичній психології розрізняють два види сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах:

– сексуальне насильство без фізичного контакту: а) ласки, обмацування, цілування, в тому числі торкання потайки інтимних частин тіла дитини

(наприклад, під час купання); б) спричинення збентеження, ніяковіння дитини поглядами, словесними образами, непристойними зауваженнями, висловлюваннями, сексуальними фразами; в) ексібіціонізм (демонстрація своїх статевих органів дитині); г) розглядання статевих органів дитини; г) вуайеризм (систематичне підглядання за дитиною під час роздягання, купання, у туалеті); д) дитяча порнографія (використання дітей як моделей для зйомок порнографічних матеріалів); е) «брудні», зі сексуальним підтекстом, телефонні дзвінки; є) мастурбація у присутності дитини;

– сексуальне насильство з імовірним фізичним контактом: а) тертя пеніса об тіло дитини; б) примушування дитини мастурбувати у присутності дорослого; в) примушування дитини маніпулювати геніталіями дорослого; г) обмацування чи маніпулювання статевими органами дитини; г) розпусні дії (насильницький петтинг); д) імітація статевих зносин за допомогою пальця; е) інцест (сексуальні дії з родичами); є) примушування до вагінальних зносин; ж) примушування до анальних зносин; з) примушування до оральних зносин.

Свою класифікацію способів пропонує А.В. Мудрик, який відмічає, що сексуальне насильство щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, може мати вигляд сексуальної образи, сексуального нападу, зґвалтування, розбещення, інцесту, демонстрації порнографії дітям, використання дітей для виробництва порнографічної продукції та проституції [127, с. 89].

Г. Б. Дерягін наводить дещо інший поділ способів сексуальних зловживань зазначеної вище категорії, а саме: 1) відкрите (відверте) сексуальне насильство щодо дітей; 2) сексуальна експлуатація дитини, яка часто пов'язана з вигодою для експлуататора (зазвичай матеріального характеру) та може відбуватися за згодою дитини; 3) примушування дитини до вчинення дій сексуального характеру всупереч бажанню дитини;

4) добровільний секс із дитиною допубертатного або раннього пубертатного віку. Відтак автор наголошує, що зазначені прояви сексуального зловживання дітьми не тільки порушують законодавчо охоронювані морально-етичні норми суспільства, а й, безумовно, мають віктимізуючий і криміналізуючий вплив на психіку дитини [128, с. 43].

Варто розуміти, що сексуальне насильство представляє собою не тільки статевий акт (генітальну, оральну та анальну форми), а й інші сексуальні дії: взаємну мастурбацію, інші тілесні контакти із статевими органами жертви, залучення дітей до спостереження за сексуальною поведінкою дорослих та ін.

Способи впливу на особу-жертву можуть бути як ненасильницькі, психологічні (погрози, шантаж, підкуп, обман), так і насильницькі (побої, фізичний примус, використання зброї). Щодо малолітніх дітей домінує перший різновид способів, щодо неповнолітніх – другий.

Більш детальніший перелік надає В. Кеплер, яка відносить до незаконних проявів наступні способи: 1) оголення своїх геніталій перед дитиною або роздягання дитини; 2) примушування дитини торкатися своїх геніталій або самому торкатися геніталій дитини; 3) залучення дитини до порнографії; 4) словесні пропозиції дитині вступити в контакт або бесіди з дитиною на тему сексуальних стосунків; 5) сексуальні контакти – оральні, вагінальні, анальні; 6) переконання, примус дітей до вступу у сексуальні контакти один із одним; створення умов, які змушують дитину підкоритися; 7) використання різних предметів для сексуальних контактів з проникненням (олівці, фломастери, пляшки і т. ін.) [129].

До готування до вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, можна віднести грумінг (входження в довіру до дитини, в тому числі за допомогою інформаційних технологій і засобів зв'язку, зустрічі з дитиною з метою вчинення щодо неї будь-яких сексуальних дій) [130, 131].

О. О. Алексеев зауважує, що дані про спосіб вчинення сексуального насильства у сім'ї дозволяють з'ясувати деякі особливості особи, яка його вчинила (вік, злочинний досвід, характер, професію, дефекти психіки тощо). Про психічні аномалії сексуального насильника можуть свідчити сліди укусів, викрадення в жертви інтимних предметів туалету тощо [132, с. 93].

На жаль, сьогодні досить поширеним явищем є вчинення сексуальних насильницьких дій щодо дитини всередині сім'ї (так званий інцест). Фактором ризику сексуального насильства в сім'ї є такі її структурні та соціально-психологічні особливості, серед яких: нестабільність сім'ї (мати часто змінює партнерів), наявність вітчима або прийомних батьків, конфліктна обстановка в сім'ї; характеристики жертви: небажана дитина).

Резюмуючи викладене вище, варто зазначити, що різновид застосованого насильником способу, яким вчинено сексуальне насильство, зумовлений декількома чинниками, зокрема:

- особливостями насильника;
- ступенем знайомства з потерпілою особою;
- характером їх взаємовідносин;
- особливостями сформованої або пристосованої обстановки.

Сексуальному насильству можуть бути піддані як діти «групи ризику» (соціально і педагогічно запущені, діти з асоціальних сімей), так і діти з благополучних сімей (сімей, в яких дітей люблять і піклуються про них).

Жертвами сексуального насильства все частіше стають діти від 3 до 7 років. Маленька дитина часто просто не розуміє, що відбувається, її легше залякати, вона не може пояснити, що з нею робили (в тому числі і в силу свого маленького словникового запасу).

Наразі важливою недостатньо досліджено проблемою є вчинення сексуального насильства щодо чоловіків і хлопчиків. Цією темою, за винятком сексуального насильства в дитинстві, зазвичай нехтують у наукових

колах. Згвалтування та інші форми сексуального примусу, спрямовані проти чоловіків і хлопчиків, відбуваються загалом у багатьох місцях, включаючи будинки, роботу, школи, вулиці, військові установи, в'язниці й поліцейські ділянки. Додатково не варто забувати про сексуальне насильство і під час ведення військових дій.

На підставі отриманих результатів проведеного нами опитування респондентів та вивчення матеріалів слідчої практики з'ясовано, що місцем вчинення сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, були визначені ділянки місцевості, транспорт, домашні будинки та службові приміщення. Відтак, найбільш характерними місцями вчинення насильницьких посягань сексуального характеру були: лісові масиви, паркові зони, відкрита місцевість (37,8 %); власні помешкання (26,7 %); власні будинки (19,6 %); службові приміщення (9,2 %); інші місця (11,7 %).

У випадку, коли сексуальне насильство відбувалося на відкритій місцевості, то це, зазвичай, безлюдне місце. Коли насильник вчиняє сексуальне насилля на жертву в денний час, будь то у власному будинку чи у службовому приміщенні, то це дає підстави говорити про його підвищену суспільну небезпеку, наявність у нього суттєвих психічних відхилень. Поряд з цим варто додати, що у таких випадках насильник представляється з числа сім'ї, або є особою, яка дуже добре знайома з жертвою.

Також часті випадки вчинення зазначеної групи злочинів мають місце і у місцях позбавлення волі. Наприклад, у в'язницях ув'язнених змушують до статевого акту їх співкамерники для встановлення ієрархії і дисципліни. У багатьох країнах також повідомляється про сексуальне насильство з боку тюремних чиновників, поліцейських і солдатів. Таке насильство може приймати різну форму; іноді ув'язнених примушують до сексу між собою для «розваги» або змушують надавати сексуальні послуги офіцерам або

чиновникам. В інших місцях можуть зґвалтувати гомосексуалістів, щоб «покарати» їх за поведінку, яка, як вважається, порушує соціальні норми.

Більшість експертів вважає, що офіційна статистика применшує число чоловіків-жертв зґвалтування, оскільки є свідчення, що чоловіки значно рідше, ніж жінки, повідомляють про вчинення відносно них вказаних злочинів. Існує ціла низка причин, чому чоловіки повідомляють про це рідше, серед них сором, почуття провини, страх, що їм не повірять або засудять за те, що сталося. Міфи і сильні забобони, що оточують чоловічу сексуальність, також заважають чоловікам зробити заяву про зґвалтування.

Однак, незважаючи на вказані причини, наслідки сексуального насильства є серйозними. Так як і у випадку з жінками-жертвами сексуального насильства, дослідження показують, що жертви-чоловіки часто страждають від низки психологічних наслідків як безпосередньо після вчинення акту насильства, так і через багато років. Серед цих наслідків почуття провини, гнів, тривога, депресія, посттравматичний стрес, сексуальна дисфункція, соматичні скарги, порушення сну, відмова від взаємин і спроби суїциду. Крім того, обстеження зґвалтованих підлітків виявили вплив перенесеного зґвалтування на зловживання алкогольними і наркотичними речовинами, насильницьку та антисуспільну поведінку, невідвідування уроків у школі.

Ведучи розмову про час вчинення сексуального насильства щодо зазначеної категорії осіб, варто відмітити, що він є одним з ключових елементів криміналістичної характеристики даної категорії злочинів. Вибір злочинцем конкретного часу посягання залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, які повинні бути враховані ним при підготовці та плануванні кримінального правопорушення.

Проаналізувавши матеріали слідчої практики, нами з'ясовано, що сексуальні насильства характеризуються наступним чином: з 20.00 до 08.00

год (21,2 %); з 08.00 до 12.00 год (34,2 %), з 12.00 до 18.00 год (41,1 %) та з 18.00 до 20.00 год (2,5 %).

Варто відмітити, що певною передумовою до вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, можуть бути вікові особливості психіки неповнолітніх і малолітніх потерпілих: безальтернативність авторитету дорослих, невеликий життєвий досвід і маленька обізнаність у питаннях статевих відносин, незрілість, неможливість критично й повно оцінити ситуацію і спрогнозувати подальші дії інших осіб, довірливість.

Поряд з цим виявити сліди сексуального насильства по відношенню до особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, досить складно. Причини цього: нездатність дитини-жертви в силу малого віку (0–6 років) зрозуміло повідомити про те, що трапилося; нерозуміння істинного сенсу того, що відбувається (аж до 7–10 років) – дитині представляють насильство як гру, як прояв любові, як нормальні відносини між людьми; наслідки залякування дитини (в будь-якому віці); наявність як специфічних (обумовлених даним видом насильства), так і неспецифічних (порушення соматичного здоров'я, страшні сновидіння і порушення сну, зміни харчової поведінки, втрата інтересу до навчання, агресивність та ін.) слідів сексуального насильства; незнання малолітньою особою відповідних установ чи осіб, куди можна звернутися за допомогою; страх стигматизації (дитина думає, що оприлюднення інформації призведе до відчуження від нього оточуючих).

Способи діагностики сексуального насильства у дітей можуть бути різними. До їх числа можна віднести: метод спостереження, метод бесіди, тестування, метод аналізу документальних джерел, опитування, метод аналізу продуктів діяльності дитини-жертви.

Утруднити виявлення істинної інформації щодо вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних чи близьких відносинах, може: а) малолітній вік дитини (як на момент вчинення відносно неї злочину, так і зараз); б) відтермінування в часі епізодів кримінальних подій (особливо в тих випадках, коли мова йде про місяці та роки); в) психологічна травматизація дитини, пов'язана з вчиненням злочину.

Фактор віку потерпілого на момент злочинних подій пов'язаний з наступними особливостями функціонування психічних процесів малолітньої дитини:

- обмеження глибини осмислення подій;
- складність розуміння змісту того що сталося;
- несформованість власної системи морально-етичних критеріїв і оцінок;
- складність розуміння прихованих причин, мотивів і цілей поведінки особи-злочинця і можливих наслідків від вчиненого кримінального злочину;
- відсутність розуміння дитиною внутрішньої сутності ситуації (так, діти до десяти років не здатні розуміти характер і значення вчинених з ними сексуальних дій);
- нерозуміння сутності вчинюваних дій і в зв'язку з цим неможливість свідомо чинити опір;
- низький ступінь поінформованості про статеві стосунки людей.

Варто зазначити, що існує досить поширена помилка про те, що сексуальне насильство по відношенню до осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, вчиняють люди, які мають патологічні порушення психіки. Однак, як показує практика, ними можуть бути абсолютно різні люди (більшість з яких не має психічних відхилень) з різним соціальним статусом, різним культурним рівнем, різним рівнем освіти і доходу.

Вважається, що сексуальному насильству частіше піддаються діти з так званих «груп ризику», а «нормальні» діти з благополучних сімей з цим не стикаються. Однак, це не зовсім так.

Наразі немає однозначного портрета дитини, яка обов'язково буде піддана сексуальному насильству. Така особливість у психології називається віктимність жертви. Віктимний – це ступінь, в якому дитина схильна бути жертвою. Серед дітей виокремлюється категорія дітей – віктимів, патологічно схильних бути жертвами сексуального насильства. Поряд з цим варто відмітити, що жертвами вчиненого сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, усе частіше стають діти у віці від 3 до 7 років. Маленька дитина часто просто не розуміє, що відбувається, її легше залякати, вона не може пояснити, що з нею робили і чому (в тому числі і в силу свого маленького словникового запасу).

Певною передумовою до сексуального насильства над категорією осіб, що нами розглядається, можуть бути вікові особливості психіки неповнолітніх і малолітніх потерпілих: беззаперечність авторитету дорослих, невеликий життєвий досвід і маленька обізнаність у питаннях статевих відносин, незрілість, відсутність критичного мислення та оцінка ситуації, вміння прогнозувати подальші дії інших осіб, довірливість.

У науковій психологічній літературі описані способи примусу дитини до сексуальних дій:

- авторитет («Ти мені довіряєш, я нічого поганого тобі не зроблю»);
- гра («Давай пограємо в доктора»);
- лестощі («Ти дуже гарна ...»);
- доказ любові («Так люблять», особливо якщо дитина відчуває емоційний голод у любові, готовий терпіти, навіть якщо неприємно);
- підкуп («Зроби мені приємно, я куплю тобі ...»);

- залякування, шантаж («Я розповім мамі, що ти погано себе вела, палила ... », « мене посадять, мама не буде тебе любити»);
- залежність від дорослого – маніпулювання цим;
- почуття дорослості («Ти вже доросла і всі цим займаються»);
- фізичне насильство – не так часто застосовується [133].

Проведене дослідження дає можливість стверджувати, що спосіб і місце вчинення сексуального насильства, а також особистість особи-злочинця та його жертви тісно взаємопов'язані. При вивченні обстановки вчинення даного виду злочинів необхідно обов'язково враховувати економічний стан досліджуваного регіону, його соціальну і культурну специфіку, характеристику оточуючого його середовища, та брати до уваги фактори у комплексі. Врахування окреслених відомостей, що становлять криміналістичну характеристику, у процесі здійснення досудового розслідування сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, дасть змогу істотно підвищити ефективність цього виду юридичної практики. Знання й використання практичними працівниками наведених даних, на нашу думку, сприятиме удосконаленню планування розслідування, висунення версій та притягнення до відповідальності винуватих за вчинення вказаних діянь.

Таким чином, підсумовуючи зазначене вище, варто відмітити, що сексуальне насильство є поширеною і серйозною проблемою охорони здоров'я, яка впливає на мільйони людей по всьому світу. Нею керують багато факторів, що діють у соціальній, культурній та економічних сферах. При виявленні й документуванні злочинів даної категорії важливу роль відіграють медичні працівники. Однак у кінцевому рахунку, щоб зменшити вчинення сексуального насильства потрібно докласти багато зусиль, зокрема необхідна активна робота з боку уряду та громадянського суспільства, а також

скоординована реакція на насильство загалом у кожній сфері соціального суспільства.

2.2 Детермінанти, що впливають на вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах

Негативні наслідки вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, загострюється тим, що чинить негативний вплив на психічний розвиток особи, тим самим породжуючи бездоглядність і можливість протиправної поведінки майбутньому.

Вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, представляють підвищену суспільну небезпеку. Вдосконалення правової оцінки насильства в сім'ї багато в чому залежить від самого усвідомлення громадськістю та самими жертвами того, що насильство в сім'ї є злочином. Поряд з цим варто відмітити, що даний вид злочинності все ще залишається латентним явищем, яке виходить на поверхню тільки тоді, коли приховувати проблему фактично вже неможливо. Уявлення про те, що сексуальне насильство має місце тільки в соціально неблагополучних сім'ях, не відповідає дійсності: воно відбувається в будь-яких категоріях населення, незалежно від класових, культурних, соціоекономічних аспектів. Зважаючи на досі існуючі суперечності у визначенні сексуального насильства та причин його виникнення, це явище продовжує поширюватись і проникати в усі можливі сфери нашого суспільства.

Проблемним питанням насильства в сім'ї присвячено чимало праць як вітчизняних, так зарубіжних фахівців, зокрема О. Б. Андрєєвої, А. А. Аносенкової, О. М. Бандурки, Є. О. Безсмертного, Ю. П. Битяка, А. Б. Благої, О. В. Бойка, А. С. Васильєва, Т. І. Возної, В. В. Голіни, І. П. Голосніченка, В. Д. Губіна, І. Н. Даньшина, О. М. Джужі, В. І. Женунтія,

А. Ф. Зелінського, А. М. Ковальова, В. М. Кудрявцева, А. П. Огурцова, Н. П. Осіпова, Д. В. Рівмана, В. О. Тулякова та інших провідних учених.

Розглядаючи причинний комплекс факторів, що впливають на злочинність, варто зазначити, що до нього входить не випадковий механічний набір будь-яких негативних політичних, економічних, соціальних чи інших явищ, а в сукупності він представляє собою системою тих детермінант злочинності, які її безперервно відтворюють. Як справедливо зазначає Н. Ф. Кузнєцова, «Причини та умови злочинності – це система соціально-негативних явищ і процесів, які детермінують злочинність як свій наслідок» [134]. Саме система таких різних за змістом детермінант злочинності співвідноситься з іншими соціальними системами як єдиний цілісний комплекс.

Загалом до системи чинників, що спричиняють виникнення злочинності, необхідно включати і соціально-психологічні детермінанти, які містять елементи економічної, політичної, правової, побутової психології на різних рівнях суспільної свідомості, ні на один з яких окремо не можна покласти відповідальність за дане явище. Історичний досвід показує, що глобальні зміни в суспільстві завжди супроводжуються невизначеністю соціальної ситуації, втратою колишніх життєвих орієнтирів, невпевненістю у майбутньому, невизначеністю соціальної ситуації, в результаті чого девіантна поведінка саме з соціально-психологічних причин інколи переходить у «розряд» норми. Криза, в якому перебуває суспільство під час змін, часто призводить до різкого зростання проблемних ситуацій, коли необхідно приймати якісь нестандартні рішення, що само по собі є дискомфортним, а нерідко і стресовим фактором. Звісно ж, що сказане є актуальним і для нинішнього суспільства, коли нові, викривлені соціальні цінності досі ще не вкоренилися у свідомості людей, а старі вже відкинуті.

Поширення сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних чи близьких відносинах, наразі пов'язано з матеріальним і духовним неблагополуччям окремих груп людей, яке обумовлено загостренням соціально-економічної обстановки в державі, як наслідки світової геополітичної кризи. Тому необхідність дослідження детермінант, що впливають на вчинення сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних чи близьких стосунках, враховуючи зміни, що відбуваються у суспільстві, – очевидна.

Прояв сексуального насильства породжується викривленим процесом формування особистості злочинця, який вчиняє сексуальне насильство відносно зазначеної категорії осіб. Варто зазначити, що першочергове значення для формування злочинної особистості таких осіб має їх власна сім'я, в якій виховуються та набуваються основні знання, початкове уявлення про навколишній світ, про норми і правила поведінки та ін. При цьому в сім'ї часто наявна ціла низка обставин, що сприяють несприятливому моральному формуванню особистості майбутнього злочинця, як об'єктивного (неповноцінність сім'ї, матеріальні труднощі, хвороба батьків і т. ін.), так і суб'єктивного характеру (негативні морально-педагогічні позиції членів сім'ї, низький рівень виховання). Ці ж обставини є і умовами для:

- залучення дітей в злочинну діяльність, у пияцтво, жебрацтво, проституцію;
- здійснення батьками аморальних проступків, злочинів;
- існування в сім'ї антигромадських поглядів, звичаїв, позицій;
- нездорової морально-психологічної атмосфери, конфліктності;
- неправильної лінії виховання дітей.

Варто відзначити, що до факторів, при наявності яких найбільш інтенсивно відбувається формування негативних морально-психологічних особливостей особистості злочинця, який вчинив сексуальне насильство

щодо особи, яка перебуває у сімейних чи близьких відносинах, можна також віднести:

- негативні явища і процеси, що мають місце в трудовому колективі (погана організація виробництва, атмосфера вседозволеності та безвідповідальності, низька дисципліна, пияцтво, прогули, плинність кадрів, відсутність гласності та демократичного управління, порушення трудового законодавства та ін.);

- упущення в шкільному вихованні (відрив навчання від виховання, недостатня морально-психологічна підготовка учнів до трудової і громадської діяльності, слабкий зв'язок школи з сім'єю, формалізм у педагогічній роботі, підміна виховання адмініструванням та ін.);

- недоліки у сферах спілкування і дозвілля (негативний вплив маргінальних груп, орієнтація найближчого оточення на антигромадські «зразки» поведінки і вседозволеність, помилкове самоствердження шляхом знущань і хуліганських дій та ін.);

- відсутність соціального контролю (недостатня його ефективність щодо осіб з процесом деформації, ігнорування завдання позитивного впливу на осіб, які перебувають в неблагополучному середовищі, зволікання з початком профілактичного впливу, безкарність правопорушників та ін.).

Говорячи про формування особистості сексуального насильника щодо особи, яка перебуває у сімейних чи близьких відносинах, не можна залишати поза увагою і такий елемент морально-психологічної характеристики, як мотиваційно-вольову сферу, так як вона дозволяє отримати уявлення про ступінь розвитку криміногенних властивостей, їх стійкість або можливість зміни в позитивний бік. Мотив є головним у механізмі не тільки злочинної, але і будь-якої іншої поведінки або вчинку людини. Тут потрібно враховувати, що одні з мотивів є провідними, головними, інші виступають у ролі додаткових. Більшість мотивів, що визначають поведінку людини, залежить

від його моральних рис. Під мотивом, так би мовити, конкретизуються потреби, які додатково доповнюються і збагачуються іншими психологічними властивостями і рисами особистості (інтересами, прагненнями, потягами, життєвими орієнтаціями) [135].

У контексті зазначеного варто відмітити, що під мотивацією поведінки (в широкому сенсі) мається на увазі сукупність тих психологічних моментів, якими визначається поведінка людини загалом. Навіть сама несприятлива ситуація не обов'язково призводить до вчинення злочину. Все залежить у кінцевому рахунку від людини, спрямованості поглядів, переконань, прагнень, потреб [126, с. 65]. У близькому, родинному колі злочинець розслабляється, його вже не стримує соціальний контроль, який в сімейній сфері значно ослаблений, а це дозволяє потребам повністю розкритися і визначити злочинну поведінку особистості. Однак незалежно від того, які потреби зумовлюють поведінку у сімейному побуті, вони завжди відчують вплив певних сильних вольових почуттів: особистої неприязні, ненависті, гніву, люті – які можуть відіграти роль чинника, що формує мотив.

У результаті проведеного дослідження нами виявлено досить широкий спектр мотивів і приводів, які штовхнули особу на вчинення злочину. Однак залежно від типу особистості злочинця виявлено відповідні особливості мотивації злочинної поведінки. В основу побудови використовуваної нами моделі типології особистості злочинця покладено в якості критерію характер антисоціальної (суспільно небезпечної) спрямованості поведінки злочинця, що відображає особливості мотиваційної сфери, тому, класифікуючи особистість злочинця за названим критерієм, можна виокремити наступні типи особистості злочинців, які чинять сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах:

- 1) агресивно-насильницькі посягання;
- 2) злочини корисливої спрямованості;

3) посягання, які полягають у невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків по вихованню неповнолітніх.

Необхідно зазначити, що найхарактернішою морально-психологічною рисою особистості злочинця першого із вказаних вище типів (які вчиняють насильницькі дії сексуальної спрямованості) слугує крайній егоцентризм, при якому поведінка особи підпорядковується примітивним бажанням і потягам, в тому числі й імпульсивним. У системі ціннісних уявлень «Я» стоїть біля нього на першому місці. У такої особистості яскраво проявляється зневага до інтересів оточуючих, жорстокість, відсутнє почуття жалю, співчуття. Особи із зазначеною морально-психологічною орієнтацією схильні до вчинення таких злочинних діянь, як убивства, заподіяння шкоди здоров'ю, побої, катування, зґвалтування та інші злочини проти життя, здоров'я, статевої недоторканності. Аналізуючи мотивацію даного типу особистості злочинця, не можна не вказати і на те, що в механізмі вчинення ним сексуальних злочинів нерідко відіграють велику, якщо не вирішальну, роль відносини між злочинцем і потерпілою особою, які мають специфічні риси, що характеризуються в деяких випадках провокуючою конфліктною поведінкою самого потерпілого або його особливою довірливістю до винного в силу вікових і психологічних особливостей.

Наступним типом є особистість суб'єкта, який вчиняє злочини корисливої спрямованості (другий тип), характеризується такими рисами, як прагнення до користолюбства, схильність до розгульного способу життя, егоїзм. Подібного роду орієнтації сприяють вчиненню не тільки безпосередньо корисливих злочинів (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання тощо), а й залученню неповнолітніх до вчинення злочинів та антигромадської діяльності, жебрацтва.

Проводячи аналіз осіб, які відносяться до третьої типологічної групи, ми доходимо висновку, що мотивацією злочинної поведінки є правовий

нігілізм та інфантилізм. Для осіб даної групи характерне вчинення протиправних діянь щодо ухилення від виконання своїх громадянських, сімейних, громадських і службових обов'язків. Особи, які входять до цієї групи, не виконують обов'язки по вихованню неповнолітніх, ухиляються від сплати коштів на утримання дітей, втягують неповнолітніх у вживання спиртних напоїв, одурманюючих речовин, бродяжництво.

Таким чином, з'ясовуючи причини вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебувала у сімейних чи близьких відносинах, особою будь-якого типу, можна припустити, що вони полягають у соціально-психологічних властивостях і якостях злочинця. Як правило, причина майже завжди в самому злочинцеві, в його свідомості, низьких моральних якостях, світогляді, культурі, можливо, в психічних аномаліях. Для встановлення причини домінування у такої особи негативних якостей характеру потрібне вивчення умов розвитку і виховання конкретної людини з моменту її народження. «Соціальний образ людини може розглядатися в якості своєрідного «вікна», – пише А. І. Долгова, – дозволяє розкрити обставини, що сформували цю особистість, й одночасно вийти на соціальні умови, які детермінують злочинну поведінку» [136].

Озлобленість, жорстокість, заздрість, алкоголізм і наркоманія, статева розбещеність особистості майбутнього злочинця; специфічні погляди, звичаї, традиції, звички, які диктують, як норму в поведінці вирішення конфліктів із застосуванням насильства; неправильне ставлення до дітей, визнання допустимості застосування до них «заради їх користі» дорослими членами сім'ї фізичної сили і психічного насильства; стандарти поведінки криміналізованих співробітників підрозділів правоохоронних та державних органів і недержавних структур – усі ці фактори виступають детермінантами високого рівня характерно вчинення протиправних діянь, щодо ухилення від виконання своїх громадянських, сімейних, громадських і посадових

обов'язків. Особи, які входять до цієї групи, не виконують обов'язки по вихованню неповнолітніх, ухиляються від сплати аліментів, втягують неповнолітніх у вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин, бродяжництво.

Озлобленість, жорстокість, заздрість, вживання спиртних напоїв і наркотичних речовин, статева розбещеність особистості майбутнього злочинця; специфічні погляди, звичаї, традиції, звички, які диктують як норму в поведінці вирішення конфліктів із застосуванням насильства; неправильне ставлення до дітей, визнання допустимості застосування до них «заради їх користі» дорослими членами сім'ї фізичної сили і психічного насильства; стандарти поведінки криміналізованих співробітників і підрозділів правоохоронних, інших державних органів і недержавних структур – усі ці фактори виступають детермінантами високого рівня аналізованої злочинності, яка реалізується тільки в певних соціальних умовах [137].

Як відмічає Д. А. Шестаков, наявність у суспільстві масової насильницької поведінки значною мірою породжується негативними сімейними відносинами [138]. Інші автори до соціальних умов, що впливають на формування сексуальної насильницької злочинності, також відносять соціальні конфлікти, що зустрічаються на різних рівнях життя суспільства, насамперед в сім'ї та побуті [139].

Проведений аналіз сім'ї як криміногенного чинника формування особистості в працях багатьох учених показав, що на дитині відображається весь негатив унаслідок байдужого ставлення батьків до її виховання, а також обстановки в родині (наприклад, криміногенна роль неповноцінної сім'ї, розлад в ній, поганий приклад батьків і т.ін.). У цьому випадку несприятливий вплив сім'ї, який мав місце в дитячому і підлітковому віці, може проявитися при виникненні певних життєвих ситуацій через багато

років, породжуючи проблему криміногенного чинника неблагополучної сім'ї батьків з плином часу [140].

Безсумнівно, що ослаблення позитивної ролі сім'ї у формуванні людини, зниження її виховної функції в результаті розпаду сім'ї, відсутність одного з батьків, виникнення в сім'ї конфліктних, небезпечних ситуацій – усе це негативно впливає і на динаміку сексуального насильства [141]. Варто розуміти, що сімейне життя суперечливе, в сучасних умовах особливо загострені протиріччя, що мають пряме відношення до формування в окремих особистостей злочинної, зокрема насильницької, спрямованості поведінки: між подружніми та індивідуальними інтересами, між професійними інтересами батьків дитини і їх батьківським обов'язком, між подружжям, батьками й дітьми, а також між ровесниками.

Сім'я є основою держави, тому забезпечення належного функціонування та безпеки сім'ї – державна проблема в багатьох країнах. Загострення соціально-економічних проблем у країні відбивається практично на кожній родині. Повільне зростання рівня життя, зростання занепокоєння за своє майбутнє і майбутнє своїх дітей посилюють напруженість у сімейних відносинах. При наростанні соціально-економічного неблагополуччя (безробіття, зuboжіння населення, труднощів в отриманні кваліфікованої медичної допомоги та отриманні освіти, різкому соціально-економічному та іншому розшаруванні суспільства і т.ін.) конфлікти не тільки кількісно збільшуються, а й своєрідно проявляються в різному соціальному середовищі, в тому числі й в сімейній сфері, у вигляді вчинення сексуального насильства.

При виявленні причин сексуального насильства в сім'ї необхідно враховувати, що насильство як соціальне явище, по-перше, має соціокультурну обумовленість, тобто в насильстві проявляється стереотип сімейних відносин, вихований з дитинства, прийнятий в даній групі

населення. Соціальні фактори (соціально-економічне становище сім'ї, безробіття, погані житлові умови) також виступають збудниками стресу, ведучого до жорстокого поводження з членами сім'ї. По-друге, насильство потрібно розглядати як результат негативного особистого життєвого досвіду злочинця, «травми дитинства» (дитина, яка піддавалася сексуальному нападу, сама стає небезпечною для інших, так званий «синдром вампіра» – той, над ким поглумилися, надалі відтворює поведінку свого кривдника).

Важливим системоутворюючим фактором виникнення сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких стосунках, виступає виявлення об'єктивних соціально-економічних детермінант, що сприяють йому. Наприклад, Е. Б. Мельникова справедливо називає в якості основних об'єктивних факторів поляризацію економічної та соціальної нерівності різних верств населення і комерціалізацію ідеології і виокремлює наступні криміногенні чинники:

- радикальні зміни в економічній і соціальній політиці, що продиктовані новою для України ринковою економікою;
- відмова суспільства та його соціальних груп від одних моральних цінностей і перехід до інших, раніше не визнаних, створення нових моральних орієнтирів;
- виникнення протиріч між новим і старим законодавством, між новими галузевими законами, між законами та юридичною практикою;
- протиріччя між законами, практикою, з одного боку, і рольовими очікуваннями (запитами) молодого покоління країни, навіть у молодших вікових підгрупах, – з іншого [142].

Варто зазначити, що окрім об'єктивних чинників, сексуальне насильство щодо особи, як перебуває у сімейних або близьких відносинах, обумовлено і низкою суб'єктивних детермінант, які справляють негативний вплив у взаємозв'язку з об'єктивними. У зв'язку з цим слушною є точка зору

Ю.М. Антоняна, який відмічає, що зростання матеріальних труднощів сім'ї поєднується з прогресуючою тенденцією руйнування її моральних основ, заразливою бездуховністю, втратою життєво важливих людських цінностей, при цьому характерною є дезорганізація сім'ї як соціального інституту, яка виражається у внутрішньому розладі, відсутності матеріальних і емоційних зв'язків, що виступає в якості причин зростання числа розлучень, збільшення кількості неповних і неблагополучних сімей, ізоляції сім'ї від суспільства, зменшення престижу сімейних цінностей [49]. Також варто додати, що криміногенність сімейно-побутової психології виступає основною суб'єктивною причиною побутової злочинності [143]. Одночасно і причиною суб'єктивного характеру, і наслідком виступають алкоголізм обох батьків або одного з них, зниження виховного потенціалу сімей, нестабільність сімей, несумісність, невміння і небажання шукати компроміс у вирішенні побутових проблем, матеріальні труднощі.

За інформацією МВС України, у 2018 році виявлено понад 19 фактів невиконання батьківських обов'язків через пияцтво, встановлено, що 5000 дітей перебувають у неблагополучних сім'ях [144].

З викладеного вище можемо зробити висновок, що серед детермінант вчинення сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних чи близьких відносинах, особливе місце займає алкоголізм. Адже зловживання спиртними напоями веде до прямої деградації та зміни пріоритетів від відторгнення життєвоважливих видів діяльності (роботи, соціальних процесів) до ведення домашнього господарства і виховання своїх дітей.

Як зазначає Н. Ф. Кузнєцова, пияцтво, тобто непомірне вживання спиртних напоїв, своєю чергою, алкоголізм – хворобливий потяг до пияцтва, що характеризується специфічними медичними ознаками [134].

Разом з тим І. І. Карпець відмічає, що пияцтво послаблює або зовсім ліквідує соціально-корисні зв'язки людини, зумовлює руйнування сімей,

виникнення ворожнечі між батьками і дітьми, стимулює зростання насильства передусім у сім'ях, а потім у суспільстві, у відносинах між людьми загалом [145].

Справедливості ради, варто погодитись, що непомірне вживання спиртного неминуче тягне за собою погіршення фізичного і психічного здоров'я, деградацію соціальних, професійних і моральних якостей індивіда. Хронічний алкоголізм так чи інакше пов'язаний із загальною деградацією особистості людини, внаслідок чого загострюється конфліктність, спотворюється сприйняття життєвих ситуацій. Це посилюється тим, що особи, які страждають хронічною алкогольною залежністю, як правило, ізольовані своїм найближчим оточенням (рідними, друзями, колегами по роботі), що призводить до ослаблення наявних соціальних зв'язків і обмеження кола спілкування з родиною.

За результатами проведеного анкетування, 75 % засуджених осіб, які вчинили сексуальне насильство щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, – це особи, які страждають на хронічний алкоголізм. Хронічний алкоголік – сам по собі становить так звану «групу ризику», тобто джерело серйозної небезпеки виховання дітей у сім'ї. Він являє собою зразок аморальної поведінки, коли відбувається помутніння в голові, вчинки стають самими низькими, безсоромними. Додати до цього відсутність будь-якої турботи про насущні потреби дітей – їжу, одяг, тепло, елементарну чистоту, і стане ясно, в яких умовах живуть діти, чиї батьки зловживають спиртними напоями.

ОСОБА_1 18 листопада 2010 року біля 20 год 30 хв., в одній із кімнат своєї квартири АДРЕСА_1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, керуючись прямим умислом, з метою задоволення статевої пристрасті, знаходячись із своєю малолітньою дочкою ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, в її

присутності, знявши із себе штани та труси, оголивши статеві органи, вчинив щодо неї розпусні дії.

Будучи допитаним у судовому засіданні, підсудний ОСОБА_1 свою вину визнав повністю і суду пояснив, що він тривалий час, тобто з липня 2010 року по 15 листопада 2010 року перебував на заробітках у м. Києві. Додому повернувся 16 листопада 2010 року. Дізнавшись, що його дружина з маленьким сином знаходиться в Ходорівській районній лікарні на лікуванні, він прийшов до неї і вимагав вступити з ним у статевий акт, але вона йому в цьому відмовила.

18 листопада 2010 року підсудний весь день розпивав спиртні напої у себе вдома, внаслідок чого заснув. Його розбудив дзвінок у входні двері й коли він відкрив, то у квартиру зайшла його мати та малолітня дочка ОСОБА_2. Порозмовлявши з матір'ю, підсудний з дочкою пішов у свою кімнату, де з нею деякий час бавився і під впливом алкоголю у нього з'явилося статеве збудження, а тому він вирішив спонукати свою дочку до вчинення дій сексуального характеру. В присутності дочки підсудний зняв із себе штани та труси, оголивши свої статеві органи, та вчинив відносно неї розпусні дії. Почувши в сусідній кімнаті кроки своєї матері, підсудний припинив розпутні дії відносно своєї малолітньої дочки, вдягнув труси та штани. Коли мати зайшла у його кімнату, дочка почала плакати, а підсудний, одягнувшись у куртку, вибіг із квартири.

ОСОБА_1 визнана винним за ст. 156 ч. 2 КК України, йому призначено покарання у виді позбавлення волі терміном на п'ять років [146].

Проведене дослідження матеріалів кримінальних проваджень (справ) дозволило виокремити ще один серйозний чинник, що впливає на вчинення сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних чи близьких відносинах, – це низький культурний рівень батьків, відсутність необхідних

знань для здійснення виховних функцій. Так, психологами в якості причин неефективного батьківського відношення до дитини виокремлюються:

- педагогічна і психологічна непоінформованість батьків;
- некритично засвоєні й ригідні стереотипи виховання дитини;
- особисті проблеми та особливості батька, які він привносить у спілкування з дитиною;
- особливості спілкування з іншими членами сім'ї [147].

При цьому наголошується, що заподіяння шкоди здоров'ю особи, яка перебуває у сімейних відносинах, як правило, передувє тривале моральне і фізичне катування, яке залишається без покарання [148].

За обвинувальним актом, ОСОБА_1 обвинувачується в тому, що він у січні 2015 року, близько 20 години, знаходячись в м. Радехові Львівської області, разом з неповнолітньою ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, ученицею 11 класу Павлівської ЗОШ 1–3 ступенів, при цьому достовірно знаючи про те, що ОСОБА_2 досягла 16-річного віку та згідно з висновком судово-медичної експертизи № 27/2015 не досягла статевої зрілості, про що ОСОБА_1 міг і повинен був усвідомлювати, в силу її загального фізичного та психологічного розвитку, маючи умисел на вступ у статеві зносини з останньою, вступив з нею у статеві зносини природним способом та ІНФОРМАЦІЯ_4 року ОСОБА_2 народила від ОСОБА_1 сина ОСОБА_3.

Допитаний у судовому засіданні ОСОБА_1, свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 155 КК України, визнав повністю, визнав всі фактичні обставини вчинення кримінальних правопорушень, як вони пред'явлені в обвинувальному акті, та дав суду показання, що він у січні 2015 року в м. Радехові вступав у статеві зносини із ОСОБА_2, ученицею 11 класу. Йому відомо, що повноліття настає з досягненням особою 18-річного віку. Статеві зносини були добровільними. В

даний час вони проживають однією сім'єю, як чоловік та дружина, та виховують сина ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_3 [149].

У результаті дослідження нами встановлено, що визначальними детермінантами злочинної поведінки, що відносяться до особливостей особистісних характеристик осіб, винних у скоєнні найбільш небезпечних і поширених насильницьких злочинних посягань щодо неповнолітніх, є:

- а) пристрасть до вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів і одурманюючих речовин (90 %);
- б) систематичні прояви злості, неприязні, грубості, насильницької поведінки (80 %);
- в) небажання працювати (70 %);
- г) присвоєння чужого майна шляхом крадіжок і насильницьких дій (78 %);
- д) статева розбещеність, різні сексуальні відхилення (45 %);
- е) публічна демонстрація зневаги до норм моралі та загальноприйнятої поведінки (50 %)

(Додаток Б).

Такі форми психо-фізичного насильства, як зневага до дітей, жорстоке поводження з ними, розглядаються як стиль батьківського виховання і відображення неблагополучної сімейної обстановки. Згідно з сучасними науковими уявленнями про природу насильства, воно становить універсальний життєвий контекст процесів навчання і виховання: всі діти тією чи іншою мірою піддаються психологічному насильству. Уявлення про те, що насильство має місце тільки в соціально неблагополучних сім'ях, сучасні дослідники вважають неспроможним міфом конвенційної громадської свідомості. В контексті зазначеного вважаємо, що розгляд генезису форм насильства показує те, що психологічне насильство є ядром насильства, його вихідною формою, на основі якої виникають фізичне та сексуальне насильство.

Проблеми попередження сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, на думку Ф. С. Капріо, є надзвичайно важливими, оскільки насильство пов'язане з гомосексуалізмом і

його наслідки несвідомо лежать в основі багатьох гетеросексуальних труднощів, таких як імпотенція і фригідність [150].

П. І. Люблінський вказував в якості головної причини, що штовхає дорослих на статеві посягання проти дітей, алкоголізм винних, оскільки алкоголізм притупляє свідомість, відповідальність і відкриває двері грубим пристрастям, жертвою яких може стати беззахисна дитина. Також він вважав, що поряд з алкоголізмом, факторами сексуального насильства є грубий егоїзм, байдужість до дитини і розгнущана чуттєвість, поєднана зі свідомістю імовірною безвідповідальності [151].

За результатами проведеного дослідження було з'ясовано, що вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, породжує у них наявність розладів психічної діяльності, конфліктні відносини в родині та інших сферах їх оточення. Також можна припустити, що однією з причин є умовне повернення в минуле, в суб'єктивне комфортне минуле, коли емоційний стан або відсторонення більш складних сексуальних відносин з дорослими жінками до прийняття більш простих – з дітьми. З цього випливає, що причиною таких дій може слугувати і статева слабкість, коли сексуальний контакт з дорослою жінкою не приносить задоволення, що призводить до прояву всездозволеності, розбещеності та розпусти.

Наприклад, в один з невстановлених досудовим слідством днів кінця липня–початку серпня 2018 року у вечірній час гр. У., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння в будинку, з метою задоволення своїх статевих потреб, з раптово виниклого мотиву, спрямованого на згвалтування своєї рідної дочки гр. К., 1999 року народження, достовірно знаючи про її неповнолітній вік, діючи незаконно, з метою придушення волі до опору, застосував до гр. К. насильство, а саме завдав останній не менше 10 ударів металевою кочергою по різних частинах тіла, заподіявши потерпілій побої,

тим самим зламавши її волю до чинення опору. Після цього гр. У. поклав гр. К. шиною на ліжко, зняв з неї штани і спробував зняти з неї плавки, але остання пручалася, утримуючи свої плавки руками. Тоді гр. У. порвав плавки, зірвавши їх з гр. К., приспустив з себе штани й труси і, застосовуючи фізичну силу, придавив своїм тілом потерпілу до ліжка, схопив її руками, після чого гр. У., діючи проти волі гр. К., вчинив насильницький статевий акт. Гр. У. визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого п. «д» ч. 2 ст. 152 КК України, і засуджений до призначення покарання у вигляді позбавлення волі на строк п'ять років три місяці [152].

У 2019 році, тільки за статистичними даними, в Україні по відношенню до дітей, в тому числі малолітніх, скоєно 149 згвалтувань (ст. 152 КК України), 294 (ст. 153 КК України), 388 (ст. 154 КК України). З 2005 по 2009 рік кількість статевих злочинів проти дітей, які кваліфікуються за ст. 154 КК України, зросла майже в 6 разів (з 70 до 388) (Додаток В).

На перший погляд, причини сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, ясні, але їх очевидність завжди лише удавана, насправді вони лежать у глибинних сферах людської психіки і найчастіше, якщо мати на увазі мотиви, не охоплюються свідомістю. З цього випливає, що сексуальний потяг до дітей та підлітків за механізмами колективного несвідомого передавався багатьом наступним поколінням від людей вельми далеких епох, коли не було заборони на сексуальні відносини з ними. Наявність інцесту в окремих примітивних племен говорить про їх досконалу нерозвиненість. Табу на це явище з'явилося лише на певному етапі людського розвитку, коли, ймовірно, люди усвідомили його генетичну згубність.

Продовжуючи розгляд причинно-мотиваційного комплексу інших сексуальних насильницьких посягань щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, варто відмітити, що дані злочини вчиняються, але з

нікчемними мотивами і з особистої неприязні до потерпілих. Насильники відчують гострий дефіцит інтимності, причому вони більш полохливі, тривожні й комунікативно незграбні. Разом з тим рідні батьки та вітчими, які вчиняють сексуальне насильство щодо власних дітей, до чужих, незнайомих дітей, як правило, не пристають. Вони відчують слабкість, невпевненість у собі, труднощі бути на рівних з дорослими жінками, навіть з власною дружиною. Найважливішими факторами здійснення розпусних дій сексуального характеру, а також зґвалтувань є не стільки сексуальна незрілість і статева сформованість, скільки беззахисність дитини, оскільки останній є сексуально слабким і безсильним, тому з ним можна проявити садистські нахили, яких не потерпить дружина.

ОСОБА_1, періодично перебуваючи в нетверезому стані, в період часу з 2003 року по 03 серпня 2010 року, знаходячись на одинці із своєю прийомною малолітньою дочкою ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_5 в с. Міженець Старосамбірського району Львівської обл., в будинку, у якому проживає разом із сім'єю, з метою задоволення своєї статевої пристрасті, протягом тривалого часу вчиняв відносно малолітньої ОСОБА_2 розпусні дії, які проявлялись в тому, що ОСОБА_1 роздягав її, торкався статевих органів малолітньої, намагався розпалити в ній до себе статевий потяг усупереч її волі попри те, що потерпілій являється прийомним батьком.

ОСОБА_1 визнати винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, призначивши йому покарання у виді позбавлення волі на строк 2 (два) роки [153].

Варто зауважити, що взаємодія дітей і батьків в сім'ї носить виховний характер. Прояв жорстокості по відношенню до дітей, вчинення насильства над ними, як і будь-яке насильство, характеризується тим, що воно спрямоване, передусім, на придушення індивідуальної волі людини, можливості самостійно приймати рішення. При цьому має місце зловживання

батьківськими правами в родині, де батько використовує своє право па особисте виховання всупереч встановленим нормам ст. 7 Сімейного кодексу України [154], відповідно до якої батьківські права не можуть здійснюватися в суперечності з інтересами дітей. Забезпечення інтересів дітей має бути предметом основної турботи їхніх батьків.

Найчастіше про зловживання батьківськими правами доводиться говорити, коли особа використовує свою необмежену владу над дитиною, завдаючи їй шкоди. Будучи єдиновладним розпорядником його долі, вона, наприклад, відмовляється посилати сина або дочку в школу, забороняє їм брати участь у різних шкільних заходах, приносить їм фізичні й психічні страждання.

Зловживання батьківськими правами так само, як і ухилення від виконання обов'язків по вихованню, являє собою особливу небезпеку для виховання дітей ще й тому, що воно не носить разового характеру, повторюється систематично, чітко висловлює лінію на постійне обмеження інтересів неповнолітнього.

Проблемна сім'я відрізняється порушенням нормального соціального процесу, відсутністю загальних цілей, узгодженості та ослабленням співпраці між членами сім'ї. У таких сім'ях панує хронічна соціально-психологічна напруженість, викликана різними об'єктивними або суб'єктивними причинами, наприклад утратою подружньої любові, тривалими службовими відрядженнями і відчуженням на цьому ґрунті, важким захворюванням подружжя і т.ін.

Як наголошується деякими авторами, ще однією обставиною, що сприяє підвищенню рівня конфліктності сімейних відносин, виступає психофізіологічний фактор: незадоволена сексуальна потреба подружжя, яка може призвести до стресових станів, фрустрації і навіть неврастенії [155]. Очевидно, що шлюб повинен задовольняти сексуальні потреби подружжя.

Багатьма дослідниками доведено безпосередній зв'язок між сексуальною задоволеністю в шлюбі та задоволеністю шлюбом загалом [156, 157].

Також до системи чинників, які сприяють вчиненню насильницького внутрішньосімейного злочину, варто включати і характеристики рівня індивідуальної поведінки. Їх умовно можна розділити на дві підгрупи: біологічні та соціальні. До біологічної підгрупи належать особистісна психічна і психофізична характеристика членів сім'ї: темперамент, вікові статеві особливості особи, психічні та неврологічні аномалії, негативні риси характеру індивіда (агресивність, грубість, озлобленість, жорстокість, цинізм, злопам'ятність, егоїзм) і негативні емоційні та вольові властивості (запальність, дратівливість, нестриманість, неврівноваженість, образливість, слабовілля) [158].

Крім того, до цієї ж підгрупи характеристик особистості відносяться такі, що змінюють стан психіки людини, зокрема: афектний, стресовий, фрустраційний стан, а також стан сп'яніння (наркотичного, алкогольного, токсичного), нервові й психічні хвороби. Індивідуальні соціальні характеристики особистості включають в себе такі чинники, як: рівень правосвідомості суб'єктів, притаманну їм систему ціннісних орієнтацій, ставлення до категорій моралі та моральності, а також «рівень потреб у взаємодії з можливостями їх реалізації» [159].

Ще одним фактором, що обумовлює сексуальне насильство щодо осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, є важка хронічна травма, що гнітить психо-моральну атмосферу в сім'ї, несприятливо відбивається на здоров'ї всіх її членів. У таких сім'ях складається обстановка, що робить неможливим повноцінне виховання і навчання дітей: постійні скандали, грубість, насильство з боку батьків, відсутність взаєморозуміння, жорстоке поводження – все це веде до розумової обмеженості, фізіологічного і психофізичного недорозвинення дітей.

Жорстоке поводження з дітьми найчастіше спостерігається в сім'ях, які належать до груп ризику, в яких насильство проти дітей має «природні» детермінанти, обумовлені специфічними характеристиками самих сімей: погане економічне становище, низький рівень освіти батьків, девіантну та злочинну поведінку членів сім'ї, відсутність одного з батьків, наявність психічних захворювань у членів сім'ї і т. ін.

Таким чином, проведений аналіз причинного комплексу чинників виникнення насильства щодо неповнолітніх у сім'ї дозволяє зробити висновок, що його необхідно розглядати як сукупність соціально-етичних, демографічних, психологічних, моральних, етичних, культурних, політичних, економічних та інших умов життєдіяльності суспільства, які впливають на виникнення насильства щодо неповнолітніх в сім'ї і виражають основні причини, які полягають в економічному добробуті (стан бідності, умови проживання), соціальних конфліктах, переломлюються на різних рівнях життя суспільства, наростання соціально-економічних негараздів, алкоголізації і наркотизації частини населення, а також у специфічних поглядах, традиціях і звичках, які диктують вирішення конфліктів із застосуванням насильства. Стреси батьків, сварки між подружжям, дратівливість і нервозність членів сім'ї, часті розлучення і розриви відносин – усе це призводить до зростання неслухняності дитини і застосування стосовно неї все більш жорстких методів виховання. Крім того, насильство породжується через уявлення батьками про методи виховання, що застосовуються до них у дитинстві, та про розуміння сили і слабкості, тобто вираження влади над дитиною.

2.3 Особливості виявлення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах

Сексуальне насильство в сімейних відносинах є однією з найбільш поширених форм порушення прав людини. Сьогодні переважна більшість випадків учинення сексуального насильства проти когось із членів сім'ї чи близького кола оточення супроводжуються актами агресії, приниження або жорстокої поведінки. В контексті зазначеного лівова частка зазначених насильств припадає на дітей та жінок, що перебувають у сімейних або близьких відносинах. Тривалий час це негативне явище вважали прерогативою звичаїв і традицій, а тому залишали поза сферою правового регулювання. Люди часто не усвідомлюють, що насильство – це не тільки побиття, а й постійне приниження, домагання, образи, лайки.

Як відмічає англійський психіатр Д. Глазер, сексуальне насильство над особою, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, ґрунтується на відсутності або порушенні прив'язаності батьків до дитини, відторгненні, емоційному насильстві, яке є особливо підступним, оскільки завдає значної шкоди розвитку особистості [160, с. 84]. Зазначені обставини вказують на особливе місце вказаних протиправних діянь серед сексуальних злочинів, які по своїй природі характеризуються і без цього високою латентністю.

Варто зазначити, що виявлення злочинів – обов'язок, який стоїть перед оперативно-розшуковими та слідчими підрозділами, окреслений як кримінальним процесуальним законодавством, так і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [161].

Згідно з Новим тлумачним словником української мови поняття «виявлення» розкривається через слова: шукати, знаходити, викривати кого, що-небудь, установлювати якийсь факт [162].

На сьогодні у доктрині криміналістики немає однозначного трактування сутності виявлення злочинів. У теорії криміналістики виявлення нерідко розглядається як структурний елемент розкриття та розслідування злочинів. Відзначимо, що основним змістом розслідування сексуального насильства щодо осіб, які перебувають у сімейному або близькому колі, є пошук, фіксація, перевірка та оцінка фактичних даних про їх протиправну діяльність і забезпечення можливості використання таких даних в інтересах кримінального судочинства.

Ми підтримуємо думку вчених, які розглядають виявлення злочинів як структурний елемент методики розслідування окремих їх видів. Особливого значення воно набуває на практиці при розслідуванні злочинів, пов'язаних з учиненням сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Варто зазначити, що вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних чи близьких відносинах, представляє собою злочин з високим рівнем латентності, зокрема, це зумовлюється як взаємовідносинами між кривдником і жертвою, так і особливостями одержання первинної інформації про характерні ознаки вказаних кримінальних злочинів. Крім цього, виявлення інформації про ці злочини як самостійний етап пізнання кримінальної події дозволяє більш глибоко і всебічно дослідити методику розслідування та розробити відповідні адаптивні криміналістичні рекомендації.

Відтак, у рамках методики розслідування окремих видів злочинів дуже важливим є системне криміналістичне забезпечення діяльності підрозділів правоохоронних органів з виявлення злочинів. Запропонована система повинна бути головним напрямом удосконалення діяльності з виявлення злочинів [163, с. 65], зокрема, сексуального насильства, вчиненого щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Зазначене вище дозволяє узагальнити діяльність з виявлення розглядуваних нами сексуальних злочинів, під яким представляється процес, який здійснюється на основі криміналістичних знань, вмінь і навичок посадових осіб правоохоронних органів ефективно використовувати наукові положення, способи та засоби з метою встановлення можливих фактів сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Здійснивши аналіз нормативно-правового забезпечення, яке регламентує суспільні відносини щодо насильства в сім'ї, наукову літературу та практику боротьби з цим видом злочинів, до органів, які безпосередньо повинні виявляти ці факти, відносяться підрозділи: дільничних офіцерів поліції, ювенальної превенції та кримінальної поліції Національної поліції України; навчальні заклади Міністерства освіти і науки України, насамперед дошкільні, шкільні; органи та заклади охорони здоров'я; управління (відділи) у справах сім'ї та молоді; служби у справах дітей та сім'ї; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Міністерства соціальної політики України; структурні підрозділи, відповідальні за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів правоохоронних органів з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, а також інші органи влади, підприємства, установи та організації, які тією чи іншою мірою працюють з неповнолітніми, і, врешті решт, засоби масової інформації, які також можуть виявляти та реагувати на факти вчинення різного роду насильства в сім'ї.

Беручи до уваги перелічені вище органи, установи та організації, в контексті розгляду механізму виявлення сексуального насильства і вжиття відповідних заходів, хочемо звернути увагу на ключовий орган, на який покладена реалізація політики у цій сфері. Згідно з п. 2 ст. 18 Закону України

«Про Національну поліцію» серед основних обов'язків поліцейського на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій, є вжиття необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції [164].

Відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС від 19 грудня 2017 р. № 1044 [165], на підрозділи ювенальної превенції покладено наступні завдання:

- адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики;
- участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення;
- вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми;
- вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;
- провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти.

Також підрозділи ювенальної превенції в межах наданих їм повноважень проводять роботу та вживають відповідних заходів з метою

виявлення та недопущення домашнього насильства, зокрема вживають заходів щодо:

- запобігання і припинення вчинення відносно дитини будь-яких протиправних діянь;
- притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, а також батьків або осіб, що їх замінюють, які не виконують передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей;
- участі у профілактичних заходах стосовно запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед дітей;
- проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дітьми та їх батьками, законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною;
- інформування відповідних місцевих органів державної влади щодо батьків, інших законних представників, які не виконують обов'язки щодо виховання дітей, жорстоко з ними поведуться чи вчиняють стосовно дітей домашнє насильство;
- ініціювання перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування питання про направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги;
- виявлення фактів домашнього насильства, вчиненого дітьми та відносно дітей, а також реагують на них у порядку, визначеному законодавством;

- прийняття і розгляду заяв і повідомлень про факти домашнього насильства, вчиненого дітьми, та стосовно дітей, вживають заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам;
- винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників;
- взяття на профілактичний облік і проведення профілактичної роботи з дітьми-кривдниками;
- здійснення контролю за виконанням дітьми-кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії;
- інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи й соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;
- взаємодії з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, в порядку, визначеному законодавством;
- здійснення повноважень у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з урахуванням міжнародних стандартів реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства та оцінки ризиків.

Варто відмітити, що з метою захисту життєво важливих інтересів постраждалих осіб, запобігання випадкам повторного вчинення різного роду насильства, в тому числі й сексуального, а також обліку, узагальнення та аналізу інформації про насильство у 2019 р. було створено Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі [166].

Відповідно до п. 12 Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі реєстр формується окремо за кожним випадком насильства шляхом внесення до нього відповідної інформації суб'єктами з урахуванням

особливостей, передбачених ч. 6 ст. 16 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [167].

Відтак, до Реєстру вносяться відомості (окремо за кожним випадком) про:

1) випадок насильства, тобто дату, час, місце та інші обставини вчинення злочину;

2) постраждалу особу та вжиті заходи з надання їй допомоги, починаючи від час і дата надходження заяви, повідомлення про вчинення насильства, дані про особу і до інформації про надання безоплатної правової допомоги постраждалій особі (найменування центру, опис наданої допомоги і дата її надання);

3) кривдника, особисту контакту інформацію, винесений уповноваженим підрозділом органу Національної поліції терміновий заборонний припис кривднику (дата, номер) і застосування передбачених приписом заходів, затверджена судом пробаційна програма для кривдника (за даними уповноважених органів з питань пробації) та ін.

Відповідно до проведеного дослідження ВООЗ, жінки найчастіше переживають сексуальне і фізичне насильство з боку інтимних партнерів [168]. Однак постраждалі від домашнього насильства нечасто говорять про факт сексуального насильства. Разом з цим сексуальне насильство в сімейних чи близьких відносинах у суспільстві зустрічається досить часто. Причому воно буває як очевидним – коли є примус, і неочевидним – коли жінка погоджується, тому що знає, у випадку відмови послідує фізичне або психологічне насильство. В такій ситуації особа погоджується не по своїй волі, не за бажання, а зі страху.

За даними ООН, кожна четверта українка у віці 15–49 років за своє життя принаймні раз постраждала від сексуального чи фізичного насильства. Дійсно, постраждалими особами частіше виявляються саме жінки, разом з

цим спостерігаються нерідкі випадки, коли від насильства страждають і чоловіки [169].

Враховуючи суспільну небезпечність даного негативного явища, у 2017 році поліцією було запущено пілотний проєкт «ПОЛІНА», що покликаний забезпечувати ефективну систему виявлення, реагування та протидії випадкам домашнього насильства, а також налагодженню взаємодії поліції із суб'єктам, дотичними до теми насильства, у забезпеченні справедливості при допомозі постраждалим і покаранні злочинців. Даний проєкт розпочав свою роботу в трьох районах України, зокрема: Дарницькому районі м. Києва, Малиновському районі м. Одеси і м. Сєвєродонецьк Луганської області.

Відповідно до окреслених задач передбачалося створення мобільних груп, до яких входять представники різних підрозділів поліції: слідчі підрозділи та підрозділи карного розшуку, дільничні офіцери та інспектори ювенальної превенції Національної поліції України. Суть роботи таких груп – не тільки боротися з наслідками домашнього насильства, поліцейські спрямовані на те, щоб виявляти і працювати з причиною такого явища. Робота над цим ведеться спільно з соціальними службами, благодійними організаціями та місцевою владою. Разом з тим поліцією фіксується сумна статистика, згідно з якою 93 % жертв насильства – жінки, 3 % – діти. З отриманих 84 тис. викликів більше 1100 надійшло від дітей [170].

Жертвами фізичного та сексуального домашнього насильства в Україні щороку стає приблизно 1 млн жінок, при цьому звертаються до поліції максимум 10 % із них, що свідчить про високу латентність даного негативного явища. Проблема нетолерантності, наявна сьогодні, вказує на те, що принцип «моя хата – з краю» залишився у суспільстві досі невикоріненим. Частіше за все виклики надходять від самих жертв, дуже рідко викликають поліцію сторонні особи, сусіди, випадкові перехожі. Незважаючи на активну

інформаційну компанію щодо повідомлення про відомі факти вчинення насильства, суспільство не спішить перетворюватись. Адже у будь-якій розвинутій країні повідомлення про кримінальне правопорушення радше обов'язок, аніж право.

Своєю чергою, розглядаючи питання щодо виявлення сексуального насильства, варто вказати, що на відміну від домашнього насильства, воно має певну специфіку та особливості, що необхідно враховувати у професійній діяльності правоохоронних органів. Поряд з цим наведемо низку специфічних ознак вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, зокрема:

- знання та використання термінології і жаргону сексуалізованої тематики, зазвичай невластивих дітям відповідного віку;
- висипи та/або кровотечі в ділянці паху, геніталій, анального отвору;
- інфекції, що передаються статевим шляхом;
- інфекції ротової порожнини неявної етіології;
- ознаки вагінального або анального проникнення стороннього предмета;
- синці на внутрішньому боці стегон, на грудях і сідницях; сліди людських укусів;
- вагітність;
- вчинення сексуальних злочинів;
- сексуальні домагання до інших дітей, підлітків, дорослих;
- нерозбірлива та/або активна сексуальна поведінка;
- дитяча або підліткова проституція;
- уникнення контактів з ровесниками;
- брак догляду за собою;

- синдром «брудного тіла»: постійне перебування у ванній, під душем, що має настирливий характер;
- страх перед чоловіками;
- страх перед конкретними людьми;
- запобіжні заходи, щоб важче було знімати одяг (багато пасків, ременів, одночасно надягнені декілька пар штанців) [171].

Варто зазначити, що інколи бувають ситуації, коли достатньо провести фізіологічний огляд жертви сексуального кривдника або зрозуміти, що дитина піддавалася сексуальному насильству. Це може мати місце тоді, коли у дівчинки дошкільного віку виявлене інфекційне захворювання сечовивідних шляхів або венеричне захворювання, що дає можливість з упевненістю вважати, що особа стала жертвою сексуального насильства. Це важливо, адже інколи фізичні індикатори виступають єдиним джерелом доказу вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Поряд з цим при встановленні факту сексуального насильства соціальні працівники не повинні покладатися винятково на фізичні індикатори чи ознаки. Інколи бувають ситуації коли вони просто відсутні.

Відтак, у дитини, яка піддавалася сексуальному насильству, не буде виявлено ніяких фізичних ознак, якщо характер сексуального насильства представлявся в поцілунках, доторканні до інтимних місць, демонстрації геніталій чи примусовому спостереженні за сексуальними діями між дорослими та ін. Разом з тим варто наголосити, що травми, отримані дитиною внаслідок вчинення до неї сексуального насильства, можуть загоїтись до того моменту, коли сам факт насильства стане відомим чи буде виявлений правоохоронними органами.

В контексті зазначеного при виявленні ознак сексуального насильства потрібно брати до уваги весь комплекс індикаторів, показників та ознак, що

можуть свідчити про факт вчинення сексуального насилля, які також ґрунтуються на поведінкових і емоційних ознаках. Часто зустрічаються ситуації, коли у жертв сексуального насильства проявляються характерні емоційні та поведінкові симптоми, які можуть свідчити про вчинення щодо них сексуального насильства. Однак варто зазначити, що такі симптоми спостерігаються також і в дітей, які не зазнали сексуального насильства, але мають інші емоційні проблеми, тобто стали жертвами фізичного насильства або зазнали морально-психологічного тиску.

Таким чином, варто зазначити, що емоційні та психологічні індикатори не завжди виступають достатнім доказом факту вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Своєю чергою, відсутність таких симптомів не виступає гарантією невчинення сексуального насильства, адже у значного відсотка осіб, які стали скривдженими в результаті таких протиправних дій, симптоми, індикатори, а також характерні ознаки взагалі ніяк не проявляються.

Природа вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, характеризується латентними наслідками, ефект від яких може проявлятися через декілька років, а інколи і десятків років. У випадку, коли сексуальному насильству піддавалась дитина у ранньому віці, вона може сприймати таку поведінку як норму, як наслідок, відбувається сексуалізація її власної поведінки. В результаті впливу такої негативної поведінки часто спостерігаються статеві контакти з молодшими дітьми, однолітками або ж дорослими, такі особи відверто пропонують або ж натякають дітям або дорослим про готовність задовольнити будь-які сексуальні бажання (просто так або ж за певну винагороду). Подібну поведінку дорослі (навіть спеціалісти) можуть трактувати як результат сексуальної розбещеності дитини унаслідок «впливу друзів», підозрювати її у перегляді порнографії тощо, насправді ж – це зазвичай є яскравим свідченням

тяжкої психічної травми дитини, що не була своєчасно виявлена та усунена [172].

Виявити вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, дуже складно, адже зазвичай єдиними особами, яким відомий цей факт, залишаються кривдник та особа, яка постраждала від його дій. У випадку, коли постраждала дитина, педагогічний працівник (вихователь, учитель чи інший фахівець), який підозрює, що дитина піддавалася сексуальному насильству, повинен добре розумітись на ознаках і симптомах, щоб мати можливість розпізнати тривожні сигнали, що надходять від скривдженої дитини. Поряд з цим варто наголосити, що жоден із тривожних симптомів у дитини не можна трактувати окремо і вважати його «безсумнівним доказом» сексуального насилля. Багато з описаних у літературі проявів, характерних для сексуального насильства, може виникати внаслідок інших причин і факторів, зокрема ними можуть бути якісь життєві потрясіння, розлучення батьків, смерть близької людини, переїзд, перехід до іншої школи, народження молодшого брата чи сестри тощо.

Наступним суб'єктом, наділеним можливостями виявлення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, є сімейний лікар. У контексті зазначеного варто наголосити на особливій ролі, яку відіграє сімейний лікар, адже це та особа, яка знаходиться у постійному контакті з усіма членами сім'ї.

Недооцінена роль інституту сімейного лікаря полягає в тому, що в його особі поєднуються зусилля медичних, громадських і соціальних структур на шляху виявлення і вирішення всіх основних медико-соціальних проблем родини, у тому числі пов'язаних з вчиненням сексуального насильства в сім'ї.

Скринінг – це стратегія в організації охорони здоров'я, спрямована на виявлення захворювань у клінічно безсимптомних осіб у популяції. Тобто виявлення захворювань у безсимптомних пацієнтів. Здійснення скринінгу

щодо насильства в сім'ї – це процес, який повинен мати місце протягом усього спілкування сімейного лікаря з родиною.

Сімейний лікар, у своїй професійній діяльності, не повинен ставити за мету виявлення сексуального насильства в особи, яку він обстежує, однак він має володіти різного роду методиками, спрямованими на виявлення вказаного діяння. Отже, в процесі огляду, він повинен прислухатися до найменших натяків пацієнта на будь-які симптоми чи індикатори, які передусім не влаштовують, турбують особу, яку він оглядає: будь-то неповнолітня дитина чи доросла людина.

Насамперед варто звертати увагу на:

- встановлення психологічного контакту з пацієнтом;
- стан зовнішніх шкіряних покривів на наявність синців та/або інших ушкоджень;
- характер виявлених ушкоджень;
- характер розповіді особи, відхилення від теми;
- несвоєчасне відвідування лікаря;
- домінантне ставлення одного з партнерів над іншим, нав'язування поведінки, ізолювання, погрози;
- покази або свідчення про «неправильне, на думку особи, поводження»;
- опитування, яке варто проводити підготовленим, щоб особа могла довіряти і бачити у лікарі «можливість» виправлення ситуації;
- наведення «правильних аргументів» необхідності виправлення ситуації, що склалася;
- визначення характеру кризової ситуації, в якій знаходиться пацієнт: чи пов'язана вона з постійним насильством, або з недавньою емоційною травмою і чи вимагає негайного втручання;

– відчуття моменту при проведенні опитування, щоб не було перевантаження непотрібними запитаннями при зустрічі з оцінювання стану пацієнта.

Як нами вже було зазначено вище, значним каменем спотикання для виявлення сексуального насильства, вчиненого щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, є відсутність знань і відповідної методичної підготовки.

Інститут сімейного лікаря досі перебуває у стані реформування, розпочатого ще у 2017 році, він і досі не знайшов свого логічного завершення, однак вже тепер можна свідомо розуміти, що відбуваються якісно нові зміни в медицині, поступово переходячи від лікувальної до профілактичної практики. Сьогодні сімейний лікар здатний достеменно визначити чи піддавалась особа сексуальному насильству та жорсткому поводженню. Однак разом з тим необхідно впроваджувати новітні тренінги, методики з виявлення різного роду насильства – будь то психологічне чи сексуальне насильство.

Виявлення насильства в сім'ї є непростим завданням, оскільки часто зустрічаються ситуації, коли відсутня сама довіра у сімейного лікаря, будучи скривдженою, жертва налякана, перебуває у стані стресу, що ускладнює виявлення сексуального насильства. Однак, незважаючи на вказані обставини, існують певні сигнали, які можуть вказувати на те, що жертва була піддана сексуальному насильству.

Безпосередніми доказами зазвичай виступають фізичні ушкодження, зокрема травми, забої, синці під очима, струс мозку, травми кінцівок, переломів, вивихів, пошкодження чи часткова втрата зору або слуху, укуси, різні подряпини, шрами. Найбільш характерними для сексуального насильства, вчиненого щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, є травми або незначні забої, рвані рани на голові, обличчі, шиї,

грудях, животі. При виявленні зазначених ушкоджень в обов'язковому порядку потрібно проводити порівняння в поєднанні з ознаками старої травми.

Продовжуючи розгляд питання щодо виявлення фактів вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних чи близьких відносинах, управліннями (відділами) служби у справах дітей, органами управління освітою, навчальними закладами, установами та організаціями системи освіти, органами охорони здоров'я, установами та закладами охорони здоров'я, центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги здійснюється безпосереднє прийняття як письмових, так і усних заяв про вчинення або загрозу вчинення вказаного насильства. Працівники зазначених служб та організацій проводять роботу з метою виявлення та попередження сексуального насильства шляхом відвідання заявника за місцем проживання, при підтвердженні фактів вчинення сексуального насильства, шляхом проведення виховно-запобіжної роботи з членами сім'ї, винними в учиненні сексуального насильства в сім'ї, постановка їх на спеціальний облік, здійснення соціального супроводу сім'ї, надання психологічної допомоги постраждалому члену сім'ї, перевірка виконання обмежувального припису тощо.

Як відмітили респонденти, важливе значення у виявленні сексуального насильства має проведення роз'яснень, консультацій з питань запобігання як домашньому, так і сексуальному насильству (67,8 % респондентів).

Звітність щодо діяльності, спрямованої на виявлення та попередження вчинення насильства у сім'ї, узагальнюється та подається щоквартально за наступними показниками:

кількість звернень з питань учинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення;

кількість осіб, які знаходяться на профілактичному обліку в підрозділах Національної поліції України;

кількість осіб, яким винесено офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, та кількість захисних приписів;

кількість осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення насильства в сім'ї;

кількість наданих послуг тощо.

За наслідками узагальненої інформації визначається потреба в збільшенні уваги до тієї чи іншої сім'ї, в якій вчиняється насильство.

Потрібно звернути увагу на те, що виявлення сексуального насильства багато в чому залежить від методики, яка застосовується у кожному конкретному випадку, адже немає універсальних інструментів, кожен факт насильства індивідуальний і потребує особливого підходу. Кожен працівник, який працює з такими особами, повинен володіти психологічними прийомами та методиками виявлення сексуального насильства.

Варто відмітити, що на сьогодні вичерпного переліку методик виявлення та протидії домашньому насильству, а особливо такому «чутливому» сексуальному насильству досі немає. Серед найбільш дієвих, на нашу думку, можна виокремити наступні:

- опитувальник для дослідження психотравмуючої події – методика, запропонована В.Г. Панком, яка спрямована на дослідження психотравмуючої події, суть якої полягає у дослідженні психотравмуючої події як у підлітків, так і дорослих, сформована на процесі аналізу життєвого шляху опитуваної особи [173];

- соціологічна анкета – розроблена В.Г. Панком, суть її полягає у виявленні ставлення дорослих людей до проблеми насильства над дітьми, включаючи всі відомі типи насильства [174];

- стандартизоване інтерв'ю батьків, діти яких піддавались кривдженню й знаходяться у стані посттравматичного стресу, яке розроблене в Йельському центрі вивчення дітей [175];

- методика «Перелік життєвих подій», розроблена В. Л. Зливковим, С. О. Лукомською та О. В. Феданом, застосовується як для оцінки загальної кількості потенційно травматичних подій у житті людини, так і для кращого визначення її проблем [176];

- методика діагностики батьківського ставлення – запропонована авторами А.Я. Варгою та В.В. Століним, яка використовується для діагностики батьківських піклування у матерів, батьків, опікунів та ін., які звертаються за психологічною допомогою у питаннях виховання дітей [177];

- проєктивна методика «Дім–Дерево–Людина», заснована авторами М. В. Лемаком і В. Ю. Петрище, суть якої полягає у виявленні симптомокомплексів емоційної сфери особистості: незахищеності, тривожності, недовіри до себе, почуття неповноцінності, ворожості, конфліктності, труднощів у спілкуванні, депресивності [178, с. 512];

- проєктивна методика «Кінетичний малюнок сім'ї», запроваджена також М.В. Лемаком та В.Ю. Петрищем, мета якої виявити ставлення дитини до членів своєї сім'ї, сімейні взаємини, які викликають тривогу або конфлікти, з її допомогою можна з'ясувати, як дитина сприймає взаємини з іншими членами родини і своє місце в сім'ї загалом [178, с. 501];

- методика «Неіснуюча тварина» спрямована на дослідження загальних особливостей особистості дитини, її психо-емоційний стан, агресивність, труднощі у спілкуванні. Особливість зазначеної методики полягає у можливості зрозуміти внутрішній світ дитини, те як вона сприймає оточуюче середовище [178, с. 516].

Варто відмітити, що остання методика є дуже актуальною, оскільки вона дає можливість визначити спроможність дітей розуміти та

усвідомлювати факт вчинення відносно них насильства. Оскільки часто діти не цілком адекватно сприймають те, що відбувається навколо них, наприклад при вчиненні сексуального насильства у випадку заставляння оголювати та торкатись статевих органів, дитина може розуміти даний вчинок, як «так має бути, нічого страшного тут немає».

Іншою, не менш важливою, проблемою є усвідомлення дітей можливості звернення до правоохоронних органів та соціальних служб щодо фактів вчинення сексуального насильства. Підтвердження цього знайшлося і в проведеному опитуванні респондентів, які також відмітили, що 87,7 % жертв просто не сприймають правоохоронні органи як джерело вирішення конфлікту. Вирішення цієї проблеми можливе лише на державному рівні, шляхом комплексного підходу до зміни відношення населення до поліції загалом.

Сексуальні кривдники часто зустрічаються у повсякденному житті, це непримітні люди, які нічим особливим не відрізняються від інших. Ці особи можуть належати до різних соціальних верств населення, обіймати високі посади, володіти різними професіями, зовні справляти поважне ставлення. Тому при виявленні вказаних кривдників не варто обмежуватись суспільно-соціальним аналізом, а, навпаки, потрібно звертати увагу на соціально-психологічні особливості та фізичні, психологічні, інтелектуальні й економічні преференції та переваги.

Відповідно до проведеного дослідження Британського онлайнного центру захисту дітей від експлуатації, у 58 % випадків насильником дитини стає член сім'ї, у 32 % – знайомий, але не член сім'ї, і лише в 10 % – чужа людина [179]. У 85–90 % зловмисниками, які скоюють сексуальне насильство над дівчатами в сім'ї, є члени родини чоловічої статі (батько, вітчим, дядько, співмешканець, дідусь, брат) [180]. Варто відмітити, що до числа тих, хто вчиняє сексуальне насильство, також можуть відноситись друзі сім'ї

чоловічої статі, які перебувають у близьких відносинах з особою. Однак сьогодні зустрічаються випадки, коли кривдниками можуть виступати і жінки, у тому числі матері. Тут потрібно розуміти, що жінки в таких випадках переважно виступають співучасницями чоловіків при вчиненні сексуального насильства. Досить поширені ситуації, коли молодші діти стають скривдженими від сексуального насильства з боку старших братів, сестер. Несвоєчасне виявлення таких відхилень може призвести до того, що особа, яка займалась сексуальним насильством будучи неповнолітньою, може продовжити чинити злочини вже у старшому віці.

Німецький сексолог Фолькмар Зігуш (нім. Volkmar Sigusch) виокремлює такі типи осіб, які вчиняють сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних відносинах:

- близький член сім'ї (батько, дядько, брат, мати, тітка, сестра тощо);
- сусід, часто з неблагополучних верств населення, часто такий, що страждає на алкоголізм; часто не є педофілом;
- хлопчик пубертатного віку, який набуває свого першого сексуального досвіду на дітях;
- дуже замкнений підліток чи доросла людина, часто інвалід, який бачить у дітях найбільш доступних чи «підходящих» сексуальних партнерів;
- «нестатевозрілий» дорослий, який не «награвся в лікаря» у дитинстві;
- психічно хвора доросла людина;
- літня людина, яка вирішила заповнити прогалини у своєму сексуальному житті;
- садист, якому подобається заподіювати біль людям, такий, що не знайшов дорослої жертви;
- педофіл, ефебофіл чи партенофіл [181, с. 15].

На жаль, часто сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, вчиняється людьми, які справляють враження добрих і турботливих. Переважно особи, які вчиняють сексуальне насильство, мають хороші навички як увійти в довіру. Сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, може тривати декілька років, про що ніхто не знатиме.

Варто наголосити, що сексуальний кривдник може мати різні відхилення і вибирати жертвами як жінок, так і неповнолітніх дітей, будь-то хлопчиків чи дівчаток певного віку. Сексуальний насильник, визначившись з жертвою, може приділяти їй багато уваги, дарувати різні подарунки, щоб створити підґрунтя для майбутнього злочину. Однак наявні й інші ситуації, коли кривдники відносяться з особливою суворістю до дитини, щоб дитині не змогли повірити про те, що вона говорить.

Підготовка до вчинення сексуального насильства триває досить значний час. Відтак, кривдник може приділяти дитині особливу увагу, а його поведінка, яка спочатку справляє враження нормального способу відносин (наприклад, обійми), може перерости у щось більше (наприклад, дотик до грудей, статевих органів). Водночас інша група кривдників можуть не спокушати дітей. Так, наприклад, у випадку інцесту, сексуальні стосунки розпочинаються раніше, ніж неповнолітня може зрозуміти їх значення. Перехід від гри до лоскотання та поцілунків може відбутись мимоволі й перерости в оральну чи мануальну стимуляцію або статевий акт. Згодом, коли неповнолітня дитина починає усвідомлювати всю непристойність дій, уникнути цього продовження може бути непросто.

Виявити інцестуальні стосунки дуже складно, однак бувають ситуації, коли донька, розізлившись на батька (часто з причин, які не мають відношення до сексуальних відносин), може просто «пожалітись» на батька (вітчима). Бувають також випадки, коли про інцестуальні відносини відомо

матері, однак та вирішує не втручатися і залишити все як є, щоб не надати розголосу, не зазнати сорому, через страх судових переслідувань, розпаду сім'ї чи навіть той факт, що жінка, як така йому вже не потрібна у сексуальному плані для задоволення чоловічих сексуальних потреб.

Варто розуміти, що сьогодні немає чіткої відповіді на запитання, як виявити особу, яка вчиняє сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Однак передусім батьки повинні пильно придивлятися до тих осіб, які намагаються приділити їхній дитині занадто багато уваги. Ознаки та індикатори того, що кривдник вчиняє сексуальне насильство, не завжди очевидні, проте важливо ретельно зібрати інформацію та факти, щоб мати змогу вчасно виявити та відповідним чином зреагувати.

Висновки до розділу 2

Підкреслено, що спосіб і місце вчинення сексуального насильства, а також особистість особи-злочинця та його жертви тісно взаємопов'язані. При вивченні обстановки вчинення даного виду злочинів необхідно обов'язково враховувати економічний стан досліджуваного регіону, його соціальну і культурну специфіку, характеристику оточуючого середовища, та брати до уваги фактори у комплексі.

Проведеним дослідженням узагальнено, що частіше за все спосіб вчинення сексуального насильства відбувається на відкритій місцевості (лісові масиви, паркові зони) (37,8 %); власні помешкання, будинки (26,7 %); транспортні засоби (19,6 %); службові приміщення (9,2 %); інші місця (11,7 %). У випадку, коли сексуальне насильство відбувалося на відкритій місцевості, то це, зазвичай, безлюдне місце. Коли насильник вчиняє сексуальне насильство на жертву в денний час – будь-то у власному будинку чи у

службовому приміщенні, це дає підстави говорити про його підвищену суспільну небезпеку, наявність у нього суттєвих психічних відхилень. Вікова складова сексуального насильника представлена наступним чином: 18–25 років (35,7 %); 26–35 років (39,1 %); 36–45 років (15,7 %); старше 46 років (9,5 %).

Зазначено, що у таких випадках насильник представляється з числа сім'ї, або особа, яка дуже добре знайома з жертвою. Додатково жертвою у більшості випадків (53,4 %) виступає малолітня особа – 3–10 років; 23,1 % – 10–18 років; і старше 18 років – 23,5 % осіб.

З'ясовано, що за часом доби сексуальні насильства характеризуються наступним чином: з 20.00 до 08.00 год (21,2 %); з 08.00 до 12.00 год (34,2 %); з 12.00 до 18.00 год (41,1%); з 18.00 до 20.00 год (2,5 %).

Вказано, що спосіб вчинення сексуального насильства часто залежить від вікових і морально-психологічних особливостей кривдника і може включати: ласки, обмацування, цілування, в тому числі торкання потайки інтимних частин тіла дитини (наприклад, під час купання) (14,6 %); спричинення збентеження, ніяковіття дитини поглядами, словесними образами, непристойними зауваженнями, висловлюваннями, сексуальними фразами (9,1 %); ексгібіціонізм (демонстрація своїх статевих органів дитині) (15,3 %); розглядання статевих органів дитини (11,1 %); дитяча порнографія (використання дітей як моделей для зйомок порнографічних матеріалів) (4,3 %); мастурбація у присутності дитини (13,8 %); тертя пеніса об тіло дитини (7,6 %); примушування дитини мастурбувати у присутності дорослого (8,9 %); розпусні дії (6,7 %); інцест (сексуальні дії з родичами) (6,5 %); примушування до сексуальних зносин (2,1 %).

Встановлено, що визначальними детермінантами злочинної поведінки, що відносяться до особливостей особистісних характеристик осіб, винних у скоєнні найбільш небезпечних і поширених насильницьких злочинних

посягань щодо осіб, які перебувають у сімейних чи близьких відносинах, є: – пристрасть до вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів і одурманюючих речовин (90,1 %); – систематичний прояв злостивості, неприязні, грубості, насильницької поведінки (80,5 %); – небажання працювати (72,3 %); – привласнення чужого майна шляхом крадіжок і насильницьких дій (48,7 %); – статева розбещеність, різні сексуальні відхилення (45,8 %); – публічна демонстрація зневаги до норм моралі й загальноприйнятної поведінки (55,6 %).

Таким чином, проведенням аналізом причинного комплексу чинників виникнення насильства щодо неповнолітніх в сім'ї встановлено, що його необхідно розглядати як сукупність соціально-етичних, демографічних, психологічних, моральних, етичних, культурних, політичних, економічних та інших умов життєдіяльності суспільства, які впливають на виникнення насильства щодо неповнолітніх в сім'ї і виражають основні причини, які полягають в економічному добробуті (стан бідності, умови проживання), соціальних конфліктах, переломлюються на різних рівнях життя суспільства, наростання соціально-економічних негараздів, алкоголізації і наркотизації частини населення, а також у специфічних поглядах, традиціях і звичках, які диктують вирішення конфліктів із застосуванням насильства.

Проведеним опитуванням респондентів відзначено, що важливе значення у виявленні сексуального насильства має проведення навчань, методичних роз'яснень, консультацій з питань виявлення як домашнього, так і сексуального насильства (67,8 % респондентів).

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СІМЕЙНИХ АБО БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИНАХ

3.1 Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій по злочинах, пов'язаних із насильством у сім'ї

Розслідування сексуального насильства, вчиненого щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, вимагає від працівників підрозділів правоохоронних органів негайного реагування на будь-які випадки можливого отримання доказової інформації про кримінальну подію або ситуацію, що мала місце.

З прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України правоохоронні органи отримали весь арсенал необхідних інструментів для виявлення та розслідування вчинених кримінальних правопорушень, зокрема і сексуального насильства.

Кримінальним процесуальним кодексом України вперше визначено поняття слідчих (розшукових) дій, під якими розуміються процесуальні дії, які спрямовані на отримання (збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети [119].

Особливе місце серед слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на отримання доказової інформації щодо сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, займає огляд місця події. Відтак зазначена слідча (розшукова) дія є найбільш часто застосованою на

початковому етапі розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Огляд місця події є невідкладною першопочатковою слідчою (розшуковою) дією, адже проводиться відразу по прибуттю на місце вчинення кримінального правопорушення і спрямована на збір первинної матеріальної інформації. Своєчасне та якісне проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії забезпечує збір наявних доказів, які через певний час можуть втратити свою репрезентативність (сліди біологічного походження), а також створює можливість орієнтування слідчого в напрямках проведення подальшого досудового розслідування. Зазначене підкреслює важливість надання конкретних пропозицій щодо організації і тактики проведення огляду місця події при розслідуванні досліджуваного правопорушення.

Загалом, відповідно до ст. 237 до КПК України серед об'єктів, що можуть оглядатися, виокремлено наступні категорії: місцевість, помешкання, предмети і документи. Крім того, в означеному нормативно-правовому акті в ст. 214 йдеться мова про огляд місця події. Вчені-криміналісти, своєю чергою, виокремлюють більш ширший перелік об'єктів огляду: місце події (місцевість або приміщення); місцевість або приміщення, що не є місцем події; живі особи; предмети (знаряддя і сліди злочину чи злочинця); труп; документи; тварини або їхні трупи [182, с. 156].

При отриманні інформації або безпосередньому виявленні кримінального правопорушення, пов'язаного з вчиненням сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, слідчий або прокурор зобов'язані розпочати досудове розслідування, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [119].

Особливого значення при розслідуванні кримінальних проваджень зазначеної категорії набуває оперативність проведення огляду місця події.

Відповідно до проведеного дослідження кримінальних справ, тільки в 9,1 % оглядів було проведено в термін до 3-х годин; від 3-х годин до доби – 67,5 %; понад добу – 23,4 %.

Варто відмітити, що при здійсненні досудового розслідування по даній категорії кримінальних проваджень найбільш часто проводяться наступні види оглядів:

- огляд місця події (100 %);
- огляд живих осіб (освідування) (81 %);
- огляд транспортних засобів (21 %);
- огляд речей та предметів (56 %);
- огляд документів (32 %).

Із вказаного вбачається, що при вчиненні сексуального насильства найчастіше проводять два види огляду: огляд місця події та освідування. Ми погоджуємось з думкою респондентів про те, що своєчасне та якісне проведення слідчим огляду місця події дає змогу до побудови слідчих версій та подальшого планування слідчих (розшукових) дій, про що відмітили 59,1 % опитаних.

У кожному випадку проведення огляду місця події, передусім, потрібно звертати увагу на обставини, що передували сексуальному насильству, тобто чи передувала насильству сварка, мала місце конфліктна ситуація. Часто свідченням вказаних обставин може виступати створення безладу на місці огляду (битий посуд, перевернуті стільці, ввімкнені комп'ютерні прилади тощо). Варто ретельно проводити пошук предметів і засобів насильства та оборони (ніж тощо) зі слідами їх використання під час нанесення тілесних ушкоджень (кров, волосся тощо), сліди деформації, сліди, залишені насильником, утворені сліди на легко деформуючих поверхнях тощо.

Особливо важливо звертати увагу на сліди боротьби (якщо такі мали місце) та відповідно фіксувати їх у протоколі огляду місця події. Обов'язково

проводиться фотозйомка отриманих доказів. Також не варто забувати про обстановку вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, адже досить часто дані кримінальні події відбуваються за місцем проживання причетних осіб. Згідно з матеріалами слідчої практики у більшості випадків (близько 55 %) обстановка була порушена в окремих місцях; 12 % – обстановка була порушена і в 33 % – не порушувалась зовсім. Дану ситуацію можна пояснити тим, що особа – кривдник має доступ до місця вчинення злочину, перебуває у довірливих, близьких відносинах, чим користується при вчиненні злочину. З поміж об'єктів, які найчастіше виявляються при проведенні огляду місця події, то можна зазначити наступне: 83 % – виявлено сліди пальців рук; 61 % – сліди крові та інші біологічні речовини; 9 % – засоби вчинення злочину; 14 % – речі та мікрооб'єкти. Поряд з цим проведене опитування практичних працівників дозволило з'ясувати, що при розслідуванні зазначеної групи злочинів огляд місця події не завжди слугує підґрунтям для планування та здійснення подальшого досудового розслідування, про що відмітили 59 % опитаних. На наше переконання, зазначене опитування свідчить про те, що огляд місця події проводиться неякісно та неефективно та в більшості випадків носить формальний характер. Адже від якості проведення слідчих (розшукових) дій та дотримання їх процесуального порядку залежить подальший успіх у проведенні досудового розслідування.

Відтак варто відзначити, що огляд місця події вчені характеризують як невідкладну слідчу дію, що полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні, оцінці й фіксації слідчим обстановки місця події, слідів та об'єктів, які мають відношення до справи, їхніх ознак, властивостей, станів та взаємозв'язків з метою з'ясування суті події, що сталася, механізму злочину та його обставин, які мають значення для встановлення істини по справі [183, с. 18].

У криміналістичній науці досі точаться дискусії щодо трактування поняття «огляд місця події». Так, наприклад, М. М. Єфімов вважає, що огляд місця події – це невідкладна слідча дія, спрямована на безпосереднє встановлення, сприйняття, дослідження та фіксацію обстановки місця події (стану, властивостей та ознак матеріальних об'єктів, що перебувають на місці події), слідів злочину та інших фактичних даних, які в сукупності дозволяють зробити ґрунтовний висновок щодо характеру, механізму та мотивів злочину, особи злочинця та інших обставин, які підлягають доказуванню у разі порушення в подальшому кримінальної справи і провадження дізнання чи досудового слідства [184].

Н. П. Яблоков представляє це поняття як слідчу дію, що полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні слідчим об'єктів матеріальної обстановки з метою виявлення слідів злочину, речових доказів, з'ясування обстановки події та інших обставин, що мають відношення до події, яка відбулася [185, с. 206].

Своєю чергою, В. І. Цимбалюк звертає увагу на те, що варто розмежовувати поняття «місце події» та «місце злочину». Зокрема, місце події – це приміщення або ділянка місцевості, в межах якої знайдено сліди скоєння злочину, а місце злочину – це приміщення або ділянка території, де безпосередньо було скоєно злочин [186, с. 144].

Ми погоджуємось з чітким і лаконічним визначенням, запропонованим Є. І. Макаренком, який вважає огляд місця події невідкладною слідчою дією, спрямованою на дослідження території (помешкання або споруди), де сталася подія, що містить ознаки злочину [187, с. 8].

На додаток до зазначеного вище варто відмітити, що кримінальним процесуальним законодавством передбачено, що огляд місця події проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчим, прокурором проводиться

огляд місцевості, приміщення, речей та документів [119]. Однак поряд з цим необхідно зауважити, що саме про огляд місця події нічого не згадується. Проте в ч. 3 ст. 214 КПК України зазначається можливість проведення огляду місця події у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а у ч. 2 ст. 238 КПК України закріплено, що «...огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події...» [119].

Здійснюючи огляд місця події при вчиненні сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, варто пам'ятати, що він повинен бути спрямований на вирішення наступних завдань, зокрема:

- вивчити та зафіксувати обстановку вчинення злочину з метою з'ясування характеру та механізму кримінальної події, що мала місце;
- провести пошук з метою виявлення та вилучення слідів злочину, які можуть бути речовими доказами, або свідчити про причетність до скоєного у кримінальному провадженні;
- встановити ознаки, що характеризують осіб, які брали участь або були причетні до вчинення кримінального правопорушення;
- здійснити фіксацію особливостей, характерних особі, яка зазнала кривдження;
- встановити всі обставини, що окреслюють об'єктивну сторону кримінальної події: час і спосіб вчинення, дії кривдника на місці події;
- встановити ймовірні наслідки сексуального насильства, наявність причинного зв'язку між діями злочинця та наслідками;
- з'ясування мотиви та мету вчинення сексуального насильства;
- установити обставин та причини, котрі сприяють вчиненню кримінального правопорушення.

Розглядаючи особливості проведення огляду місця події при вчиненні сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, варто зазначити, що загалом проблема оптимізації діяльності, пов'язаної з підготовкою та проведенням названої слідчої (розшукової) дії, недостатньо вивчена. У нашому дослідженні зроблено акцент на особливостях, що мають істотне значення для досудового розслідування кримінальних проваджень саме по досліджуваному виду злочинів.

На сьогодні в криміналістичній науці не знайдено чіткої відповіді на питання про те, чи можна вважати огляд місця події високоефективним способом збирання криміналістично значимої інформації у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства. Однак разом з тим проведений якісний огляд місця події вчиненого сексуального насильства дає можливість висунути слідчі версії та більш ефективно спланувати подальше розслідування, що знайшло своє підтвердження в респондентів (85,4 % підтвердили дану тезу).

Проведення огляду місця події, як і будь-якої іншої СРД, складається з трьох етапів, а саме: підготовчого, робочого та заключного. Підготовчий етап починається з моменту прийняття рішення про проведення слідчого огляду і включає діяльність слідчого до виїзду на місце події та на місці події [188, с. 336; 189, с. 26]. Тут, варто підтримати позицію В.Ю. Шепітька, який вказує, що підготовка до огляду – це певний комплекс заходів організаційно-забезпечувального характеру, що створюють сприятливі умови для його проведення [190, с. 198].

Д.Г. Заброда, провівши власне дослідження, зробив висновок, що до виїзду на місце вчинення злочину слідчий повинен здійснити наступні підготовчі дії, а саме: одержати вичерпну інформацію про обставини учиненого злочину; забезпечити до свого прибуття охорону місця події, зокрема, силами патрульно-постової служби або пересувної міліцейської

групи, які знаходяться неподалік від місця злочину, або адміністрації установи [191, с. 28].

Так, К.О. Чаплинський відмічає, що насамперед варто забезпечити оперативне прибуття слідчо-оперативної групи на місце події. Важливим є оперативність реагування на отриману інформацію, від моменту отримання вихідної інформації про скоєння сексуального насильства до початку проведення слідчого огляду має проходити мінімальний проміжок часу, ідеально коли цей час не перевищує 15 хв. Адже необґрунтоване та невиправдане зволікання з прибуттям на місце події може призвести до негативних наслідків, зокрема, до зміни обстановки на місці події, знищення слідів кримінального правопорушення та речових доказів [192, с. 58].

В.Ю. Шепітько вказує на те, що до прибуття на місце події слідчий повинен вжити всіх заходів щодо: забезпечення охорони місця події; убезпечити від залишення місці події свідків і можливих очевидців; підготувати необхідні науково-технічні засоби. Застосування науково-технічних засобів, використання досягнень науки і суворе дотримання криміналістичних правил поводження з матеріальними джерелами доказової інформації має важливе значення для проведення огляду [190, с. 50].

При підготовці до проведення огляду місця події, на думку В.В. Степанова, необхідно вживати наступних заходів, серед яких:

- встановлення меж місця події, в процесі якого виявляється характер вчинених дій;
- з урахуванням характеру місцевості та інших факторів визначається порядок просторового охоплення місця події і пересування учасників огляду;
- вирішується питання про організацію роботи учасників огляду, розподілу їхніх обов'язків;
- проведення заходів, спрямованих на збереження слідів на місці події;

– вирішення питання про застосування технічних засобів, які доцільно використовувати на місці події [193, с. 90–91].

Однак, з поміж зазначених, найбільше нам імпонує позиція Р.С. Белкіна, який серед організаційно-підготовчих заходів виокремлює наступні:

- переконатися, що заходів щодо охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків вжито та скласти план огляду;
- перевірити зміни, які відбулися на місці події до його прибуття;
- визначитися з колом учасників огляду і провести інструктивну нараду;
- встановити особу потерпілого (свідків) і за необхідності опитати їх, дати завдання оперативним працівникам щодо встановлення зазначених осіб;
- отримати оперативну інформацію для висунення слідчих та розшукових версій;
- видалити з місця події сторонніх осіб, які не пов'язані з проведенням огляду;
- забезпечити збереження речових доказів та охорону обстановки місця події;
- організувати переслідування і затримання злочинців по «гарячих» слідах;
- оповістити територіальні органи про характер злочину та прикмети злочинців;
- організувати спостереження у місцях можливої появи злочинців;
- використовувати (за необхідності) засоби масової інформації [194, с. 558].

Наступним після завершення підготовчого етапу розпочинається основний робочий етап огляду місця події. В рамках цього етапу слідчий знайомиться з обстановкою місця події, визначає межі огляду, формулює та

висуває слідчі версії щодо вчиненого сексуального насильства. Якщо діяльність слідчого на організаційно-підготовчому етапі має організаційний характер, то на робочому етапі вона набуває дослідницького характеру. Робочий етап слідчого огляду складається із загальної та детальної стадій огляду [195, с. 102], а також низки тактичних прийомів, що передують самому огляду та супроводжують його [192, с. 51].

Разом з тим під такою метою проведення огляду варто усвідомлювати комплекс найбільш ефективних і раціональних прийомів та способів дій або найбільш доцільну лінію поведінки слідчого, що забезпечує виявлення максимальної кількості слідів кримінального правопорушення, речових доказів і встановлення обставин, що мають значення при розслідуванні сексуального насильства, вчиненого щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Під час оглядової стадії слідчому необхідно уявити суть і характер кримінальної події, а також встановити положення предметів та явищ шляхом визначення їх взаємозв'язку. Після виконання зазначених дій керівник слідчо-оперативної групи визначає межі слідчого огляду, порядок руху учасників огляду й методи дослідження окремих елементів та обстановки загалом.

На основному – робочому етапі слідчий повинен розуміти, що його діяльність має бути спрямована на вирішення наступних завдань:

- виявити ознаки, що свідчать про вчинення саме цього правопорушення;
- встановити спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- встановити конкретний предмет кримінального правопорушення, його кількість, а також його власника (розповсюджувача);
- організувати пошук і фіксацію слідів, які можуть вказувати на особу правопорушника, чи про спосіб вчинення кримінального правопорушення;

- встановити осіб, які могли бачити як відбувалося кримінальне правопорушення;

- якнайповніше вивчити та зафіксувати в протоколі й додатках до нього обстановку місця події [196, с. 139].

Ураховуючи зазначене вище, варто наголосити, що при проведенні огляду місця події під час розслідування вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, працівникам правоохоронних органів необхідно виявляти і вилучати:

- документи, які містять відомості, що можуть вказувати на вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах;

- мобільні телефони неповнолітніх на предмет переписки з кривдником чи його оточенням;

- комп'ютерну техніку, на якій може міститися інформація про спонукання до сексуального насильства чи надання неповнолітніми послуг інтимного характеру;

- різного роду сліди біологічного походження;

- речі та предмети, які можуть свідчити про причетність кривдника до вчиненого кримінального правопорушення і які в майбутньому можна пред'явити для впізнання;

- предмети, що вказують на факт примушування до дій сексуального характеру (презервативи, інші предмети, що призначені для задоволення статевої пристрасті).

Важливим аспектом проведення огляду місця події вчиненого сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, є обрання методів, які визначають її послідовність. До огляду місця події можуть застосовуватись як дедуктивний (від загального до вузького), так і індуктивний метод: від вузького до загального. Додатково при

використанні вказаних методів не варто забувати про фото та відеозйомку, а також додавати фототаблиці та план-схеми, що значно підвищить ефективність проведення даної слідчої (розшукової) дії, сприятиме виявленню та фіксації речових доказів, які вказуватимуть на причетність кривдника до вчиненого злочину.

Так, наприклад, І.М. Якимов відмічає, що оглядати обстановку місця події варто від периферії до центра, стверджуючи, що ніколи не потрібно розпочинати огляд з трупа, а передусім треба оглянути і вивчити оточення (місцевість, приміщення), шляхи до нього, входи й виходи, а вже потім переходити до головного предмета огляду [197, с. 79].

Більш розширену класифікацію методів проведення огляду місця події запропонував М.В. Салтевський, який методи огляду поділив залежно від способів пересування, зокрема:

- ексцентричний спосіб (рух по спіралі від центра до периферії);
 - концентричний (рух від периферії до центра);
 - фронтальний (дослідження об'єктів, розташованих на одній лінії);
 - секторний (вивчення території по секторах);
 - вузловий (об'єкт поділяється на ділянки, вузли, квадрати)
- [198, с. 236–237].

Особливо важливо, щоб слідчий залежно від кожного конкретного випадку, ситуації, що склалася, міг самостійно вирішувати питання про застосування того чи іншого методу, а також їх поєднання та комбінування при проведенні огляду місця події.

Провівши дослідження матеріалів слідчої практики, нами з'ясовано та виокремлено найбільш типові помилки та прорахунки, які допускаються слідчими під час проведення огляду місця події вчиненого сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Отже, найчастіше при проведенні огляду місця події слідчі допускають наступні помилки:

- помилки в оцінці одержаної первинної інформації, на підставі якої слідчим проводитиметься огляд (32,3 %);
- проведення огляду місця події без підготовки та попереднього планування (41,1 %);
- хибне визначення об'єктів та цілей, на які спрямовані тактичні дії слідчого (23,1 %);
- неможливість своєчасного проведення огляду місця події (71,6 %);
- неточне визначення місця проведення слідчої (розшукової) дії (57,3 %);
- формальний підхід і звуження меж проведення огляду місця події (61,2 %);
- застосування неправильних тактичних методів проведення слідчої (розшукової) дії, що тягнуть за собою неправильне визначення початку і послідовності проведення дій (47,8 %);
- неузгоджена та неналежно організована взаємодія учасників проведення огляду місця події (69,1 %);
- неврахування отриманої в ході огляду місця події оперативної інформації (55,6 %);
- легковажне ставлення до виявлених супутніх слідів, що можуть мати відношення до кримінального провадження (32,3 %);
- відсутність або неналежне забезпечення сучасними техніко-криміналістичними засобами для виявлення слідів сексуального насильства (77,8 %).

Резюмуючи зазначене, варто підкреслити, що організація проведення огляду місця події при провадженні досудового розслідування вчиненого

сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, має ключове значення для оперативного та якісного розслідування. Для цього необхідно ретельно готуватись до проведення слідчої розшукової дії та невідкладно після отримання інформації прибувати на місце вчинення кримінального правопорушення. До заходів, спрямованих на підготовку до проведення огляду місця події, можна віднести: забезпечення охорони місця події, збереження доказової бази, залучення допоміжних сил і налагоджена взаємодія між ними у складі слідчо-оперативної групи.

Продовжуючи розгляд особливостей тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, коротенько зупинимось на проведенні освідчування. І так, освідчування особи полягає в огляді підозрюваного, свідка чи потерпілого з метою виявлення на їхньому тілі можливих слідів сексуального насильства або особливих прикмет, у випадках коли не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Як і огляд місця події, так само і освідчування може проводитись до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Фіксація цієї процесуальної дії проводиться аналогічно у протоколі з обов'язковою присутністю двох понять. Разом з тим опитування респондентів показало, що необхідно розширити підстави проведення освідчування і надати можливість слідчому за власним переконанням відповідно до вимог КПК України проводити її самостійно («за» висловились 87,4 % опитаних).

Так, наприклад С.А. Шейфер зазначає, що освідчування не може вважатися самостійною слідчою (розшуковою) дією і проводитися поза рамок судової експертизи. Науковець обґрунтовує свою позицію тим, що обстеження живих осіб шляхом медичного спостереження часто пов'язане з вирішенням складних завдань, які вимагають глибоких професійних знань [199, с. 24–25].

Дещо іншої позиції притримується Ю.В. Гаврилін, який під освідуванням розуміє різновид слідчого огляду, що складається з огляду тіла живої людини з метою виявлення на ньому особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень, виявлення стану сп'яніння або інших якостей та ознак, що мають значення для кримінального провадження, якщо для цього не потрібно проводити судову експертизу [200, с. 19].

Ми погоджуємось з думкою С.О. Сафронова, який відмічав, що «...під час розслідування кримінальних справ про тілесні ушкодження завжди рекомендується проводити освідування підозрюваного, потерпілого і в окремих випадках свідків-очевидців. Це пояснюється тим, що в процесі розслідування імовірність необхідності встановлення факту бійки, необхідної оборони для даної категорії справ велика» [201, с. 14]. Однак варто наголосити, що проведеним освідуванням особи можна виявити лише зовнішні індикатори, а не внутрішні особливості, морально-емоційний стан жертви, який потребує спеціального дослідження.

Таким чином, варто підкреслити, що проведення освідування є необхідною слідчою (розшуковою) дією при проведенні досудового розслідування вчиненого сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Аргументовано необхідність невідкладного проведення зазначеної СРД, оскільки залишені сліди з плином часу мають здатність зникати.

Наступною не менш важливою слідчою (розшуковою) дією, передбаченою КПК України, є допит.

М.В. Салтевський допит визначає як досудову, слідчу і судову дію, у процесі якої орган розслідування або суд одержують інформацію від допитуваного про обставини, що мають значення для встановлення істини по справі [188].

Своєю чергою, В. Ю. Шепітько вважав, що допит – одна з найскладніших слідчих (розшукових) дій, проведення якої вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання психології людини [190, с. 218].

На нашу думку, найбільш повне визначення поняття «допиту» подається в настільній книзі слідчого, де допит визначається як процесуальна дія, яка є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямованим на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини по даній справі [202, с. 78].

У контексті зазначеного Ганс Гросс писав: «Свідок невмілому слідчому або нічого не розповість, або розкаже несуттєве, або зовсім неправдиве, і той же свідок дасть досить правдиві, точні та докладні свідчення, тому слідчому, який зуміє зазирнути в його душу, зрозуміти і зуміти з ним зійтись» [203, с. 45].

Ефективне та якісне проведення допиту вимагає від слідчого ґрунтовного планування та підготовки. Складність допиту визначається не тільки тим, що слідчому, зазвичай, протистоїть особа, яка не бажає давати показання, але й тим, що в показаннях добросовісного допитуваного можуть бути помилки, перекручування і вигадки, які необхідно виявити і врахувати при оцінці та використанні показань [204, с. 6].

Допит, як і інші слідчі (розшукові) дії, можна поділити на три етапи: підготовчий, робочий та заключний. На підготовчому етапі, з метою його ефективного проведення, слідчий повинен вжити наступних заходів, а саме: вивчення матеріалів кримінального провадження; складання плану допиту; ознайомлення з даними про особу допитуваного; визначення кола питань, які

необхідно з'ясувати; з'ясування питання про застосування технічних засобів для фіксації проведення допиту [205, с. 112].

Досягнення високого ефективного результату напряду залежить від якості підготовки до запланованого допиту. Своєю чергою, здійснюючи підготовку до допиту неповнолітнього, предметом якого можуть бути запитання, що стосуються близьких родичів і членів його сім'ї, поряд з іншими питаннями, важливо уважно вивчити всі матеріали, відомості, які характеризують особу, яку допитують, а також ретельно акцентується увага на взаємовідносинах усередині сім'ї. Володіння даною інформацією дозволить встановити відповідний психологічний контакт і вибір конкретних тактичних прийомів.

Як слушно відмічають В.К. Весельський та В.С. Кузьмічов, планування і підготовка до проведення допиту включає в себе три основні елементи:

а) організаційний – забезпечення раціонального проведення допиту (коли і де доцільно провести його з позиції раціонального використання бюджету часу і можливостей слідчого – сьогодні, завтра, вранці, увечері, одному або з помічником, які використати технічні засоби тощо);

б) змістовний – визначення повноти і взаємозв'язку обставин, які підлягають встановленню;

в) тактичний – устанавлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту (кого допитати раніше, яку інформацію необхідно зібрати або перевірити для викриття неправдивих показань, який рівень «готовності» допитуваного для реалізації намічених тактичних прийомів тощо). Отже, організаційні аспекти допиту повинні включати в себе створення умов для вирішення тактичних завдань слідчої дії, що проводиться [206, с. 61].

Проведення допиту особи по кримінальних провадженнях щодо вчиненого сексуального насильства вимагає від слідчого володіння високою

професійною культурою та глибокими знаннями психології людини і методами.

Проведення допиту неповнолітньої особи має також деякі особливості, зокрема у випадку, коли у слідчого є обґрунтоване припущення, що особа може бути жертвою сексуального насильства, або на неї можливе вчинення тиску чи негативного впливу батьків або інших законних представників.

Зважаючи на зазначені обставини, проведення допиту можливе в місці провадження досудового розслідування чи за місцем перебування допитуваної особи, зазвичай у денний період доби. Рішення про місце проведення допиту приймає слідчий самостійно, враховуючи конкретну ситуацію. Але однозначно слідчий при виборі найбільш оптимального місця проведення допиту повинен враховувати місце проведення СРД, що сприятиме встановленню психологічного контакту з допитуваним; забезпечуватиме збереження слідчої таємниці [207, с. 132]. Поряд з цим варто додати, що наявність контакту не завжди означає єдність поглядів і позицій, вона відображає здатність взаємодіяти на шляху досягнення своїх цілей, які нерідко не співпадають у слідчого та допитуваного, а відтак психологічний контакт – це обстановка нормального спілкування під час проведення допиту [208, с. 6].

Під час робочого етапу слідчий повинен зосередити свої зусилля на встановленні комунікативного контакту з допитуваним у форматі довільної розповіді, бесіди [209]. Таким чином, особа, яку допитують, має можливість викласти відому їй інформацію по конкретному кримінальному провадженні. У даному випадку слідчому доцільно використати метод переконання. Дієвим також на цьому етапі є використання слідчим такого тактичного прийому, як постановка запитань, зміст яких свідчив би про знання слідчим обставин вчиненого кримінального правопорушення. Така обізнаність передбачає знання обстановки місця події, показань очевидців, свідків і т.ін., а також

відомостей про деякі характерні деталі поведінки допитуваного до чи після моменту вчинення кримінального правопорушення [185, с. 246]. Разом з тим, формулюючи запитання слідчому, варто враховувати характер запитань, які, своєю чергою, можуть бути: уточнюючими – спрямовані на найповніше і найточніше з'ясування питань, які мають значення при розслідуванні вчиненого сексуального насильства; нагадуючими – оживити пам'ять допитуваного, викликати певні асоціації; контрольними – спрямовані на перевірку даних, що були раніше повідомлені допитуваним, з'ясування джерел одержання фактів [210].

На останньому, заключному етапі, слідчий, що проводить допит, здійснює фіксацію результатів допиту в протоколі, де повно й об'єктивно відображає повідомлення під час розповіді та відповіді допитуваного на його запитання [211, с. 159].

Додатковим методом фіксації допиту може бути аудіо- та/або відеозапис. Його доцільно застосовувати у випадках складних допитів або ж таких, що супроводжуються визнанням підозрюваною особою своєї вини, або для фіксації показань потерпілого, який перебуває в тяжкому стані. Паралельно з аудіо- і відеозаписом слідчий веде протокол [185, с. 437].

Окремо варто звернути увагу на те, що відповідно до КПК України для потерпілого, підозрюваного й обвинуваченого давання показань є тільки правом, яким останні можуть скористатися для забезпечення своїх прав та інтересів.

Важливого значення для досудового розслідування сексуального насильства, вчиненого щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, має допит свідків кримінального правопорушення. Відтак, свідок може повідомити інформацію про особу підозрюваного, обвинуваченого, їх відносини з жертвою, поведінку в побуті, що може відіграти ключове значення при притягненні до кримінальної відповідальності.

Викликаючи свідка на допит, слідчому доцільно спланувати його таким чином, щоб були враховані час і місце проведення, тобто різні свідки не могли перетинатись і спілкуватись між собою, так як їх спілкування може вплинути на перебіг розслідування.

Аналіз кримінальних проваджень по справах даної категорії дозволив класифікувати свідків і потерпілих наступним чином:

- 1) за ступенем зв'язку:
 - близькі родичі: батьки, діти, рідні брати і сестри, члени сім'ї, які проживають разом;
 - близькі родичі: батьки, діти, рідні брати і сестри, члени сім'ї, які не проживають разом;
- 2) особи, які перебувають у близькому колі спілкування: сусіди, друзі, колеги по роботі, спільні знайомі потерпілого чи підозрюваного.

У контексті зазначеного варто відмітити, що допит свідків, які перебувають у сімейних відносинах, має свої особливості. Особи, які перебувають у сімейних зв'язках, часто проживають сумісно, перебуваючи при цьому у матеріальній залежності від кривдника, а особи, що належать до такої категорії, не завжди мають бажання спілкуватись про те, що відбувається всередині сім'ї. Зазвичай вказані особи перебувають у стані страху бути покараним у випадку розповіді правди. В таких ситуаціях слідчий повинен докласти максимум зусиль, щоб встановити психологічний контакт і подолати дану психологічну установку.

Окремої уваги заслуговує тактика проведення допиту дітей дошкільного віку, який, як правило, повинен проводитись у дитячих садках чи інших освітніх установах, тобто у місці їхнього звичного місцезнаходження. Своєю чергою, допит підлітків може проводитись у кабінеті директора або слідчого, зазвичай не повідомляючи батьків, щоб допит відбувся конфіденційно, але з обов'язковим дотриманням вимог

ст. ст. 166, 168 КПК України, представником закладу освітньої установи. Це робиться з метою усунення негативного впливу членів сім'ї на свідчення неповнолітньої особи.

Проводити СРД потрібно в якомога коротший термін, оскільки це є важливим моментом і пов'язано з емоційним станом, в якому перебуває неповнолітній після вчинення щодо нього сексуального насильства, так би мовити «під враженням».

Нами проведено аналіз матеріалів слідчої практики та анкетування практичних працівників Національної поліції України, які здійснювали досудове розслідування сексуального насильства щодо осіб, які перебували у сімейних відносинах. Отримані дані дозволили виокремити наступне: у 72,4 % кримінальних проваджень неповнолітній кривдник признається в учиненні кримінального правопорушення, у 34,7 % – підозрювана особа є повнолітньою; у більше половини матеріалів кримінальних проваджень (56,1 %) неповнолітні не скористалися правом відмовитись від давання показань; при проведенні одночасного допиту один із допитуваних заявляв суперечності, які потім виявлялись неправдивими свідченнями (33,4 %).

Резюмуючи зазначене, варто сказати, що проведення СРД по кримінальних провадженнях даної категорії мають свої особливості та специфіку, які слідчим працівникам під час провадження досудового розслідування необхідно однозначно враховувати.

3.2 Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування по справах зазначеної категорії

Важливою складовою розробки методики розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, є

виокремлення типових слідчих ситуацій, які багато в чому визначають зміст і напрям діяльності суб'єктів кримінального переслідування на кожному етапі розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень. А.Н. Васильєв справедливо вказував, що напрями розслідування визначаються вихідними даними, наявними в початковий період розслідування, тобто у період, коли ще невідомо, який саме злочин скоєно, а діяти необхідно оперативно, «по гарячих слідах» [212, с. 33].

Діяльність, спрямована на розслідування злочинів, зазвичай проходить у конкретних умовах часу, місця, навколишнього середовища, взаємозв'язках з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, які опинилися в сфері кримінально-процесуальних відносин, і під впливом інших факторів часом залишаються невідомими для слідчого (дознавача). Ця складна система взаємодій, на думку Р.С. Белкіна, утворює в результаті ту конкретну обстановку, в якій діють слідчий (дознавач) та інші суб'єкти, які беруть участь у процесі доказування. Ця обстановка отримала в криміналістиці назву слідчої ситуації [213, с. 448].

У широкому сенсі під ситуацією розуміють сукупність, поєднання будь-яких чинників, обставин, під впливом яких протікають події [214; 215, с. 625; 216, с. 397]. В контексті зазначеного впливає, що слідча ситуація – це ситуація, що складається в ході здійснення досудового розслідування.

Вперше визначення поняття слідчої ситуації було запропоновано О.Н. Колесніченком, який слідчу ситуацію визначав як «певне становище у розслідуванні злочину, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу та виникаючими у зв'язку з цим конкретними завданнями його збирання та перевірки» [217, с. 214]. У подальших своїх дослідженнях учений визначив слідчу ситуацію як сукупність даних, що характеризують обстановку, в якій слідчому потрібно діяти, фактичний стан та перспективи кримінальної справи, оперативні розробки органів дізнання.

На думку криміналіста, у здійсненні принципу індивідуальності розслідування можуть бути виділені такі два основних елементи:

- 1) аналіз та оцінка слідчої ситуації;
- 2) вибір більш ефективної системи прийомів розслідування [218, с. 16].

Своєю чергою, Л.Я. Драпкін, вивчаючи суть слідчих ситуацій, розглядає їх в аспекті «розумової діяльності слідчого» [219, с. 26].

На думку І.Ф. Герасимова, «слідча ситуація – це сукупність обставин у справі (обстановка, положення), які можуть бути сприятливими або несприятливими (у різному ступені) для яких-небудь висновків і дій слідчого» [220, с. 82].

Дещо інше визначення запропонували В.К. Лисиченко та О.В. Батюк, які слідчу ситуацію представляють як сукупність умов, що об'єктивно складаються в процесі розслідування злочинів, утворюють своєрідну обстановку на його певний момент, яка ставить перед слідчим проблему вибору відповідного напрямку подальших дій і прийняття тактичних рішень [221, с. 5]. Разом з тим С. В. Веліканов охарактеризував цю категорію як сукупність сформованих на певному етапі умов – положення, стану й обстановки – розслідування, що сприймаються, оцінюються та використовуються слідчим для вирішення тактичних задач і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [28, с. 7]. Узагальнено, що спільним у наведених визначеннях є те, на що вказують автори, а саме: сукупність умов, які виникають на певному етапі кримінального провадження.

Цікаву позицію висловив Р.Л. Степанюк, який наголосив на тому, що типова слідча ситуація може бути визначена як сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів абстрагована штучна модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про

обставини злочину й обставини, що склалися на відповідному етапі розслідування [222, с. 111].

С.С. Чернявський під типовою слідчою ситуацією розуміє інформаційну модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії [223, с. 405]. У розумінні автора присутня певна інформаційна модель, якій характерна сукупність різних ознак, факторів та обставин.

Дещо інше бачення слідчої ситуації представлено Г.А. Матусовським, який характеризує його як уявну динамічну модель, що відображає інформаційно-логічний, тактико-психологічний, тактико-керівний та організаційний стани, що склалися у кримінальній справі, й характеризує сприятливий (чи несприятливий) перебіг процесу розслідування [224, с. 165].

Провівши анкетоване опитування, ми з'ясували, що по-різному у визначенні типової слідчої ситуації орієнтуються і практичні працівники. Відповідно до опитування, 61,2 % респондентів, які брали участь в розслідуванні вчинення сексуального насильства у сім'ї, відмітили, що слідча ситуація – це проста сукупність доказів у кримінальному провадженні; 19,7 % переконані, що це повна характеристика стану розслідування на певний конкретний момент; 7,6 % – зовнішня по відношенню до процесу розслідування обстановка, а 11,5 % респондентів взагалі не змогли визначити поняття слідчої ситуації (Додаток Б).

Типова слідча ситуація визначає стан і перебіг слідчого провадження, вирішені та незавершені завдання, результати, виникаючі складнощі, наявність в органів досудового розслідування можливостей установити істину по кримінальному провадженні.

У контексті зазначеного варто висвітлити позицію Л.О. Бондаренка, який виокремлює декілька груп як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, які впливають на поширення вчинення сексуального насильства щодо особи,

яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Урахування наведених нижче чинників дозволить слідчому більш раціонально підійти до проведення досудового розслідування по кримінальних провадженнях зазначеної категорії, зокрема Л.О. Бондаренко виокремлює наступні групи чинників:

1) соціально-економічні:

- соціально-економічна нестабільність у державі;
- криміналізація економіки держави;
- наявність тіньової економіки;
- бідність;
- безробіття;
- зубожіння населення;
- деформації у сфері розподілу благ;
- деформація споживацьких установок;
- соціальна нерівність;
- бажання неповнолітніх швидко стати матеріально незалежними;

2) психофізіологічні:

- акселерація;
- наявні психічні відхилення (психопатія, олігофренія в ступені дебільності і т. ін.);
- експериментальна форма сексуальної поведінки як наслідок порушення процесу психосексуального розвитку дівчинки;
- гіперсексуальність як наслідок підвищення рівня статевих гормонів;
- сексуальна компульсивність (сексуальна залежність), в основі якої лежить підвищена сексуальна активність, пов'язана з компульсивним (непоборним) тяжінням і нездатністю контролювати сексуальні бажання.

3) психолого-педагогічні:

- дефіцит емоційного контакту з батьками, особливо з матір'ю;
- висока особистісна тривожність;
- порушення у сфері міжособистісних відносин (нездатність індивіда встановити адекватний контакт з оточуючим середовищем);
- бажання виглядати дорослим;
- прагнення здобути підтримку й захоплення ровесників;
- несформована або деформована система моральних цінностей;
- бажання самоствердження;
- цікавість;
- орієнтація на задоволення своїх потреб будь-якою ціною;
- відчуження сексуальних відносин [225].

Своєю чергою, до суб'єктивних чинників В.К. Весельський відносить наступні:

- психологічний стан осіб, які фігурують у розслідуваній справі;
- психологічний стан слідчого, рівень його знань і вмінь, практичний досвід, здатність приймати і реалізовувати рішення в екстремальних умовах;
- протидія встановленню істини з боку злочинця та його зв'язків, а іноді потерпілого та свідків;
- сприятливий (безконфліктний) перебіг розслідування;
- зусилля слідчого, спрямовані на зміну слідчої ситуації в бажану сторону;
- наслідки помилкових дій слідчого, оперативного працівника, експерта;
- наслідки розголошення даних досудового слідства;
- непередбачені дії потерпілого або осіб, непричетних до розслідування [226, с. 194–195].

Т. А. Шевчук серед суб'єктивних чинників називає наступні: зваблення дорослими, примус; низький рівень сексуальної культури особистості;

конфлікти в сім'ї; насилля в сім'ї; неблагополуччя в родині: пияцтво й аморальна поведінка батьків; виховання в неповній сім'ї; бездоглядність; занадто жорсткий контроль з боку батьків; порушення емоційних контактів з батьками, особливо з матір'ю; зниження престижу материнства; соціальне сирітство; невідповідність освітніх програм статевого виховання; недоліки статево-рольового виховання; відчуження від школи, розрив позитивних зв'язків зі школою; ранній початок статевого життя; статева деморалізація в суспільства, споживацька психологія. Ефективними адміністративно-профілактичними заходами представляються комплексні заходи щодо попередження втягнення неповнолітніх до проституції, здійснювані злагоджено у взаємодії органів освіти, охорони здоров'я, міліції та ін. Але першочергове значення має здійснення комплексу соціально-економічних, моральних, правових заходів на подолання залучення в проституцію [227].

Варто звернути увагу, що при здійсненні досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебувала у сімейних або близьких відносинах, важливого значення набуває врахування зазначених чинників. Зважаючи на них, слідчий зможе більше проводити слідчих (розшукових) дії, спрямованих на розслідування проваджень даної категорії.

Разом з тим, визнаючи цікавість усіх доводів, наведених сторонами, вважаємо, що було б правильним приєднатися до точки зору Р.С. Белкіна, на підтвердження чого наводимо наступне твердження. Видається, що деформація об'єктивних умов у свідомості особи, яка здійснює провадження у кримінальному провадженні, безумовно, має місце, поряд з цим таке переломлення ніяк не впливає на існування об'єктивних умов. До того ж ігнорувати останніх – означає забути, що такі умови продовжують впливати як на загальну об'єктивну ситуацію, так і на свідомість особи, яка проводить досудове розслідування [228]. Таким чином, варто зауважити, що було б невірним применшувати роль об'єктивних умов, як це робить Л.Я. Драпкін,

оскільки їх існування не залежить від усвідомлення особою, яка проводить розслідування. Окрім цього, постає логічне запитання щодо усвідомлення об'єктивних умов іншими учасниками кримінальних процесуальних відносин [219]. У контексті наведеного не менш важливим є питанням щодо необхідності виокремлення додаткових критеріїв такого усвідомлення. Сказане приводить тільки до одного – картина сприйняття слідчої ситуації з точки зору суб'єктивізму породжує масу питань, на які немає відповідей.

Констатуючи зазначене, можна узагальнити, що слідча ситуація формує у своїй сукупності динамічну систему, що постійно змінюється під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів. Що стосується вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, об'єктивними факторами виступають:

- встановлення самого факту сексуального насильства, форми прояву насильства, а також фактичних даних щодо вчиненої кримінальної події (час, місце, способи, механізм злочинної події загалом, наслідки злочину, кількість злочинців і потерпілих та ін.), наявних у певний момент проведення досудового розслідування в розпорядженні слідчого (дізнавача);
- встановлення родинних зв'язків між потерпілим і кривдником;
- наявність та особливості носіїв криміналістично значимої інформації про кримінальну подію та її учасників (їх стійкість, надійність, належність і т.ін.), які доступні слідчому, але ним не застосовані;
- об'єктивні можливості забезпечення збереження матеріальних та ідеальних слідів про кримінальну подію, а також наявність інформації щодо знищення можливих доказів;
- період часу, що пройшов з моменту вчинення злочину, а також термін прийняття рішень слідчим, встановлений кримінальним процесуальним законодавством;

- наявність і характер криміналістично значимої інформації, отриманої в результаті досудового розслідування, щодо складу і механізму вчинення злочину та обставин, що підлягають встановленню та доказуванню;

- організаційно-тактичне, техніко-криміналістичне, інформаційно-облікове забезпечення проведення досудового розслідування;

- наявність актуальної оперативно-розшукової інформації.

Разом з тим до умов суб'єктивного характеру вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, можна віднести:

- наявність (відсутність) комунікативного контакту між учасниками кримінальних процесуальних відносин (слідчий (дознавач) – злочинець – жертва – інші учасники);

- рівень теоретичних, професійних знань, умінь, а також наявність практичного досвіду роботи з неповнолітніми та розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії;

- ступінь поінформованості щодо наявних у правоохоронних органів доказів;

- характер протидії розслідуванню злочинів з боку жертви злочину та інших членів сім'ї, а також інших зацікавлених у результаті справи осіб і їх наслідки;

- можливі слідчі помилки та характер їх наслідків;

- громадська оцінка розслідуваної кримінальної події, наявна на момент проведення досудового розслідування.

Підкреслюючи зазначене вище, варто зауважити, що перерахована сукупність об'єктивних і суб'єктивних причин та умов обумовлює індивідуальність слідчої ситуації на певному етапі розслідування вчиненого сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, її специфічний зміст [228]. Водночас особливості тієї чи іншої

слідчої ситуації зумовлюють специфіку діяльності слідчого (дознавача) в подальшому розслідуванні кримінального провадження.

Виходячи з того, що кожна слідча ситуація є складним утворенням, їй притаманно безліч зв'язків. Відтак важливого значення набуває правильне визначення її структури, яка характеризується не тільки оптимальною кількістю елементів, що виражають її сутність, а й їх взаємний зв'язок і взаємозалежність.

Наприклад, на думку І.А. Возгріна, до основних елементів побудови моделі слідчої ситуації щодо до будь-якого розслідуваного виду злочину необхідно відносити:

1. Елементи слідчої ситуації, що зумовлені особливостями злочину і інформацією щодо нього:

1) елементи, пов'язані з подією злочину:

- зміст злочинних дій (час, місце, спосіб та інше);
- наслідки злочину;
- кількість злочинців;
- затримані або незатримані злочинці;
- виявлено або не виявлено викрадене і т.ін.;

2) елементи, пов'язані з інформацією про подію злочину:

- час, що минув з моменту вчинення злочину і до надходження інформації про подію злочину;
- джерело первинної інформації про подію злочину;
- зміст первинної інформації про подію злочину;
- повнота, достовірність і належність первинної інформації про подію злочину.

2. Елементи слідчої ситуації, що пов'язані з результатами первісної роботи слідчого:

- зміст і результати перевірки первинної інформації про злочин;

- обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі (перш за все обставини, що підлягають невідкладному доведенню);

- зміст і кількість висунутих слідчих версій [229, с. 332].

Р.С. Белкін у своєму розумінні слідчої ситуації виокремлює наступні компоненти:

- компоненти психологічного характеру: результат конфлікту між слідчим і особами, яким він протистоїть, а саме прояв психологічних властивостей слідчого, осіб, які проходять по справі та ін.;

- компоненти інформаційного характеру: поінформованість слідчого (про обставини злочину, можливі докази, можливості їх виявлення та експертного дослідження, місця приховування шуканого та ін.); обізнаність слідчого та інших учасників, які проходять по справі (про ступінь інформованості слідчого і свідка, про виявлені та невиявлені докази, про можливі наміри слідчого та ін.);

- компоненти процесуального і тактичного характеру: стан провадження у справі, можливість обрання запобіжного заходу, ізоляції один від одного осіб, які проходять по справі, проведення конкретної слідчої (розшукової) дії та ін.;

- компоненти матеріального та організаційно-технічного характеру: наявність комунікацій між черговою частиною підрозділу НП і оперативно-слідчою групою, наявність засобів передачі інформації з облікових апаратів підрозділів НП, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін. [194, с. 149–154].

У межах наукового дослідження важко сконструювати слідчу ситуацію, яка б враховувала всі запропоновані даними авторами елементи. Перераховані компоненти (елементи) можуть мати своє вираження в окремих видах слідчих ситуацій. Однак в рамках наукового дослідження варто враховувати тільки інформаційний компонент слідчої ситуації, той, який

можна спрогнозувати; він легко піддається оцінці й може використовуватися при розробці програм дій слідчого (дізнавача) [230]. Таку слідчу ситуацію, в основі якої лежить тільки інформаційний елемент, називають типовою слідчою ситуацією. Під типовою слідчою ситуацією розуміється ситуація, в структурі якої переважають загальні, повторювані риси, властиві всім ситуаціям того ж порядку [216, с. 409]. Значимість типових слідчих ситуацій пов'язана з тим, що їх знання дозволяє особі, яка проводить досудове розслідування, визначати і коригувати основні напрями майбутньої роботи по кримінальному провадженню, конкретизувати тактичні завдання в даний момент розслідування і приймати відповідні тактично вірні рішення.

Варто відзначити, що спільним у думках науковців є те, що початкова слідча ситуація включає низку етапів, проходження яких означає її вирішення. Для кожного етапу проходження окреслено характерні завдання, які необхідно вирішити. Загальними для них є отримання інформації, її уточнення та прийняття рішення про зміст першочергових слідчих дій і складання плану їх реалізації, втілення прийнятого рішення шляхом провадження першочергових слідчих (розшукових) дій, в ряді випадків у поєднанні з оперативно-розшуковими заходами, розшук і затримання підозрюваного, його особистий обшук, обшук житла, обшук за місцем роботи, аналіз усієї сукупності отриманих даних, висунення слідчих версій, складання плану подальшого розслідування по кримінальному провадженню [231, с. 142].

Також необхідно додати, що деякі науковці поділяють слідчі ситуації на:

- сприятливі та несприятливі;
- безконфліктні та конфліктні;
- початкові, проміжні та кінцеві;
- типові та специфічні.

Важливим є також поділ типових слідчих ситуацій залежно від етапу досудового розслідування. З огляду на це визначають типові слідчі ситуації на стадії виявлення злочину та етапах його розслідування [232, с. 366].

Як справедливо відмічає В.О. Малярова, визначаючи зміст і межі етапів розслідування злочину, початковий етап починається з моменту внесення відомостей про подію до ЄРДР і закінчується винесенням письмового повідомлення про підозру, що робиться за наявності достатніх доказів (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України) [233, с. 88–89].

Вибір оптимальних напрямів розслідування пов'язаний, насамперед, з вихідною інформацією, яка є в наявності в первинних матеріалах, що слугували підставою для порушення кримінальної справи. Тому ситуації, що склалися на первинному етапі розслідування, варіюються залежно від джерел одержання відповідної інформації про подію, що має ознаки злочину, і значною мірою зумовлюється характером і повнотою вихідних відомостей про спосіб, місце, час учинення злочину, кількість фактів, наявність очевидців, особистості підозрюваного, неповнолітнього тощо [234, с. 122].

Провівши вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо вчиненого сексуального насильства відносно особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, можемо узагальнити типові слідчі ситуації, серед яких виокремлюємо наступні:

– встановлено факт вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, проте відсутня інформація про причетність до злочину членів сім'ї, особистість злочинця не встановлено.

Зазначена типова слідча ситуація найчастіше має місце тоді, коли жертва, яка, як правило, уже багато разів зазнавала насильства і раніше не зверталася по допомогу до державних органів, вирішила, у зв'язку із черговим насильством, покласти цьому край, а також у випадках, коли

надається медична допомога і співробітники медичних установ повідомляють про факт кримінального насильства в сім'ї.

У цьому випадку дуже важливою для розслідування є активна позиція жертви насильства щодо покарання правовими засобами насильника. У зв'язку з цим така ситуація досить сприятлива для успішного досягнення мети розслідування. Особливо цінною така ситуація стає, якщо відсутні свідки насильства.

З метою перевірки версії по факту сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або в близьких відносинах, необхідно:

- встановити всі членів сім'ї та осіб, які перебувають у близьких відносинах до потерпілого;

- з'ясувати характер наявних взаємин у сім'ї, з цією метою потрібно допитати не тільки членів сім'ї, а й інших родичів, сусідів, товаришів по службі, вчителів у школі або вихователів у дитячому садку; отримати відповідну інформацію від дільничного офіцера поліції;

- при отриманні інформації про скандали, сварки в родині, іншої інформації, що свідчить про неблагополучні відносини в сім'ї, перевірити членів сім'ї на причетність до вчиненого сексуального насильства: їх місцезнаходження в момент заподіяння кривди; наявність доступу до знарядь злочину;

- що передувало насильству; що слугувало мотивом спричинення насильства; коли, де, хто здійснив насильство; у чому конкретно виражалось насильство (побої, мордування, сексуальні домагання тощо); хто і що говорив; які дії здійснювалися і в якій послідовності; які засоби використовувались при насильстві; чи звала жертва на допомогу і яким чином; хто ще із членів сім'ї знаходився вдома і які дії вони здійснювали; що було далі після закінчення акту насильства;

- у випадках вчинення сексуального насильства, що призвело до тяжких наслідків у вигляді смерті, а труп був знайдений не за місцем проживання і не на місці вчинення злочину, провести обшук за місцем проживання померлого з метою виявлення слідів злочину (насамперед слідів біологічного походження), знаряддя злочину та інших речей, що можуть вказувати на причетність до сексуального насильства;

- провести детальний огляд підозрілих членів сім'ї або осіб, які мали близькі відносини на предмет виявлення слідів опору жертви;

- у випадку наявності підстав (при розслідуванні факту доведення до самогубства; молодий (малолітній) вік жертви і т.ін.) вилучити наявні технічні пристрої (мобільний телефон, планшет, комп'ютер) жертви (в ході обшуку або виїмки) і вивчити та провести аналіз її цифрової та електронної переписки, відвідувані нею чати та ін.

Під час отримання повідомлення про вчинене сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, як правило, необхідно провести огляд місця події. Відповідно до матеріалів слідчої практики ця слідча (розшукова) дія проводилася у 89,1 % випадків. Найчастіше місцем події виступає оселя, в якій сумісно мешкає як потерпілий, так і особа, яка спричинила тілесні ушкодження, при цьому вони ще є членами однієї сім'ї, або особою, яка входить до близького кола спілкування.

Крім відібрання пояснень від учасників події додатково необхідно опитати інших членів сім'ї, яким також потрібно роз'яснити право, пов'язане з конституційною нормою, про можливість відмови в дачі пояснень щодо членів сім'ї. При прийнятті пояснень від сусідів і знайомих, крім факту безпосереднього нанесення тілесних ушкоджень, необхідно встановлювати та фіксувати відомості про внутрішньосімейні стосунки її членів з метою

встановлення не тільки кримінального насильства, а й можливих фактів віктимологічної поведінки жертви цього злочину.

Ураховуючи особливості внутрішньосімейних відносин, досудове розслідування повинно проводитися терміново, необхідно якомога швидше здійснити всі необхідні слідчі (розшукові) дії, проведення яких пов'язано з участю потерпілої особи. Це, насамперед, зумовлено тим, що під час проведення досудового слідства насильник буде впливати на заявника і сторони можуть дійти згоди, можуть мати місце погрози, шантаж тощо, і потерпілий буде змушений відмовитися від своєї заяви та від своїх свідчень. Так, за даними нашого дослідження, насильник погрожував жертві у 78,4 % випадків (Додаток Б). Тому необхідно спланувати термінове здійснення необхідних слідчих дій за участю потерпілого, які варто провести, як правило, до його контакту з насильником після заяви про вчинене сексуальне насильство;

– слідча ситуація, коли є член сім'ї, який зазнав сексуального насильства, проте його пояснення щодо ситуації, що трапилася, за отриманою інформацією не відповідають дійсності.

Варто відмітити, що дана ситуація є найбільш складною у проведенні досудового розслідування, так як сам факт насильницьких дій не можна залишати без покарання, це може призвести до ще більш тяжких наслідків. З іншого боку – приховування злочину самим потерпілим у процесі розслідування призводить до протидії розслідуванню не тільки з боку жертви злочину, а й з боку інших осіб.

При проведенні досудового слідства по справах зазначеної категорії наявні розбіжності у свідченнях її учасників, що підтверджується вивченням кримінальних справ і проведенням опитуванням слідчих. З огляду на це тому необхідно проводити очну ставку. За нашими відомостями, одночасний допит проводився у 67,6 % випадків. До цієї слідчої дії необхідно ретельно

підготуватися та створити відповідні умови для того, щоб її провести якнайшвидше. Це зумовлено можливістю виникнення та ескалації конфліктної ситуації між її учасниками, так само як і злагодження конфлікту, що в кінцевому результаті може призвести до відсутності претензій з боку потерпілої особи;

– слідча ситуація, коли отримано інформацію про сексуальне насильство, яке вчинене в родині, і встановлено особу, яка його вчинила.

Варто зауважити, що дана слідча ситуація є найбільш поширеною. Враховуючи те, що з інформаційної точки зору дана ситуація є сприятливою, це не означає, що слідчий (дізнавач) не відчуває труднощів при провадженні досудового розслідування. Складність даної слідчої ситуації, як це не парадоксально звучить, полягає саме в її простоті. Слідчий, зважаючи, що наявної інформації достатньо для завершення досудового розслідування в короткі терміни, допускає значну кількість помилок і неточностей, пов'язаних, передусім, з недостатнім закріпленням і перевіркою доказів. Разом з тим сім'я – це близькі відносини між особами, які склалися впродовж досить тривалого часу (протягом не одного року), це люди, які відчували разом і радість, і горе, тому будувати доказову базу тільки на їх свідченнях не варто і не доцільно. Всі отримані свідчення необхідно перевірити та підкріпити речовими доказами. Не можна не враховувати можливість самообмови, повідомлення завідомо неправдивих показань. Алгоритм дій у даній ситуації повинен включати в себе встановлення обставин, що підлягають доказуванню, зокрема:

1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину). Встановлюючи час здійснення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, необхідно з'ясувати, де в цей час перебували інші члени сім'ї. Це з'ясовується шляхом проведення їх допиту, проведення допиту осіб, на яких вони вказують, як на

свідків, їх відсутності вдома (алібі) і т.ін. Місце вчинення сексуального насильницького злочину в родині має бути ретельно оглянуто з метою виявлення і вилучення слідів вчинення кримінального правопорушення саме в цій кімнаті, кухні та ін. Разом з тим у якості додаткових засобів фіксації необхідно використовувати фотофіксацію, а також скласти схему розташування меблів і виявлених слідів у приміщенні, де вчинено злочин. Надалі, при допиті потерпілої особи підозрюваного необхідно використовувати зроблені фотографії, схему, для того, щоб максимально деталізувати їх показання. Допит бажано проводити під відеозапис. Для встановлення способу вчинення сексуального насильницького злочину проводяться судово-медична, трасологічна (по пошкодженнях на одязі) та інші експертиза, виїмка і огляд одягу потерпілого і підозрюваного. Якщо при вчиненні злочину використовувалося якесь знаряддя, то необхідно:

- знаряддя виявити, вилучити та оглянути;
- направити на проведення дактилоскопічної і трасологічної експертизи;
- пред'явити для впізнання іншим членам сім'ї;
- допитати всіх членів сім'ї про місцезнаходження даного предмета за звичних обставин;
- при допиті потерпілої і підозрюваного, можливих свідків-очевидців з'ясувати, як знаряддя злочину виявилось на місці злочину: хто його дістав, навіщо і т. ін.;

2) винність особи у вчиненні сексуального насильства, форма його провини і мотиви. Шляхом проведення допитів потерпілої особи, підозрюваного, можливих свідків-очевидців встановити, хто був винуватцем конфлікту, чи не було в діях підозрюваного ознак самооборони, чи не перебував він у стані афекту, чи носили його дії умисний характер; як повадився підозрюваний після скоєння насильницьких дій щодо потерпілої;

3) обставини, що характеризують особу обвинуваченого. У матеріалах кримінального провадження обов'язково повинна бути довідка від дільничного офіцера поліції, в якій повинна бути відображена інформація про те, чи надходили звернення до цього часу щодо тієї чи іншої сім'ї, якщо так, то з якого приводу, хто був ініціатором звернення до поліції, чим зазвичай вказані виклики закінчувались;

4) обставини, що сприяли вчиненню сексуального насильства. При розслідуванні кримінального провадження щодо вчиненого сексуального насильства відносно особи, яка перебувала у сімейних або близьких відносинах, це дуже важливий момент, який дозволить зрозуміти, ким у сім'ї є потерпілий, зокрема чи це жертва постійного насильства в сім'ї чи сам «домашній тиран». З'ясування даних обставин має вагоме значення не тільки для кваліфікації того, що сталося, але і для вибору найкращої тактики при провадженні слідчих (розшукових) дій.

Зауважимо, що потреба в розробці та формуванні типових програм початкового етапу розслідування вчиненого сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, полягає в забезпеченні системної роботи з наявною інформацією, цілеспрямованому пошуку відсутніх даних. При цьому використання програмно-цільового методу дає можливість уникнути суб'єктивного підходу в розслідуванні кримінальних проваджень зазначеної категорії.

Поряд з цим варто додати, що типові криміналістичні програми розслідування містять лише загальні завдання і не відображають специфіки розслідування по конкретних кримінальних провадженнях. В силу цього їх варіація відбувається стосовно конкретної слідчої ситуації, до обсягу наявної криміналістично значимої інформації на початковому етапі розслідування злочину, вчиненого при певних обставинах. При цьому процес формування конкретної програми початкового етапу розслідування сексуального

насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, включає в себе наступну систему:

- 1) дії, спрямовані на вибір конкретної типової програми, слідчої ситуації або розв'язуваної задачі розслідування;
- 2) аналіз криміналістично значимої інформації, отриманої під час перевірки повідомлень про вчинений злочин, і з'ясування можливості використання тієї чи іншої типової програми;
- 3) дії, спрямовані на визначення діапазону дослідницько-перевірочної діяльності щодо вирішення конкретних завдань ситуації, що склалася.

Викладене дозволяє зробити висновок, що слідча ситуація не тільки охоплює ті чинники, дослідження яких допомагає визначити напрям, межі та обсяг розслідування, але і коригує діяльність слідчого (дознавача). Водночас обрані суб'єктом розслідування слідчі (розшукові) дії зумовлюються значною мірою виходячи з його особистого професійного досвіду та інтуїції. При цьому слідчі ситуації є структурними елементами конкретного етапу розслідування у приватній криміналістичній методиці й слугують вихідним (початковим, відправним) етапом у розробці рекомендацій розслідування злочинів.

3.3 Взаємодія слідчих, оперативних підрозділів та інших суб'єктів під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах

При здійсненні будь-якого процесу найбільш раціональною та доцільною формою збільшення можливостей є об'єднання спільних зусиль [235].

Здійснення ефективного досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, зокрема, неможливе без належної налагодженої взаємодії всіх суб'єктів, задіяних у процесі розслідування. Сексуальне насильство, вчинене щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, є насамперед комплексною проблемою і лише шляхом комплексного підходу до її вирішення можна досягти ефективного результату.

На сучасному етапі становлення української державності питанням взаємодії присвячувались наукові праці вітчизняних учених. Так, особливий внесок у розроблення наукових положень із зазначеної проблематики зробили А. М. Бандурка, О. В. Баулін, С. М. Вологій, М. М. Гапанович, О. М. Джужа, В. М. Круглий, В. О. Кучер, О. А. Мартиненко, І. І. Мартинович, В. В. Пивоваров, Д. П. Письменний, В. М. Плішкін, М. А. Погорецький, В. М. Тертишник та інші науковці.

Дослідженням теоретичних і практичних аспектів взаємодії слідчих та інших підрозділів під час здійснення досудового розслідування займалися такі вчені-науковці, як: Т. А. Авер'янова, В. Я. Горбачевський, Г. Б. Дерягін, М. А. Догадіна, В. І. Захаров, І. О. Ієрусалимов, І. С. Кон, І. Ю. Кулєєва, І. В. Куртинов, О. В. Лускатов, Р. Н. Хатипов, О. В. Шапкін, Ю. В. Шепітько та інші. Проте, незважаючи на наявні дослідження вказаної проблеми, між вченими та практиками досі наявні різні думки та погляди, разом з тим у зв'язку з прийняттям у 2012 році нового КПК України окремі організаційні й процесуальні особливості виконання доручень слідчих підрозділів оперативними підрозділами Національної поліції залишаються дискусійними.

Відповідно до тлумачного словника під терміном «взаємодія» у загальному значенні потрібно розуміти «погоджена дія між ким-небудь» [236, с. 85]. У новому українському словнику вказано, що взаємодія – це взаємний зв'язок між предметами у дії [237].

Так, філософський словник визначає «взаємодію» як «філософську категорію, яка відображає процеси впливу різних об'єктів один щодо одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також виникнення одного об'єкта через інший» [238, с. 81]. Дослідник О. М. Авер'янов зазначає, що взаємодія з філософського погляду – це динамічний зв'язок, у процесі якого змінюються один або всі пов'язані елементи [239, с. 3–4].

С. С. Чернявський взаємодією під час протидії злочинності розуміє як узгоджену діяльність уповноважених суб'єктів з оптимальним співвідношенням методів і засобів, визначених для кожного з них [240, с. 17].

Більш ширше визначення поняття взаємодії слідчого з іншими підрозділами НП України дає А. А. Патик, який пропонує під ним розуміти:

- 1) активну та цілеспрямовану діяльність слідчих і співробітників оперативно-розшукових підрозділів;
- 2) кожен суб'єкт цієї діяльності застосовує специфічні заходи (слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи (далі – ОРЗ) у межах повноважень, встановлених законом;
- 3) це узгоджені за місцем, часом і метою спільні дії двох чи більше суб'єктів, спрямовані на впровадження одержаних у результаті ОРЗ відомостей у кримінальне судочинство;
- 4) у спільних планах (реалізація оперативно-розшукової інформації, проведення досудового слідства з конкретного кримінального провадження тощо) потрібно передбачити комплекс оперативно-розшукових та слідчих дій у такому порядку, щоб їх проведення було несподіваним для осіб, дії яких перевіряються, їх співучасників і мало якнайбільший ефект у закріпленні процесуальним шляхом обставин, що підлягають доказуванню;
- 5) у процесі проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та ОРЗ потрібно суворо дотримуватися вимог Конституції України, чинного

законодавства, принципів кримінального судочинства та оперативно-розшукової діяльності;

б) дії зазначених суб'єктів мають бути спрямовані на забезпечення введення оперативно-розшукової інформації у кримінальне судочинство за допомогою процесуальних засобів шляхом проведення відповідних слідчих (розшукових) дій та прийняття процесуальних рішень [241, с. 36–37].

Як зазначає В. В. Топчій, під взаємодією слідчого й оперативного підрозділу під час розслідування кримінальних проваджень варто розуміти засновану на законах і відомчих нормативних актах їх спільну узгоджену діяльність (за цілями, характером, місцем і часом), яка спрямована на виконання завдань кримінального судочинства, за керівної та організаційної ролі слідчого й чіткого розмежування компетенцій [242, с. 139].

Резюмуючи зазначене, варто зауважити, що незважаючи на те, що кожен автор намагається запропонувати своє розуміння поняття взаємодії слідчих та інших підрозділів, однак дані поняття відрізняються лише за повнотою визначення та спеціалізованою орієнтацією на певний вид діяльності. Більшість думок стосується визначення взаємодії взагалі, тому ми не будемо детально зупинятися на розгляді думок науковців з цього приводу.

Важливість та необхідність взаємодії слідчого з іншими підрозділами НП України, з іншими органами і службами під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, зумовлена низкою обставин:

- спільністю завдань, які постають перед підрозділами Національної поліції та іншими державними установами, діяльність яких спрямована на виявлення та запобігання сексуального насильства у сім'ї;
- різним обсягом компетентностей та повноважень;
- характером заходів, здійснюваних з метою виявлення та припинення вчинення сексуального насильства в сім'ї;

– взаємозалежністю кінцевих результатів їхньої спільної діяльності.

Добре організована взаємодія слідчого з іншими підрозділами поліції сприяє правильному визначенню напрямів розслідування та слугує більш швидкому й повному виявленню всіх обставин, що входять до предмета доказування, а також допомагає визначитись із джерелами отримання доказової інформації та є одним із найефективніших засобів вирішення завдань кримінального судочинства [243, с. 248].

Важливою при взаємодії, на нашу думку, є необхідність дотримання певних принципів. Так, І. В. Озерський виокремлює загальні та спеціальні принципи взаємодії, серед яких до загальних відносяться: законність, науковість, безперервність взаємодії, плановість; до спеціальних: постійний обмін інформацією, узгодженість, оперативність, взаємодовіра, конфіденційність, розмежування компетенції, керованість, циклічність [244].

Взаємодія спрямована на виявлення, припинення, розкриття та розслідування вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, здійснюється у певних формах. З теоретичної точки зору форма характеризується як організаційна сторона і передбачає структуру заходів, час і тривалість їх проведення, методи і специфіку взаємодії суб'єкта та об'єкта діяльності.

Що стосується взаємодії слідчого та оперативних підрозділів НП України під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, потрібно розуміти ділову, активну, цілеспрямовану, погоджену за часом, місцем і змістом, а також визначеною законодавством діяльність слідчого й оперативних підрозділів поліції, органів безпеки, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України для раціонального використання наявних сил та швидкого і

якісного виявлення, розкриття й розслідування кримінального провадження [245].

Правовою основою взаємодії слідчого з оперативними підрозділами поліції під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, є Кримінальний процесуальний кодекс України [119], Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [246] та Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні від 7 липня 2017 р. № 575 [247]. Разом з тим за допомогою оперативних підрозділів НП України слідчий може ефективно вирішувати конкретні питання в тих випадках, коли з певних причин він самотійно не в змозі провести ту чи іншу слідчу (розшукову) дію і коли для досягнення поставленої мети необхідне проведення оперативно-розшукових заходів. Відтак, ст. 41 КПК України вказує, що доручення слідчого є обов'язковим для виконання оперативним підрозділом, на момент виконання доручення співробітник оперативного підрозділу поліції користується і повноваженнями слідчого [119].

Своєю чергою, в криміналістичній науці поняття «взаємодії» розглядають як взаємну спільну координаційну діяльність декількох органів, що має на меті вирішення різних завдань з розслідування злочинів і запобігання їм [248, с. 223]. Сьогодні вченими-процесуалістами при здійсненні досудового розслідування прийнято виокремлювати дві форми взаємодії: процесуальна (вказівка, доручення, окреме доручення) та непроцесуальна, вироблені практикою форми взаємодії (спільне планування слідчих (розшукових) дій, обмін інформацією, консультації, бесіди) [249, 250, 251].

Розглядаючи процесуальну форму взаємодії, варто відмітити, що її діяльність спрямована на реалізацію процесуальних правовідносин, що виникають, розвиваються та припиняються між слідчим та оперативним працівником щодо реалізації ними своїх виключних повноважень. Друга форма взаємодії – непроцесуальна, яка включає в себе різноманітні види, які, як правило, передбачені та регламентуються внутрішньовідомчими нормативно-правовими актами і є частково формами адміністративно-управлінського характеру.

Процесуальні форми взаємодії прямо регламентовані в Кримінальному процесуальному кодексі України, відповідно, при проведенні слідчим досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, взаємодія слідчого з іншими підрозділами правоохоронних органів проводиться у таких формах:

- надання допомоги слідчому при провадженні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40 КПК України);
- виконання доручення та вказівки слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (ст. ст. 40, 246 КПК України);
- фіксація та передача слідчому (прокурору) результатів проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 252 КПК України).

Основною формою взаємодії суб'єктів досудового розслідування кримінальних проваджень даної категорії є виконання співробітниками оперативних підрозділів доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а також застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Важливим моментом під час виконання доручень слідчого по кримінальних провадженнях, пов'язаних із сексуальним насильством щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, є те, що специфіка такої діяльності вимагає від співробітників залучення співробітників, які працюють безпосередньо з малолітніми та неповнолітніми особами, тобто підрозділів ювенальної превенції НП України. Разом з цим значно більша ефективність досягається, коли під час розслідування сексуального насильства доручення дає слідчий, котрий спеціалізується на цій категорії кримінальних проваджень. Фактично, зазначена практика покаже позитивний результат, так як вирішиться питання щодо відповідальності конкретних співробітників, що вимагатиме як від слідчих, так і оперативників докладання максимальних зусиль для швидкого повного та всебічного розслідування кримінального провадження.

Варто зауважити, що розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, суб'єктами розслідування без досвіду роботи та зазначеної спеціалізації може призвести до формалізму під час виконання доручень слідчого, що негативно впливатиме на хід розслідування. В таких випадках часто спостерігається ситуація, коли слідчі отримують відповідь на своє доручення, де зазначається інформація про те, що особа, яка могла б вчинити зазначене кримінальне правопорушення, не встановлена та не виявлено жодних доказів її злочинної діяльності. Стандартні відписки зумовлені насамперед значним обсягом матеріалів і роботи як у оперативних співробітників, так і у слідчих, а також, звичайно, небажанням названих вище співробітників виконувати якісно свої обов'язки. Дещо схожа ситуація представляється і з написанням самих доручень слідчими, про що відмітили 56,6 % респондентів. Формальний підхід без чітких вказівок до виконання приносить формальний результат. Разом з тим варто відзначити, що відповідно до п. 6.2, 6.5 Інструкції з

організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень не допускається надання слідчим неконкретизованих доручень оперативному підрозділу (співробітнику оперативного підрозділу – члену слідчо-оперативної групи), без встановленого строку їх виконання. Крім того, доручення повинні містити перелік слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, які потрібно виконати, та відомості, необхідні для реалізації цих дій [252, с. 106].

Підкреслюючи зазначене, варто наголосити, що здійснення слідчим процесуальних форм взаємодії під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, має проводитись виключно на положеннях Кримінального процесуального кодексу України. Підвищення ефективності застосування процесуальних форм взаємодії слідчого та співробітників оперативних підрозділів залежить від визначеного напрямку діяльності та спеціалізації слідчих і співробітників оперативних підрозділів, а також чіткого контролю, недопущення формалізму як з боку слідчих під час дачі доручень, так і з боку співробітників оперативних підрозділів під час виконання та підготовки відповідей на зазначені доручення.

Потрібно відмітити, що форми непроцесуальної взаємодії, на відміну від процесуальних, ніяким чином не закріплені в КПК України. Розглядувана взаємодія є можливою не лише з оперативними підрозділами, а й з представниками інших державних установ або громадських організацій, а її форми впливають із положень законів, підзаконних нормативно-правових актів, а також із слідчої та оперативної-службової практики. До форм непроцесуальної взаємодії слідчих з оперативними підрозділами НП України, а також з іншими державними установами або громадськими організаціями потрібно відносити:

- використання слідчими можливостей засобів масової інформації;
- надання консультацій слідчими співробітникам оперативних підрозділів і представникам інших державних установ та громадських організацій;
- спільне обговорення матеріалів слідчими й співробітниками оперативних підрозділів;
- обмін інформацією між слідчими та співробітниками оперативних підрозділів;
- одержання інформації з навчальних, медичних підприємств установ та організацій;
- одержання інформації від громадських і релігійних організацій;
- забезпечення безпеки потерпілих і свідків з урахуванням можливостей громадських організацій.

Також непроцесуальна форма взаємодії відноситься до питань погодження під час планування спільних СРД та негласних СРД, координації проведення СРД і негласних СРД, консультацій, спільного аналізу причин і умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, спільної узгодженої діяльності у складі слідчо-оперативної групи (далі – СОГ), спільного використання техніки, засобів зв'язку і транспорту, що мають у своєму розпорядженні оперативні підрозділи, спільних виїздів в інші міста, райони для виконання комплексу СРД, оперативно-розшукових та інших заходів, обміну інформацією та спільного обговорення матеріалів кримінального провадження й оперативно-розшукових справ, а також проведення тактичних операцій [253, с. 74].

Реалізація зазначених вище непроцесуальних форм взаємодії можлива тільки в тому разі, коли між слідчим і співробітниками оперативних підрозділів, представниками інших державних органів або громадських організацій встановлено особистий контакт, дружні відносини. Зазвичай такі

відносини формуються на основі взаємин між керівниками відповідного рівня або сформованих умов протягом минулого спільного навчання, проходження служби чи раптово виниклих близьких відносин тощо.

Проведене опитування респондентів показало, що під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, доцільно проводити наступні заходи взаємодії, спрямовані на розкриття вказаних злочинів:

- надання доручень співробітникам оперативних підрозділів НП України для проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на пошук доказової бази у кримінальному провадженні (67,7 %);
- спільний аналіз наявних матеріалів кримінального провадження (72,3 %);
- узгоджене планування заходів з розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень (45,5 %);
- налагоджений обмін оперативною інформацією під час досудового розслідування (57,7 %);
- чітка робота у складі слідчо-оперативних груп (61,3 %);
- постійне та якісне обговорення на нарадах слідчо-оперативних груп наявної та нововиявленої інформації, обмін нею (37,1 %) (Додаток Б).

Взаємодія може відбуватись також шляхом проведення консультацій, предметом яких можуть бути питання різноманітного характеру. Наприклад, найбільш частими є консультації оперативників зі слідчими щодо вирішення питань, пов'язаних з початковим етапом досудового розслідування, чи використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні. Консультації можуть також проводитись між слідчим, спеціалістом чи експертом на предмет тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень, виявлених на

тілі дитини, віку, психічного стану дитини після вчинення факту сексуального насильства, давання показів та ін.

Налагоджений процес взаємодії під час обговорення та оцінки матеріалів кримінального провадження надає можливість учасникам такого обговорення зробити своєчасні та конкретні висновки. До матеріалів кримінального провадження, які можуть обговорюватись суб'єктами розслідування, можуть належати заяви та повідомлення щодо фактів вчинення сексуального насильства щодо неповнолітнього, або особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, оперативні матеріали, дані, інформація, протоколи слідчих (розшукових) дій.

Під час роботи з неповнолітніми дітьми служби у справах дітей, органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти та інші заклади, діяльність яких спрямована на вчинення заходів щодо виявлення фактів насильницьких діянь стосовно осіб, які перебувають у сімейних відносинах, направляють отриману інформацію слідчому або іншим заінтересованим особам.

Варто відмітити, що під час здійснення досудового розслідування по даних кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства слідчий та співробітники кримінальної поліції, ювенальної превенції можуть здійснювати обмін оперативною та іншою важливою інформацією. Обмін даними може стосуватись відомостей щодо самого діяння насильницького сексуального характеру щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, й причетних до таких дій осіб, отриманих оперативними та іншими підрозділами в результаті проведення оперативно-розшукових і пошукових заходів. Своєчасне одержання суб'єктом розслідування оперативної інформації відіграє неоціненну роль у проведенні ефективного та швидкого досудового розслідування, а також у підготовці до проведення необхідних слідчих (розшукових) дій та ін. Поряд з тим слідчий вправі

передавати необхідну інформацію, отриману під час проведення слідчих (розшукових) дій, що має важливе значення у спрямуванні подальшого здійснення оперативно-розшукових заходів і виконання оперативних завдань.

На наше переконання, під час здійснення досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, співробітники оперативних підрозділів НП України можуть проводити наступні оперативно-розшукові заходи:

- проводити опитування осіб, за їх добровільної згоди, на предмет володіння інформацією щодо вчинення сексуального насильства та можливого місцезнаходження підозрюваного;
- ознайомлюватись з документами та даними, що характеризують спосіб життя підозрюваного у вчиненні сексуального насильства;
- відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин вчиненого злочину, що готується, а також збирати відомості про протиправну діяльність підозрілих осіб;
- здійснювати проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння насильника;
- здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж;
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж для отримання корисної інформації про розслідуваний злочин та місцезнаходження підозрюваного;
- накладати арешт на кореспонденцію, здійснювати її огляд та виїмку;
- здійснювати спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця можливого перебування підозрюваного;

- здійснювати установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу;
- здійснювати спостереження за місцем можливого перебування підозрюваного [246].

Суть взаємодії під час провадження досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, насамперед полягає в проведенні наступних дій:

- перегляд криміналістичних обліків;
- оголошення в розшук підозрюваного у вчиненні сексуального насильства;
- перевірка співробітниками оперативних підрозділів НП України місць дислокації кримінальних елементів і притонів наркоманів;
- проведення поквартирних обходів з метою виявлення нових свідків та очевидців розглядуваної категорії злочинів, підозрілих осіб в їх районі проживання;
- пошук можливого транспортного засобу, який використовував збоченець;
- оперативне орієнтування щодо розшукуваного сексуального кривдника.

Своєчасний та якісний обмін інформацією є однією з найпоширеніших непроцесуальних форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, представниками інших державних органів або громадських організацій.

Варто зазначити, що процес обміну інформацією не повинен містити, якісь конкретно визначені будь-то часові чи інші рамки. Обмін інформацією може відбуватись у процесі особистої зустрічі, за допомогою телефону, письмово листуванням цифровим зв'язком, з використанням як оригіналів документів, так і їх копій або складанням на їх основі довідок, оглядів і меморандумів. Взаємообмін даними та оперативною інформацією

насамперед залежить від характеру та оперативності інформації, а також доцільності застосування її у процесі виконання конкретних завдань.

Одним з ключових завдань підрозділів Національної поліції України в цьому напрямі є налагоджена взаємодія слідчого з державними і недержавними органами під час розслідування вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Узгоджена діяльність підрозділів кримінальної поліції, слідства, державних і недержавних організацій є важливою складовою у процесі виявлення, попередження та розслідування зазначеної групи кримінальних правопорушень, так як саме така діяльність спрямована на розкриття злочинів, притягнення до відповідальності винних і попередження протиправних дій. Це в результаті впливає на характер суспільних відносин у громадянському суспільстві, а також на динаміку вчинення сексуальних насильницьких злочинів.

Сьогодні у процесі виявлення та розслідування фактів вчинення сексуального насильства не останню роль відіграють різні суб'єкти органів виконавчої влади та інших організацій. Найбільш дотичними до такої діяльності є органи та установи, які можуть сприяти здійсненню заходів з виявлення та недопущення вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, до яких відносяться органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, об'єднання громадян, громадські організації, а також окремі громадяни.

Окреме місце у діяльності з виявлення та розслідування сексуального насильства відведене службі у справах дітей, центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладам освіти та медичним установам, які законодавцем на сьогоднішній день неналежно оцінені та віднесені до «...інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення

заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству...» [254]. В той час коли компетенція зазначених органів, функції прямо направлені на здійснення заходів реагування у випадку жорстокого поводження з дитиною, яке також може відбуватись як у сім'ї, так і в ближчому її оточенні.

Основним нормативно-правовим актом, що визначає порядок взаємодії суб'єктів попередження насильства в сім'ї взагалі й щодо осіб, які знаходяться у сімейних або близьких відносинах, є Інструкція щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї [255]. Поряд з цим варто згадати і про Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі [256]. У цьому нормативно-правовому акті визначається механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, в тому числі і сексуальному насильству, спрямованої на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від насильства, шляхом запобігання насильству, ефективного реагування на факти насильства, надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності.

Продовжуючи розгляд питання взаємодії, О. М. Ткаленко відмічає, що під час виявлення та розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних відносинах, взаємодію умовно можна поділити на внутрішню і зовнішню. Під зовнішньою взаємодією вчений розуміє взаємодію між органами, підрозділами, установами та організаціями з різних

органів виконавчої влади, відділів місцевого самоврядування чи організацій громадського сектора. Під внутрішньою – взаємодію між структурними підрозділами одного суб'єкта [257, с. 195].

У випадку надходження повідомлення про вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, до структурних підрозділів поліції, працівники поліції зобов'язані реєструвати дані повідомлення цілодобово. Зареєструвавши дане повідомлення в черговій частині, начальник підрозділу розглядає звернення та дає конкретні вказівки структурним підрозділам щодо проведення досудового розслідування, з метою притягнення винних до відповідальності. Даний процес являє собою внутрішню взаємодію. У випадку, коли порушені в заяві питання не відносяться до компетенції органів Національної поліції, виникає необхідність щодо зовнішньої взаємодії, відтак працівники структурних підрозділів направляють матеріали за їх належністю і повідомляють про це відповідну службу у справах дітей та безпосередньо автора такого звернення чи повідомлення.

У цьому значенні варто наголосити, що без відповідного рівня внутрішньої взаємодії вести мову про ефективну зовнішню взаємодію не представляється можливим.

Прикладом зовнішньої взаємодії є передбачена в ст. 57 Цивільного кодексу України необхідність сповіщення про фізичну особу, яка потребує опіки або піклування, органів опіки та піклування [258]. Оскільки працівники правоохоронних органів, зокрема підрозділів ювенальної превенції, відповідно до своїх функціональних обов'язків часто працюють безпосередньо з населенням, установлюють осіб, які потребують опіки або піклування з метою забезпечення невідкладного призначення опіки та піклування [259].

Дієва взаємодія має місце між підрозділами НП України та суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, що забезпечують ведення обліку дітей, які перебувають у непростих життєвих обставинах. Результатом такої взаємодії може бути своєчасне виявлення ймовірних несприятливих ситуацій та попередження вчинення сексуального насильства на ранній стадії задуму кривдника, шляхом моніторингу та спостереження мікроклімату сім'ї. Отримані відомості внаслідок зазначеної взаємодії надають можливість слідчим і співробітникам оперативних підрозділів під час здійснення досудового розслідування використовувати не лише наявні відомості, які знаходяться в інформаційних обліках Національної поліції, а й відомості інших органів, які займаються питаннями вчинення насильства в сім'ї, що в кінцевому результаті значно розширює можливості з виявлення та документування фактів сексуального насильства, вчиненого щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах.

Важливе місце в контексті зазначеної співпраці посідає взаємне відвідування за місцем проживання заявника про вчинення сексуального насильства в сім'ї. У випадку виявлення будь-яких загроз за результатами таких відвідувань складається спільний акт з'ясування обставин вчинення сексуального насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення [260]. Оригінал акта зберігається в управлінні (відділі) у справах сім'ї, молоді та спорту, а копії акта надаються (надсилаються) представникам органів виконавчої влади, які брали участь у відвіданні [255]. Складання акта передбачає збір відомостей щодо складу сім'ї, наявності неповнолітніх дітей, сімейного мікроклімату, можливі факти прояву будь-яких форм насильства, в тому числі сексуального. За нагальної потреби працівниками поліції проводиться роз'яснювально-виховна бесіда з членами сім'ї, сусідами, особами, які входять до близького оточення, щодо недопустимості вчинення будь-якого насильства.

У випадку виникнення конфліктних ситуацій під час проведення сімейних відвідувань працівники поліції мають відповідним чином реагувати (шляхом застосування фізичної сили чи спецзасобів). Якщо ситуація виходить з-під контролю, працівники поліції можуть викликати допоміжні сили та слідчо-оперативну групу для документування протиправних дій. Після чого спільно з співробітниками служби у справах дітей та сім'ї вирішують питання про тимчасове вилучення дитини з сім'ї, де вона зазнала насильства, або де існує реальна загроза його вчинення, та подальше її влаштування [261].

Сьогодні не менш важливе значення у виявленні та розслідуванні вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, відведене громадськості. Родичі, сусіди, колеги, друзі особи, які постраждали від сексуального насильства з боку членів своїх сімей, виконують латентну функцію з виявлення та надання інформації щодо будь-яких діянь сексуального характеру [262]. Однак реалії сучасності дають можливість розуміти, що авторитет та довіра до працівників поліції, на жаль, знаходяться на низькому рівні. Водночас у суспільстві переважають моральні норми, за якими дія особи, яка звернеться до правоохоронного органу із заявою про правопорушення, яке її не стосується, буде сприйнята як «донос» [263], у той час як у розвинених правових країнах це цілком нормальна і дуже ефективна практика.

Доречно відмітити, що працівники ювенальної превенції, оперативних підрозділів, дільничні офіцери поліції є тими дотично наближеними до населення, як першими використовують весь наявний арсенал можливостей взаємодії з посадовими особами та населенням щодо виявлення та розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Наприклад, дільничний офіцер поліції під час здійснення особистого прийому, обходу обслуговуючої території,

неформальної бесіди з громадянами може отримувати різного роду інформацію, яка може вказувати на вчинення сексуальних правопорушень [264, 265, 266].

Слідчий під час здійснення досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, повинен використовувати всі наявні сили та засоби, а тому комплексно підходити до його проведення.

Ефективна взаємодія має місце тоді, коли вона здійснюється постійно, використовуючи всі можливі форми по всіх напрямках досудового розслідування [267, 268]. Так, при взаємодії підрозділів Національної поліції з громадськістю дієвий результат приносить спільне патрулювання, здійснення різних рейдів, обходів, оглядів; спільне планування заходів з охорони громадського порядку та публічної безпеки; планування та погодження конкретних просвітницьких заходів, лекцій, бесід, рейдів тощо; спільне планування та інструктування працівником поліції членів правоохоронної громадської організації, аналіз оперативної обстановки; виявлення та інформування підрозділів НП України щодо виявлених причин та умов, що сприяють порушенню громадського порядку, проведення розгорнутих нарад, семінарів і зібрань та ін.

Безумовно, враховуючи, що факти сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини у світі, профілактика та протидія цьому негативному явищу потребує комплексної уваги й активної взаємодії всіх суспільних інститутів і фахівців, які займаються питаннями наукового та практичного вирішення цієї проблеми.

Висновки до розділу 3

Об'єктивно аргументовано, що слідчі (розшукові) дії потрібно проводити в якомога коротший термін, оскільки це є важливим моментом і пов'язано з емоційним станом, в якому перебуває неповнолітній після вчинення щодо нього сексуального насильства, так би мовити «під враженням».

Проведено аналіз матеріалів слідчої практики та анкетування практичних працівників Національної поліції України, які здійснювали досудове розслідування сексуального насильства щодо осіб, які перебували у сімейних відносинах. Отримані дані дозволили виокремити наступне: у 72,4 % кримінальних проваджень неповнолітній кривдник признається в учиненні кримінального правопорушення; у 34,7 % – підозрювана особа є повнолітньою; у більше половини матеріалів кримінальних проваджень (56,1%) неповнолітні не скористалися правом відмовитись від давання показань; при проведенні одночасного допиту один з допитуваних заявляв суперечності, які потім виявлялись неправдивими свідченнями (33,4 %).

Проведеним анкетуванням підтверджено різноманітність підходів до розуміння поняття типової слідчої ситуації серед практичних працівників підрозділів досудового розслідування. Відповідно до опитування, 61,2 % респондентів, які брали участь в розслідуванні вчинення сексуального насильства у сім'ї, відмітили, що слідча ситуація – це проста сукупність доказів у кримінальному провадженні, 19,7 % вказали, що це повна характеристика стану розслідування на певний конкретний момент, 7,6 % переконані, що це зовнішня по відношенню до процесу розслідування обстановка, а 11,5 % респондентів взагалі не змогли визначити поняття слідчої ситуації.

Акцентовано увагу на тому, що сукупність об'єктивних і суб'єктивних причин та умов обумовлює індивідуальність слідчої ситуації на певному етапі

розслідування вчиненого сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, її специфічний зміст. Водночас особливості тієї чи іншої слідчої ситуації зумовлюють специфіку діяльності слідчого (дізнавача) в подальшому розслідуванні кримінального провадження.

Вивчено проблемні аспекти, пов'язані з психологічними протиріччями, які виникають між слідчим та оперативним працівником при провадженні досудового розслідування сексуального насильства по відношенню до особи, яка перебуває в родинних або близьких відносинах, серед яких зокрема: невідгластво слідчого в аспектах оперативно-розшукової діяльності, поліпшення матеріально-технічного забезпечення органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції, вдосконалення управлінської, організаторської та контролюючої діяльності, які потребують негайного вирішення з метою підвищення ефективності взаємодії між працівниками Національної поліції, і підвищення рівня розкриття кримінальних злочинів. Зроблено висновок, що взаємодія органів попереднього розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України знаходиться на низькому рівні.

ВИСНОВКИ

У дисертації розкрито наукові положення, що в сукупності спрямовані на вирішення наукового завдання щодо розробки теоретичних положень і практичних рекомендацій стосовно виявлення та розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Вивчення стану сучасних науково-теоретичних досліджень показало, що досі наявні проблеми доказування під час провадження досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, а розглянуті окремі питання носять здебільшого кримінально-правовий та кримінологічний характер. Разом з тим деякі напрями методики розслідування суміжних кримінальних правопорушень висвітлено в наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених. Проте предмет дослідження відповідних праць стосується лише загальних питань методики розслідування зґвалтувань, сексуальних убивств та іншого, а тому вони не охоплюють особливостей досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Зазначена обставина вказує на необхідність проведення подальших наукових досліджень у зазначеному напрямі.

2. Сформульовано власне визначення поняття сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, під яким потрібно розуміти фізичний, сексуальний або психологічний вплив (дію) сексуального характеру, не пов'язаний з проникненням в тіло іншої особи без її згоди, на особу шляхом застосування до неї насильства чи погрози його застосування з боку батьків, осіб, які їх замінюють, а також інших осіб, які перебувають у близьких відносинах.

Виокремлено та надано класифікацію проявів сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, з-поміж яких: зґвалтування, примушування або схиляння до статевого акту, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, примушення одного з подружжя до задоволення статевої пристрасті неприродним шляхом, примушення особи до роздягання проти бажання, фотографування в сексуальних позах, примушення дивитися та/ або повторювати порнографічні дії, фізичне примушування або схиляння в інший спосіб займатися проституцією, порнографією або мати сексуальні стосунки з іншими людьми.

3. З'ясовано рівень законодавчої регламентації та особливостей розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, що дозволило сформулювати наступні ключові моменти: кримінальне законодавство зарубіжних країн передбачає відповідальність за велику кількість різних насильницьких злочинів, що заподіюють шкоду життю, здоров'ю, статевій свободі та недоторканості неповнолітніх, їх нормальному розвитку і вихованню; результати вивчення нормативно-правового забезпечення деяких країн ближнього і далекого зарубіжжя показують, що з точки зору законодавчої техніки, якість правової регламентації кримінальної відповідальності за насильницькі сексуальні посягання відносно неповнолітніх у зарубіжних країнах перебувають на різних рівнях; за кримінальним законодавством більшості зарубіжних країн захист інтересів, особистих прав і свобод осіб, які перебувають у сімейних або близьких відносинах й піддаються сексуальному насиллю, є суворим і чітко регламентованим; у напрямі вдосконалення нормативно-правових заходів протидії сексуальному насильству щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, закріплених у КК України та інших законах, вітчизняному законодавцю необхідно, насамперед, здійснити ратифікацію міжнародних правових актів і повну імплементацію їхніх норм,

спрямованих на захист дітей від сексуального насильства, зокрема в сім'ї; з метою підвищення ефективності названих заходів необхідно орієнтуватися не тільки на міжнародний досвід, а й на досвід окремих зарубіжних держав, у кримінальному законодавстві яких норми щодо відповідальності за злочини проти інтересів неповнолітніх змістовно передбачають найбільш широкий перелік видів відповідної злочинної поведінки.

4. Досліджено елементи криміналістичної характеристики і визначено, що обстановка, спосіб, місце, час вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, обумовлені кількома факторами: характером взаємовідносин між кривдником і потерпілим, морально-психологічними особливостями кривдника, рівнем родинних зв'язків, характером таких взаємовідносин, особливостями обстановки вчинення кримінального правопорушення.

Наголошено, що принципово важливо, щоб інформація про спосіб, місце і час вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, містилася в системі криміналістичних обліків і застосовувалась як під час здійснення досудового розслідування кримінального провадження, так і для профілактики вчинених злочинів розглядуваної категорії.

5. Проведено аналіз причинного комплексу чинників вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, які необхідно розглядати як сукупність соціально-етичних, демографічних, психологічних, моральних, етичних, культурних, політичних, економічних та інших умов життєдіяльності суспільства, які впливають на виникнення насильства щодо особи, яка перебуває у вказаних вище відносинах, і виражають основні причини, які полягають в економічному добробуті (стан бідності, умови проживання), соціальних конфліктах, переломлюються на різних рівнях життя суспільства, наростання

соціально-економічних негараздів, алкоголізації і наркотизації частини населення, а також у специфічних поглядах, традиціях і звичках, які диктують вирішення конфліктів із застосуванням насильства. Стреси батьків, сварки між подружжям, дратівливість і нервозність членів сім'ї, часті розлучення і розриви відносин – усе це призводить до зростання неслухняності дитини і застосування стосовно неї все більш жорстких методів виховання. Крім того, насильство породжується через уявлення батьків про методи виховання, що застосовувались до них у дитинстві, та про розуміння сили і слабкості, тобто вираженні влади над слабшими.

6. На основі вивчення нормативно-правового забезпечення, яке регламентує суспільні відносини щодо насильства в сім'ї, наукової літератури та практики боротьби з цим видом злочинів, до органів, які безпосередньо повинні виявляти ці факти, відносяться підрозділи: дільничних офіцерів поліції, ювенальної превенції та кримінальної поліції Національної поліції України; навчальні заклади Міністерства освіти і науки України, насамперед дошкільні, шкільні; органи та заклади охорони здоров'я; управління (відділи) у справах сім'ї та молоді; служби у справах дітей та сім'ї; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Міністерства соціальної політики України; структурні підрозділи, відповідальні за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів правоохоронних органів з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, а також інші органи влади, підприємства, установи та організації, які тією чи іншою мірою працюють з неповнолітніми, і, врешті решт, засоби масової інформації, які також можуть виявляти та реагувати на факти вчинення різного роду насильства в сім'ї.

7. Конкретизовано організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, освідчування,

одночасного допиту раніше допитаних осіб. Акцентовано увагу на тому, що проводити слідчі (розшукові) дії потрібно в якомога коротший термін, оскільки це є важливим моментом і пов'язано з емоційним станом, в якому перебуває неповнолітній після вчинення щодо нього сексуального насильства, так би мовити «під враженням».

Проведено аналіз матеріалів слідчої практики та анкетування практичних працівників Національної поліції України, які здійснювали досудове розслідування сексуального насильства щодо осіб, які перебували у сімейних відносинах. Отримані дані дозволили виокремити наступне: у 72,4 % кримінальних проваджень неповнолітній кривдник признається в учиненні кримінального правопорушення; у 34,7 % – підозрювана особа є повнолітньою; у більше половини матеріалів кримінальних проваджень (56,1 %) неповнолітні не скористалися правом відмовитись від давання показань; при проведенні одночасного допиту один з допитуваних заявляв суперечності, які потім виявлялись неправдивими свідченнями (33,4 %);

8. З урахуванням змісту загальної характеристики сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, та ґрунтуючись на результатах аналізу слідчої практики, визначено типові слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, а саме: а) встановлено факт вчинення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, проте відсутня інформація про причетність до злочину членів сім'ї, особистість злочинця не встановлено (19,2 %); б) слідча ситуація, коли є член сім'ї, який зазнав сексуального насильства, проте його пояснення щодо ситуації, що трапилася, за отриманою інформацією не відповідають дійсності (22,4 %); в) слідча ситуація, коли отримано інформацію про сексуальне насильство, яке вчинене в родині, й встановлено особу, яка його вчинила (58,4 %).

9. Проведеним опитуванням встановлено, що під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, доцільно проводити наступні заходи взаємодії, спрямовані на розкриття вказаних злочинів: надання доручень співробітникам оперативних підрозділів НП України на проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на пошук доказової бази у кримінальному провадженні (67,7 %); спільний аналіз наявних матеріалів кримінального провадження (72,3 %); узгоджене планування заходів з розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень (45,5 %); налагоджений обмін оперативною інформацією під час досудового розслідування (57,7 %); чітка робота у складі слідчо-оперативних груп (61,3 %); постійне та якісне обговорення на нарадах слідчо-оперативних груп наявної та нововиявленої інформації, обмін нею (37,1 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кун Т. Структура научных революций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 605 с.
2. Лихт Г. Сексуальная жизнь в Древней Греции. М., КРОН-ПРЕСС, 2003. 433 с.
3. Дюрант В. Жизнь Греции. М., КРОН-ПРЕСС, 1997. С. 307–309.
4. Воробей В. М. Особливості законодавства зарубіжних країн з протидії вчинення насильства щодо особи, що перебуває у сімейних або близьких стосунках. *Роль юриспруденції в формуванні сучасного суспільства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6 жовт. 2017 р.).* Київ: Навч.-наук. ін-т права ім. Володимира Великого МАУП, 2017. С. 17–19.
5. Диби П. Этнология спальни. М.: Nota bene, 2004. 240 с.
6. Салическая правда / Под ред. В. Ф. Семенова. Перевод Н. П. Грацианского. М., 1950. С. 13–58.
7. Аламманская правда (Lex Alamannorum). Антология мировой правовой мысли. Т. 2. Европа V - XVII вв. / Под. ред. Г.Ю. Семигина. М., Смысл, 1999. - С. 44.
8. Gies F., Gies J. Marriage and the Family in the Middle Ages. L, 1987. P. 67.
9. Augustine. Treatises on Marriage and Other Subjects / Transl. Ch. Wilcox. N.Y., 1955. P. 21–22.
10. Эклога. Византийский законодательный свод VII века. М.: Наука, 1965. С. 41–46.
11. Августин Аврелий. Цит. по: Парриндер Дж. Сексуальная мораль в мировых религиях. - М., 2002.-С. 295.
12. Brundage J.A. Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe. - Chicago, University of Chicago Press. 1987. -P. 152.

13. Де Либера Ален. Средневековое мышление / Пер. с франц. О. В. Головой, А. М. Руткевича. М.: Праксис, 2004. 368 с.
14. Бартол Сассоферрато. О различиях между каноническим правом и гражданским. *Антология мировой правовой мысли*. Т. 2. Европа V–XVII вв. / Под ред. Г.Ю. Семигина. М.: Смысл, 1999. С. 320–332.
15. . Карамзин Н. М. История государства Российского: в 12 т. Т. 1–2: Древняя Русь. Киевская Русь / Предисл. и подгот. текста В.Б.Муравьева. Москва: Московский рабочий: Слог, 1993. 366 с.
16. Устав Святого князя Владимира, крестившего русскую землю, о церковных судах. *Российское законодательство X–XX веков*: в 9-ти т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. Законодательство Древней Руси. Т. 1. М., 1984. С. 169–175.
17. Воробей В. Сексуальне насильство: реалії сучасності в Україні. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 берез. 2018 р.). Київ: Навч.-наук. ін-т права ім. Володимира Великого МАУП, 2018. С. 10–12.
18. Ключевский В.О. Русская история. Полный курс лекций в трех книгах. Т. 1. М., Мысль, 1993. С. 182.
19. Masters W., Johnson V., Kolodny R. Masters and Johnson on Sex and Human Loving. Boston, Toronto: Little, Brown and Company. URL: <https://kinseyinstitute.org/collections/archival/masters-and-johnson.php>
20. Сервье Ж. Этнология. М.: АСТ, Астрель, 2004. 161 с.
21. Aron R. Clausewitz, Philosopher of War. N.Y. 1985. P. 388–393.
22. Соборное уложение 1649 г. *Российское законодательство X–XX веков*: в 9-ти т. Т. 3: Акты Земских соборов / отв. ред. А. Г. Маньков; под общ. ред. О.И. Чистякова. М., Юрид. лит., 1985. 511 с. Указ.: с. 465–510.
23. Лановенко І. І. Концепція ранньої профілактики статевих злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 1995. 23 с.

24. Вітвіцька В.В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2003. 24 с.

25. Афанасьев С. А. Криминалистическая характеристика и типовая программа расследования сексуально-садистских убийств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербургский государственный университет. СПб., 1992. 22 с.

26. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика сексуальних убивств: поняття, зміст, значення для розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1998. 242 с.

27. Бегунова Л. А. Проблемы разработки и использования психолого-криминалистического портрета подозреваемого при раскрытии изнасилований и убийств, сопряженных с действиями сексуального характера: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». М., 2002. 28 с.

28. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. 24 с.

29. Милованова М. М. Методика расследования сексуальных преступлений, совершаемых в отношении малолетних детей: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М.: МНУ, 2003. 239 с.

30. Янушенкова И. В. Использование сексуальных знаний при расследовании насильственных действий сексуального характера: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Тула, 2004. 20 с.

31. Малярова В. О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 262 с.

32. Матюшкова Т.П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2006. 20 с. укр.

33. Лускатов О. В. Розслідування нерозкритих злочинів минулих років: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 234 с.

34. Бугера О. І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / Акад. адвокатури України. К., 2006. 20 с.

35. Козлюк Л. Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2009. 16 с.

36. Січковська І. В. Початковий етап розслідування сексуальних вбивств: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М-во внутр. справ України, Нац. акад. внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ. К., 2013. 275 с.

37. Лісова А. Ю. Основи методики розслідування зґвалтування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 263 с.

38. Куп'янський. М. Г. Розслідування серійних сексуально-садистських убивств: організац.-тактич. засади: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; суд. експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 224 с.

39. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця: ТОВ Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

40. Романцова С.В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2018. 244 с.

41. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 2. М.: Русский язык, 1979. 779 с.
42. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. М.: «Русский язык», 1986. 798 с.
43. Большая Советская Энциклопедия: в 30 томах. / Гл. ред. А.М. Прохоров. Т. 17. М.: «Советская энциклопедия», 1974. 616 с.
44. Герасіна Л.М., Панов М.І., Осипова Н.П. та ін. Конфліктологія: підручник / За ред. професорів Л.М. Герасіної та М.І. Панова. Харків: Право, 2002. 256 с.
45. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц. М.: Мысль, 1990. 524 с.
46. Ильяшенко А. Н. Основные черты насильственной преступности в семье. *Социс.* 2003. № 4. URL: <https://studfile.net/preview/594129/>
47. Базаров Р. А. Уголовно-правовая характеристика насилия. *Проблемы обеспечения личной безопасности граждан: Труды Акад. МВД РФ.* М., 1995. С. 42–43.
48. Гаухман Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами. М.: Юрид. лит., 1969. 146 с.
49. Антонян Ю. М. Жестокость в нашей жизни. М.: ИНФРА-М, 1995. 319 с.
50. Воробей В. Н. Причины и условия, влияющие на совершение сексуального насилия в отношении лица, находящегося в семейных или близких отношениях. *Право и политика.* 2017. № 1. С. 89–94. (Киргизская Республика).
51. Ахтирська Н. М., Кочемировська О. О., Христова Г. О. та ін. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України:

аналіз законодавства та практики його застосування. К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. 124 с.

52. Справа № 1-173/2009. Вирок іменем України від 11 березня 2009 року. Каховський міськрайонний суд Херсонської області. URL: <http://iplex.com.ua/web/doc-view/index.html?vers=15.1&external=1642805483312>

53. Справа № 1-351/2009. Вирок іменем України від 29 січ. 2009 р. Хмельницький міськрайонний суд. URL: <http://iplex.com.ua/web/doc-view/index.html?vers=15.1&external=1642808194571>

54. Вік сексуальної згоди: кого і від чого захищаємо. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/seksualnist/vik-sexualnoi-zgodi-kogo-i-v-id-chogo-zahischaemo-134383.html#_ftn14 (дата звернення 12.06.2020)

55. Кожна 5 дитина в Україні потерпає від сексуального насильства, - дитячий омбудсмен Кулеба. URL: <https://ukranews.com/ua/news/666713-vid-seksualnogo-nasylstva-v-ukrayini-strazhdaye-kozhna-5-ta-dytyna> (дата звернення 12.06.2020)

56. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

57. Корнієнко М. В., Романюк Б. В., Мельник І. М. та ін. Курс кримінології: Особлива частинка: підручник: у 2 кн. / За заг. ред. О.М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

58. Криминология: учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. М.: Юристъ, 2002. 686 с.

59. Гришина Н.В. Психология конфликта. СПб.: Питер, 2004. 464 с.

60. Корчовий М.М. Кримінологічні проблеми боротьби зі зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2000. 19 с.

61. Блэкборн Р. Психология криминального поведения. СПб.: Питер, 2004. 496 с.
62. Машинська Н. В. Насильство в сім'ї (кримінологічні та кримінально-правові аспекти): дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001. 233 с.
63. Никитина Л. А. Криминологическая характеристика предупреждения бытового насилия в отношении несовершеннолетних: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ростов н / Д, 2005. 209 с.
64. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии / Пер. с англ. ЗАО Издательский дом «Питер». СПб.: Питер, 2003. 336 с.
65. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: учебник. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. 640 с.
66. Крукс Р., Баур К. Сексуальность (Проект «Психологическая энциклопедия») / Пер. с англ. О. Исаковой, А. Кулакова, Н. Миронова и др. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2005. 480 с.
67. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления: монография. Харьков: Рубикон, 1994. 263 с.
68. Воробей В. М. Поняття та види сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 4. С. 99–102. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_4_2017/23.pdf
69. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 08.02.2020).
70. Graham Ashton AM. Code of practice for the investigation of sexual crime, Victoria police. AM. Ashton Graham, 2016. 48 s.
71. By Dominique F. Fernandes. Not one more child: dealing with sex crimes against children in Malaysia.F. Fernandes By Dominique, September 13, 2017. 10 s.

72. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19 жовт. 1973 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

73. Конвенція про права дитини ООН від 20 листоп. 1989 р. (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р.) (Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27 лют. 1991 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

74. Загальна декларація прав людини. URL: <http://www.un.org/ru/universal-declaration-human-rights/> (дата звернення 08.02.2020).

75. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2021. 912 с.

76. Хартия европейской безопасности (вместе с «Оперативным документом. Платформа совместной безопасности») (принята в Стамбуле 19 ноября 1999 г.). ATP Consultant Plus.

77. Jewkes Retal. Relationship dynamics and adolescent pregnancy in South Africa. *Social Science and Medicine*. 2001. № 5. P. 733–744.

78. Miller M. A model to explain the risk of AIDS. 1999. № 11. P. 3–20.

79. Mercy JA et al. Intentional injuries. Mashaly AY, Graitcer PH, Youssef ZM, eds. *Injury in Egypt: an analysis of injuries as a health problem*. Cairo, Rose El Youssef New Presses, 1993. P. 65–84.

80. Mollica RF, Son L. Cultural trauma: an overview. *Psychiatric Clinics of North America*. 1989. № 12. P. 363–379.

81. Omaar R, de Waal A. Crimes without punishment. Discussion Paper. *African Rights*. 1994. No 4. URL: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)07530-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)07530-X)

82. Swiss S et al. Violence against women during the Liberian civil conflict. *Journal of the American Medical Association*. 1998. № 279. P. 625–629.

83. Blackbourne R. Psychology of criminal behavior. SPb .: Peter, 2004. 496 p.
84. Гусеева О. Н. Педофильная виктимизация и виктимологическая профилактика педофильных преступлений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Федеральное государственное учреждение Всероссийский научно-исследовательский институт МВД РФ. М., 2011. 32 с.
85. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: учебник. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. 640 с.
86. Бачинин В.А. Морально-правовая философия. Харьков: Консум, 2000. 208 с.
87. Насилие и его влияние на здоровье. Отчет о ситуации в мире / Под ред. Этьен Г. Серкл и соавт. / Пер. с англ. М .: Весь мир, изд-во, 2003. 376 с.
88. Jewkes R., Abrahams N. The epidemiology of rape and sexual coercion in South Africa: An overview. *Social Science and Medicine*. 2002. № 55 (7). P. 1231–1244. URL: [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(01\)00242-8](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(01)00242-8)
89. Tjaden P., Thoennes N. Full Report of the Women Survey. Washington, DC, National Institute of Justice, Office of Justice Programs, United States Department of Justice and Centers for Disease Control and Prevention, 2000 (NCJ 183781).
90. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева; пер. с китайского Д.В. Вичикова. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. 301 с.
91. Уголовный кодекс Республики Польша / пер. Д. А. Барилевич и др.; адапт. пер. и науч. ред. Э. А. Саркисова, А. И. Лукашов; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. Мн.: Тесей, 2001. 234 с.

92. Уголовный кодекс Японии / науч. ред. и предисл. А. И. Коробеева; пер. с япон. В. Н. Ерёмкина. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. 224 с.
93. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред. и вступ. статья д.ю.н., проф. Д.А. Шестакова; предисл. доктора права Г.Г. Йешека; пер. с нем. Н.С. Рачковой. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 524 с.
94. Уголовный кодекс Франции (по состоянию на 1 июля 2000 г.). URL: https://yurist-online.org/laws/foreign/criminalcode_fr/_doc-5-.pdf (дата звернення 08.02.2020).
95. Уголовный кодекс Швеции / ответ. ред. Р. М. Асланов. СПб., 2001. 320 с.
96. Baker A. W., Duncan S. P. Child sexual abuse a study of prevalence in Great Britain. *Child Abuse and Neglect*. 1985. Vol. 9. P. 457–467.
97. Kempe C. Henry. *The Battered-Child Syndrome*. 1961. 389 p.
98. Flood M. Men's Collective Anti-violence Activism and the Struggle for Gender Justice. *Development* 44, 42–47. 2001. URL: <https://doi.org/10.1057/palgrave.development.1110260> (дата звернення 08.02.2020).
99. Воробей В. М. Кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Юридична наука*. 2020. № 3. С. 232–235.
100. Воробей В. М. Нормативно-правове регулювання сексуального насильства над особою, яка перебуває у сімейних чи близьких стосунках: зарубіжний досвід. *Юридична наука*. 2019. № 9. С. 155–159.
101. Воробей В. М. Особливості виявлення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Юридична наука*. 2020. № 4. С. 201–206.
102. Воробей В. М. Тактика проведення допиту під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких

відносинах. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 верес. 2020 р.). К.: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2020. С. 41–44.

103. Nakimi M el al. Silence for the sake of harmony: domestic violence and women's health in centralJava. Yogyakarta, Gadjah Mada University, 2001. 323 p.

104. Шепітько В. Ю. Криміналістика : енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В.Я. Тація. Х.: Право. 2001. 560 с.

105. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика : курс лекцій Ч. 1. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. 235 с.

106. Криминалистика: учебник / под ред. А. Г. Филиппова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Спарк, 2000. 687 с.

107. Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Криминалистика: природа и система. М.: Юристъ, 2005. 256 с.

108. Яблоков Н. П. Общие положения методики расследования и научно-технический прогресс. *Методика расследования преступлений*. М., 1976. С. 34–38.

109. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений. *Межвуз. сб. науч. тр.* Свердловск, 1978. Вып. 69. С. 16–23.

110. Герасимов И. Ф. Криминалистическая классификация и особенности расследования преступлений в зависимости от места совершения преступных действий. *Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений*. Свердловск : Юрид. ин-т, 1980. С. 3–11.

111. Каневский Л. Л. Дискуссионные проблемы сущности типовой криминалистической характеристики преступлений и ее использования в процессе расследования. *Вестник криминалистики*. 2002. № 1. 25 с.

112. Баев О. Я. О структуре следственных ситуаций. Криминалистические и процессуальные проблемы расследования. 1983. 130 с.
113. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Концептуальные положения криминалистической методики. Криминалистика : учебник. М. : Юристъ, 1999. 810 с.
114. Степанюк Р.Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.
115. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Одес. нац. юрид. акад.; Фенікс, 2007. 260 с.
116. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекцій. Х. : Одиссей, 2005. 368 с.
117. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 717 «Криминалистика». Х., 1967. 38 с.
118. Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования преступлений. *Соц. законность*. 1977. № 2. С. 56–59.
119. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Дата звернення 27.05.2021).
120. Ellsberg M.C. Candies in bell: domestic violence against women in Nicaragua. Umeå, Umeå University, 1997. URL: doi: 10.1016/s0277-9536(00)00056-3
121. Mooney J. The hidden figure: domestic violence tn north London. London, Middlesex University, 1993. 327 p.

122. Jewkes R et al. Relationship dynamics and adolescent pregnancy in South Africa. *Social Science and Medicine*. 2001. № 5. P. 733–744.
123. Miller M. A model to explain the relationship between sexual abuse and risk among women. *AIDS Care*. 1999. № 11. P. 3–20.
124. Mercy JA et al. Intentional injuries. Mashaly AY, Graitcer PH, Youssef ZM, eds. Injury in Egypt: an analysis of injuries as a health problem. Cairo, Rose El Youssef New Presses, 1993. P. 65–84.
125. Omaar R, de Waal A. Crimes without punishment: sexual harassment and violence against female students in schools and universities in Africa African Rights, July 1994. Discussion Paper No. 4.
126. Антонян Ю. М. Роль криминогенной жизненной ситуации в совершении преступления. М., 1973. 71 с.
127. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов. / под ред. В. А. Сластенина. 3-е изд., испр. и доп. М.: «Академия», 2000. 200 с.
128. Дерягин Г. Б. Криминальная сексология: курс лекций для юридических факультетов. М., 2008. 552 с.
129. Кеплер В. Сексуальное насилие. Формы и типы насилия. URL: <http://health.iatp.by/violence/violence3.htm>
130. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікована Законом України від 20 червня 2012 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_927/page
131. Украина стала мировым центром детского порно. URL: <http://forua.com/ukraine/2007/11/07/095744.html>
132. Алексеев О. О., Весельский В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ., 2013. 278 с.

133. Руководство по предупреждению насилия над детьми: учеб. изд. для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических ВУЗов / под ред. Асановой Н.К. М.: Владос, 1997. 512 с.
134. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / под ред. В. Н. Кудрявцева. М., 1984. 208 с.
135. Криминология : учеб. / под ред. В. Д. Маякова. М., 2004. 527 с.
136. Долгова А. И. Преступность в России и криминологические проблемы власти. *Власть: криминологические и правовые проблемы*. М., 2000. С. 10–11.
137. Криминология : учеб. / под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М., 2005. 912 с.
138. Шестаков Д. А. Семейная криминология : криминофамилистика. 2-е изд. СПб., 2003. 389 с.
139. Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. М., 1980. 296 с.
140. Шестаков Д. А. Введение в криминологию семейных отношений. Л., 1980. 81 с.
141. Алексеев А. И., Зайцев В. А. Предупреждение хищений в торговле. М., 1981. 64 с.
142. Мельникова Э. Б. Дети и подростки – жертвы негативных явлений : основные аспекты виктимизации. *Правозащитник*. 2000. № 1. С. 96–97.
143. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Под ред.: Кудрявцев В.Н. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 208 с.
144. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_zdpus_2017.pdf (дата звернення 03.06.2021).

145. Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность. М., 1992. 421 с.
146. Справа № 1-35/11 р. Вирок іменем України від 21 лют. 2011 р. Жидачівський районний суд Львівської області. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14014267>
147. Захарьева И. Я. Причины насилия в подростковой среде. *Духовное состояние общества и проблемы насилия* / под ред. Е. А. Ворон. СПб., 2004. С. 48–52.
148. Данилевская М. В. Криминологическая характеристика и социальные последствия тяжких преступлений, совершаемых взрослыми в отношении несовершеннолетних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1996. 20 с.
149. Справа № 451/632/16-к. Провадження № 1-кп/451/92/16. Вирок іменем України від 2 серп. 2016 р. Радехівський районний суд Львівської області. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59483055>
150. Каприо Ф. С. Многообразие сексуального поведения. М.: Артания, 1995. 350 с.
151. Люблинский П. И. Половые посягательства против детей. *Проблемы преступности*. М., 1926. С. 97–102.
152. Справа № 11а-1. Вирок іменем України від «12» липня 2019 р. Колегія суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Тернопільської області. URL: <http://iplex.com.ua/web/doc-view/index.html?vers=15.1&external=164306750643>
153. Справа № 1-157/2010. Вирок іменем України від 20 груд. 2010 р. Старосамбірський районний суд Львівської області. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51158542>

154. Сімейний кодекс України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
155. Соотак Я. Я. Потерпевший от преступления, совершенного на почве конфликтов между супругами. *Потерпевший от преступления*. Тарту, 1987. С. 38–39.
156. Юркевич М. Г. Советская семья. Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1970. 208 с.
157. Соотак Я. Я. Преступления, совершенные на почве конфликтов между супругами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1980. 22 с.
158. Кузнецов В. А., Трофимов С. В. Причины преступлений, совершаемых на почве семейно-бытовых отношений, и способствующие им условия. *Труды ВНИИ МВД СССР*. М., 1981. С. 66–71.
159. Ратинов А. Р. К ядру личности преступника. *Актуальные проблемы криминологии и уголовного права*. М., 1981. С. 67–73.
160. Glaser D., Collins C. The response of young, non-sexually abused children to anatomically correct dolls. 1989. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1989.tb00267.x>
161. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення 31.07.2020).
162. Новый тлумачний словник української мови (у 4 т.). Близько 168 тис. слів. Київ: Аконіт. Головредатор: В. Яременко, О. Сліпушко. 1999. ISBN 966-7173-02-X. Т. 1: А – Є. 910 с.
163. Белкин Р.С., Коломацкий В.Г. Понятие и содержание криминалистического обеспечения деятельности криминальной милиции. *Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования: учебник* / Под ред. Т.В. Аверьяновой и Р.С. Белкина. М: Новый Юрист, 1997. С. 64–69.

164. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення 31.07.2020).

165. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> (дата звернення 31.07.2020).

166. Порядок формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України 20 берез. 2019 р. № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/234-2019-%D0%BF> (дата звернення 31.07.2020).

167. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2229-19> (дата звернення 31.07.2020).

168. Насилие в отношении женщин. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women> (дата звернення 31.07.2020).

169. «Коли вб'ють — тоді й приходьте». Про що свідчить опитування НВ на тему домашнього насильства. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/statistika-os-domashnye-nasilstvo-novini-ukrajini-50044260.html> (дата звернення 30.07.2020).

170. Проєкт «ПОЛІНА»: побита чоловіком дружина може розраховувати на поліцію. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/proekt-polina-pobyta-cholovikom-druzhyna-mozhe-rozrakhovuvaty-na-politsiiu-419624.html> (дата звернення 31.07.2020).

171. Насильство. Як захистити себе. URL: http://www.dnz164.edukit.zp.ua/abetka_psihologa/yak_diyati_yakscho_na_vashih_ochah_zhorstoko_povodyatjsya_z_ditinoyu/ (дата звернення 31.07.2020).

172. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство. URL: <https://dnmcps.com.ua/sites/default/files/inline-images/2018-10/nasylstvo2/Методичні%20рекомендації%20щодо%20опитування%20дітей%2C%20що%20стали%20свідками%20або%20жертвами%20насильства%2C%20а%20також%20вчинили%20насильство.pdf> (дата звернення 31.07.2020).

173. Панок В.Г. Опитувальник для дослідження психотравмуючої події. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Z3i-tsXZHOwCidr9YELZf8Q0xpMtosS1/view> (дата звернення 31.07.2020).

174. Соціологічна анкета. URL: <https://drive.google.com/file/d/1eQzliogKYm5dypUsBvqFMobg1xBnyS2g/view> (дата звернення 31.07.2020).

175. Стандартизоване інтерв'ю батьків, діти яких зазнали кривдження й знаходяться у стані посттравматичного стресу. URL: https://drive.google.com/file/d/1_hpEh-Nws6db6I6ifeja7wb9SgHXpPRl/view (дата звернення 31.07.2020).

176. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. URL: <http://chito.in.ua/v-l-zlivkov-s-o-lukomseka-o-v-fedan.html?page> (дата звернення 31.07.2020).

177. Варга А. Я. Структура и типы родительского отношения : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. М., 1986. 36 с.

178. Лемак М. В., Петрище В. Ю. Психологу для роботи: діагностичні методики. URL: <http://loippo.edu.ua/psychological-service/rekomendovana-literatura/913-psykhologu-dlia-roboty-diahnostychni-metodyky-m-v-lemak-v-yu-petryshche> (дата звернення 31.07.2020).

179. Stangl W. Formen des Missbrauchs. [werner stangl]s arbeitsblätter. 2020.

URL: <https://arbeitsblaetter.stangl-taller.at/MISSBRAUCH/MissbrauchFormen.shtml#Taeter> (2020-08-29).

180. Сексуальное насилие над детьми принимает угрожающие масштабы. URL: <http://www.analytique.md/index.php?n=494&r=0&s=498&l=1> (дата звернення 31.07.2020).

181. Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика: інформ.-метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. К.: ФОП Пономаренко Я. М., 2011. 76 с.

182. Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. та ін. Криміналістика: навч. посіб. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. К.: Атіка, 2012. 496 с.

183. Колмаков В. П. Следственный осмотр. М.: Юрид. лит., 1969. 196 с.

184. Єфімов М. М. Організація і тактика проведення огляду місця події при розслідуванні хуліганства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2016/20 (дата звернення 31.08.2020).

185. Криминалистика: учебник / под. ред. Н.П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. 718 с.

186. Цимбалюк В. І. Процесуальний порядок огляду місця події. *Юридичний вісник*. 2014. № 4 (33). С. 144–147.

187. Макаренко Є. І., Негодченко О. В., Тertiшник В. М. Огляд місця події : навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. 156 с.

188. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. К.: Кондор, 2005. 588 с.

189. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр, справ, 2006. 306 с.
190. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.
191. Заброда Д. Г., Сіроштан Ю. В. Правові та організаційні основи діяльності Патрульної служби МВС України : навч. посіб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-тет внутр, справ, 2008. 148 с.
192. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр, справ; Ліра ЛТД, 2011. 496 с.
193. Степанов В. В. Современные проблемы осмотра места происшествия. *Влияние идей И. Н. Якимова на развитие современной криминалистики*: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф., посвященной 130-летию со дня рождения И. Н. Якимова. М., 2014. С. 86–91.
194. Криминалистика : учеб. для вузов / Под ред. Р. С. Белкина. М.: Изд. Группа НОРМА-ИНФРА М, 2001. 998 с.
195. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Особливості огляду місця події під час розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції. *Наше право*. 2014. № 8. С. 100–105.
196. Качковський М. С. Особливості огляду місця події під час розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия «Юридические науки». Т. 27 (66). 2014. № 2. С. 136– 142.
197. Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика: практ. пособ. 2-е изд., перераб. и доп. М.: НКВД РСФСР, 1929. 236 с.

198. Салтевский М. В. Собираание криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии: учеб. пособ. Киев: НИИРОО КВШ МВД СССР, 1980. 112 с.

199. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / М-во образования и науки Рос. Федерации, Самар. гос. ун-т, Юрид. фак., Каф. уголов. процесса и криминалистики. Самара : Самар. ун-т, 2004. ISBN = 5-86465-260-1. URL: <http://repo.ssau.ru/bitstream/Monografii/Sledstvennye-deistviya-Osnovaniya-procesualnyi-poryadok-i-dokazatelstvennoe-znachenie-Elektronnyi-resurs-74091/2004.pdf>

200. Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах: учеб. пособ. М.: Книжный мир, 2004. 332 с.

201. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К., 1999. 20 с.

202. Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих та дізнавачів. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 728 с.

203. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепечат с изд. 1908. М.: ЛексСст, 2002. 1088 с.

204. Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. М., 1970. 208 с.

205. Довгань А.І. Допит свідка під час розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України*

майбутнього: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12–13 січ. 2018 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. С. 111–113.

206. Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: посібник. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 147 с.

207. Назаров В.В., Омеляненко Г.М. Кримінальний процес України: підручник. К.: Юрид. думка, 2005. 548 с.

208. Бахін В.П., Весельський В.К. Тактика допиту: навч. посіб. Серія «Навчально-практичне видання». К.: НВТ «Правник», 1997. 63 с.

209. Яблоков Н.П. Криминалистические версии и основы плано-организационного обеспечения криминалистической деятельности. Криминалистика: учеб. для вузов / Отв. ред. Н.П. Яблоков. М.: БЕК, 1996, С. 104.

210. Характеристика основних тактичних прийомів проведення допиту. URL: <https://lawbook.online/osnovyi-kriminalistiki/harakteristika-osnovnih-taktichnih-pr-iyomiv-70240.html> (дата звернення 01.09.2020).

211. Довгань А.І. Особливості тактики допиту під час розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом. *Jurnaiul juridic national: teorie and practical*. 2018. № 1 (29). С. 158–161.

212. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Перепеч. с изд. 1978 г. М.: ЛексЭст, 2002. 76 с.

213. Белкин Р. С. Избранные труды. М.: Норма, 2008. 768 с. ISBN 5-468-00146-2.

214. Словотвір. URL: <https://slovotvir.org.ua/words/sytuatsiia> (дата звернення 01.08.2020).

215. Ожегов С. И. Словарь русского языка. М., 1987. 797 с.

216. Образцов В. А. Криминалистика: Курс лекций. М.: Право и Закон, 1996. 447 с.
217. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Х., 1967. 509 с.
218. Колесниченко А. Н. Общие положения расследования отдельных видов преступлений : текст лекций. Х. : Юрид. ин-т, 1976. 62 с.
219. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений*: науч. тр. Сверд. юрид. ин-та. Свердловск, 1975. Вып. 41. С. 27–33.
220. Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1975. 183 с.
221. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. Вып. 36. С. 4–9.
222. Степанюк Р. Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека*. 2013. № 3(50). С. 110–115.
223. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2010. 610 с.
224. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник для студ. юрид. вузів ф-тів / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 1998. 376 с.
225. Бондаренко Л.О. Проституція: юридичний та соціально-психологічний аспекти. URL: <http://docplayer.net/amp/67009443-Prostituciya-yuridichniy-ta-socialno-psihologichniy-aspekti.html> (дата звернення 02.09.2020)

226. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193–199.

227. Шевчук Т. А. Щодо негативної ролі засобів масової інформації у популяризації заняття проституцією серед неповнолітніх. *Форум права*. 2012. № 2. С. 774–778. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12stapcn.pdf> (дата звернення 02.09.2020).

228. Воробей В. М. Особливості криміналістичної характеристики сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 40. Т. 4. С. 174–179.

229. Возгрин И. А. Принципы методики расследования отдельных видов преступлений. Л.: ВПУ МВД СССР, 1977. 80 с.

230. Воробей В. М. Деякі особливості проведення огляду місця події під час здійснення досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 лип. 2019 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2019. С. 44–47.

231. Шершньова В. О. Типові слідчі ситуації і програма дій слідчого на початковому етапі розслідування податкових злочинів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 21. С. 141–148.

232. Криміналістика: підручник / За ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.

233. Малярова В. О. Етапізація процесу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 86–91.
234. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск: Изд-во Том. ун-та, 1985. 333 с.
235. Бандурка А. М., Друзь В. А. Психология власти: учеб. пособ. / Университет внутренних дел. Харків: Изд-во Харьков. Ун-та внутр. дел, 1998. 326 с. Библиогр.: с. 279 (10 назв.). На рус. яз. ISBN 966-610-010-X.
236. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за заг. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ Перун, 2003. 1140 с.
237. Словник української мови ONLINE. Томи 1–10 (А-Обміль). URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>
238. Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
239. Аверьянов А.Н. О природе взаимодействия. М.: Знание, 1984. 64 с.
240. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес». Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 20 с.
241. Патик А. А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 233 с.
242. Топчій В.В. Взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп. *Юридичний вісник*. Серія «Повітряне і космічне право». 2014. № 4. С. 138–143.

243. Глушков В. О., Скалозуб Є. Л. Взаємодія оперативних підрозділів із органами досудового слідства. *Криміналістика XXI століття*: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф. Харків: Право, 2010. 832 с.

244. Озерський І.В. Юридико-психологічні аспекти взаємодії слідчого з органом дізнання: навч. осіб. К.: Знання, 2000. 120 с.

245. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: від 28 лип. 2017 р. № 650. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення 03.09.2020).

246. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. №2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

247. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення 03.09.2020).

248. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: учеб. для студ. юрид. вузов и ф-тов / под. ред. проф. В. Ю. Шепитько. Харьков: Одиссей, 2001. 528 с.

249. Дубинский А.Я. Взаимодействие следователя с органом дознания. Киев : КВШ МВД СССР, 1970. 134 с.

250. Топчій В.В. Поняття взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів. *Науковий вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2012. № 3. С. 274–283.

251. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удаलोвої, Д.П. Письменного. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

252. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700. *Збірник нормативно-правових актів України, що регламентують окремі питання кримінального провадження /* упоряд. С. М. Алфьоров, С. М. Міщенко, В. І. Фаринник та ін.; за заг. ред. В. І. Сліпченка. К. : АРТ-дизайн, 2012. С. 101–113.

253. Абламський С.Є., Юхно О.О., Лук'яненко Ю.В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. / за заг. ред. О.О. Юхна. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 152 с.

254. Про запобігання та протидію домашньому насильству. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 03.09.2020).

255. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09#Text> (дата звернення 03.09.2020).

256. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#n49> (дата звернення 03.09.2020).

257. Ткаленко О.М. Взаємодія суб'єктів попередження насильства в сім'ї щодо дітей. *Сучасний стан та перспективи розвитку адміністративного права та процесу*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 10–11 жовт. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 195–196.

258. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 03.09.2020).
259. Vorobey V. M. Foreign experience in investigating sexual violence against a person who is in a family or close relationship. *European Reforms Bulletin*. 2018. № 2. P. 57–62.
260. Психология семейных кризисов. URL: http://www.e-reading.club/bookreader.php/113643/Olifirovich_-_Psihologiya_semeynyh_krizisov.pdf (дата звернення 31.07.2020).
261. Никифорова Л.А. Феномен агрессии и современность: (Социально-философский аспект). *Альянс наук: ученый-ученому*: сб. науч. трудов Междунар. периодическая. науч.-практ. конф. Т. 3. Днепропетровск: НАЦ Ера, 2005. С. 100–102.
262. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко та ін. К.: Українська енциклопедія, 2002. Т. 4: Н–П. 720 с.
263. Mollica RF, Son L Cultural dimensions in the evaluation and treatment of sexual trauma: an overview. *Psychiatric Clinics of North America*. 1989. № 12. P. 363–379.
264. Кунц Е. В. Преступность среди женщин и её предупреждение в современной России : автореф. дис. ... доктора юрид. наук. М., 2006. 37 с.
265. Вельчев А. Д., Мошак Г. Г. Подросток и правонарушение / Под ред. Г. И. Костаки. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1990. 120,[2] с.; 20 см.; ISBN 5-362-00451-4 : 30 к.
266. Орлов А. Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи. *Психолог в детском саду*. 2000. № 2–3. С. 182–187.
267. Казміренко В. О. Вияви домашнього насилля над дітьми. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2017_1_9 (дата звернення 31.07.2020).

268. Крамаренко В. П. Организационно-тактические ошибки в структуре следственного действия. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Х., 2007. Вип. 7. С. 32–34.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Воробей В. М. Особливості криміналістичної характеристики сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 40. Т. 4. С. 174–179.
2. Воробей В. М. Поняття та види сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 4. С. 99–102. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_4_2017/23.pdf
3. Воробей В. Н. Причины и условия, влияющие на совершение сексуального насилия в отношении лица, находящегося в семейных или близких отношениях. *Право и политика*. 2017. № 1. С. 89–94. (Киргизская Республика).
4. Vorobey V. M. Foreign experience in investigating sexual violence against a person who is in a family or close relationship. *European Reforms Bulletin*. № 2. 2018. P. 57–62.
5. Воробей В. М. Нормативно-правове регулювання сексуального насильства над особою, яка перебуває у сімейних чи близьких стосунках: зарубіжний досвід. *Юридична наука*. 2019. № 9. С. 155–159.
6. Воробей В. М. Кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Юридична наука*. 2020. № 3. С. 232–235.

7. Воробей В. М. Особливості виявлення сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Юридична наука*. 2020. № 4. С. 201–206.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Воробей В. М. Особливості законодавства зарубіжних країн з протидії вчинення насильства щодо особи, що перебуває у сімейних або близьких стосунках. *Роль юриспруденції в формуванні сучасного суспільства*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6 жовт. 2017 р.). Київ: Навч.-наук. ін-т права ім. Володимира Великого МАУП, 2017. С. 17–19.

9. Воробей В. М. Сексуальне насильство: реалії сучасності в Україні. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 берез. 2018 р.). Київ: Навч.-наук. ін-т права ім. Володимира Великого МАУП, 2018. С. 10–12.

10. Воробей В. М. Деякі особливості проведення огляду місця події під час здійснення досудового розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 лип. 2019 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т права, 2019. С. 44–47.

11. Воробей В. М. Тактика проведення допиту під час розслідування сексуального насильства щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 верес. 2020 р.). К.: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2020. С. 41–44.